

АЭЛИТА

Алексей Толстой

АЭЛИТА

(роман)

Алексей Толстой

bayğış

СӘЕР ИГЪЛАН

Петроград каласындагы Кызыл Таң урамында ташландык бер йортның кыршылып беткән диварына соргылт кәгазь кисәге ябыштырганнар. Шул игълан яныннан узып барганда Америка газетасы корреспонденты Арчибалд Скайльсның күзенә яшь кенә бер хатын-кыз чалынды. Өстенә пөхтә генә ситсы күлмәк кигән, яланаяклы ул хатын иреннәрен кыймылдата-кыймылдата игъланны укып маташа иде. Укуын укый, әмма талчыккан мөлаем йөзөндә һәм дәртле зәңгәр күзендә гәжәпләнүнең әсәре дә сизелми. Әнә ул, маңгаена төшкән бөдрә чәчен колак артына сыпырып, яшелчә салган кәрзинен күтәрде дә, урам аша чыгып, китеп тә барды.

Ә бит игълан бик тә игътибарга лаек иде. Скайльс кызыксынып бер укыды, аннары, якынарак килеп, күзен угалады да тагын укып чыкты. Шуннан ул үзалдына:

– Twenty three! - дип куйды. Бу сүзләрдә: «Чәнчелеп китим әгәр!» - дигән кебегрәк бер мәгънә ята иде.

Игълан моннан гыйбарәт иде:

«Инженер М. С. Лось 18 августта Марс планетасына очарга ниятли. Үзенә юлдаш булырга теләүчеләрне, куреп-сөйлдшү өчен, Жданов яр буе, 11нче йортның

ишегалдында кичке бдан 8гә кадәр көтә».

Гади буяу карандашы белән гади генә итеп энә шулай дип язылган иде ул игъланга.

Скайльс ирексездән пульсын тотып карады, тик үзендә бер төрле дә үзгәреш сизмәде. Хронометрга күз салды - 192... елның 17 августы, бишенче ун минут.

Бу шашкан калада Скайльс әллә нинди көтелмәгән хәлләргә дә эзер иде эзерен, мәгәр әлегә кыршылган диварга ябыштырган кәгазь кисәге аны хайран калдыру ына түгел, бөтенләй чыгырыннан ук чыгарды.

Буп-буш Кызыл Таң урамында җилләр исә. Биек- биек йортларның тәрәзәләре йә ватылган, йә инде аркылы-торкылы такта кадакланган, бер генә җан иясе дә башын тыгып урамга карамый. Баягы хатын кәрзинен тротуарга куйган да урам аша Скайльс ягына гамьсез генә карап тора, мөлаем йөзендә арыганлык галәмәте.

Скайльсның чигә төерләре кыймылдап куйды. Кесәсеннән бер иске конверт алып, Лосьның адресын күчереп язды. Шул вакыт игълан янына зур гәүдәле, киң иңле берәү килеп туктады. Башы яланбаш, өстендә каешсыз гимнастерка, аягына чолгау урап ботинка кигән – солдат булырга охшый. Кулларын кесәсенә тыккан. Игъланни укыганда аның таза муены бүртеп чыкты.

– Кара син аны, Марска очмакчы бит, ә! - дип сөйләнде ул, аннары кояшта янган гамьсез йөзен Скайльска таба борды. Чигәсендә ап-ак булып җәрәхәт эзе беленә. Күгелҗем-конгырт күзләре теге хатынныкы шикелле үк очкынланып тора. Скайльс күптән күреп алган иде инде русларның күзләрендәге ул очкынны. Хәтта әле бер мәкаләсендә: «...Алар күзендә чагыла торган билгесезлек, әле мыскыллы көлемсерәү, әле шашкын тәвәккәллек һәм, ниһаять, ниндидер аңлаешсыз өстенлек галәмәте Европа кешесендә биниһая авыр

тээсир калдыра», - дип язып та чыккан иде.

Тотарга да очарга үзе белән! - диде солдат һәм көлемсерәп куйды, шул арада Скайльсны башыннан алып аягына кадәр күздән кичереп өлгерде.

Кинәт аның йөзеннән елмая качты. Ул, күзен кысыбрак, урам аша карады. Баягы яланаяклы хатын кәрзине янында кадаклап куйгандай басып тора иде.

— Маша, нишләп торасын анда? - дигәч, хатын күз кысып алды. - Өйгә кайтыр идең. - Хатын көрсенеп куйды, тузанлы жыйнак аякларына текәлде. - Бар, кайта тор, мин дә озакламам.

Хатын кәрзинен алды да китеп барды.

Солдат:

— Яралангач, контузия алгач, запаска чыгардылар менә. Белдерүләр укып йөрүдән башка эш калмады... Туеп беттем инде, - диде.

Скайльс та аның сүзен илтифатсыз калдырмады:

— Шушы игълан белән барырга уйлыйсызмы? - дип кызыксынды.

— Әлбәттә, барам.

— Һавасыз күктән илле миллион километр очу – акылга сыя торган нәрсә түгел бит ул.

— Әйтерәң бармы – ерагын ерак инде анысы...

— Акылдан язгандыр ул кеше, йә берәр алдакчыдыр шунда.

— Булыр, булыр...

Скайльс та, күзен кыса төшебрәк, солдатка текәлде. Солдатның күз карашында әлегә дә баягы мыскыллы көлемсерәү, аңлаешсыз бер өстенлек галәмәте очратып, жән ачулары чыкты, һәм ул Нева ягына юнәлде. Зур-зур адымнар белән нык атлап, кечерәк кенә бер бакчага керде, эскәмиягә утырып, кесәсенә тыгылды. Тәмәкечеләргә хас булганча, тәмәкене кесәсендә янчыксыз-нисез йөртә иде.

Челемен баш бармагы белән төйдә дә, көйрәтә-көйрәтә, аякларын сузып җибәрде.

Бакчада карт юкәләр шаулуй. Көн җылы, һава дымлы иде. Ком өеме өстендә керләнеп беткән бөрчөклә күлмәк кигән, ыштансыз бер бәләкәй малай утыра. Бүтән бала-чага күзгә чалынмый, ә монысы шактыйдан утыра, күрәсең. Җил аның сап-сары йомшак чәчен тузгыткалап куя. Малайның кулында бау, бауның икенче очы йоннары тырпаеп торган карт ала карганың аягына бәйләнгән. Малай да, ачулы ала карга да Скайльска карап утыра иде.

Кинәт бер генә мизгелгә аның зиһененә ак болыт кагылып үткәндәй булды, башы әйләнеп китте. Малай белән ала карганы да, бушап калган өйләр белән кешесез урамнарны да, очраучыларның сәер карашын да, галәмгә очарга өндәп язган игъланны да – боларның барысын-барысын төшендә генә күрә түгелме сон ул?..

Скайльс ныгытып торып челемен суырды. Петроградның планын җәеп салды да, план өстеннән челемен йөртә-йөртә, Жданов яр буен эзләп тапты.

ЛОСЬНЫҢ ОСТАХАНЭСЕНДӘ

Скайльс килеп кергән ишегалдында тутыккан тимер-томыр, цементтан бушаган мичкәләр өелеп-аунап ята иде. Станок ватыклары, чәбәләнеп беткән тимер чыбык арасыннан, чүплек башларыннан зәгыйфь кенә булып үлән шытып чыккан. Иң түрдәге биек сарайның тузанлы тәрәзәләрендә баеп барган кояш нурлары уйный. Сарайның кечерәк кенә ишеге ачык, бусага төбенә чүгәлэгән бер эшче буяу изеп маташа. Скайльс, инженер Лосьны

күрә аламмы, дип сорагач, ул башы белән алачык эченә ымлады. Скайльс шунда керде.

Алачык эче караңгылы-яктылы, юөстәлгә тау хәтле китаплар, сызымнар өелгән, өстәл турысында калай кәпәчле электр лампочкасы яна, түрдәрәк – түшәмгә тигән агач корама-баскычлар. Шунда ук берәү күрүк тартып тимерче учагын дөрләтә. Корама-баскыч үтәли табаклы металлны ябыштырып ясаган, жөй эзләре беленеп торган иләмсез дәү шар ялтырап күренә. Ике якка ачып жибәрелгән капкадан кичке шәфәк күренә, диңгездән өерелеп кара болыт күтәрелә.

Күрүк тартучы эшче акрын гына:

– Мстислав Сергеевич, сезне сорап килгәннәр, - дип эндәште.

Корама-баскычлар артыннан урта буйлы, куе ак чәчле, таза гәүдәле бер кеше килеп чыкты. Төскә-биткә яшь кенә, сакал-мыегын кырган, килешле генә зур авызлы, күзен бер дә йоммыйча төбәп карый, гомумән, аның күгелжем күзләре алга атлыгып торгандай тоела иде. Өстендә изүе ачык киндер күлмәк, ямаулы чалбарын бау белән кысып бәйләп куйган. Кулында пычранып беткән сызым. Скайльска таба килә-килә, ул төймәсез изүен каптырып азапланды.

– Белдерүне укып килгәнсездер инде? Очарга уйлыйсызмы? - дип сорапшырды ул басынқырак тавыш белән һәм, Скайльска электр лампочкасы турысындагы урындыкны күрсәтеп, үзе өстәлнең икенче ягына кереп утырды. Сызымын алдына куеп, челеменә тәмәке тутыра башлады. Инженер Мстислав Сергеевич Лось шул үзе иде инде.

Ул, түбән таба карап, шырпы кабызды. Ут яктысында кырыс йөзе, авыз кырыйларындагы жыерчыклары, киң ачылган борын яфраклары, озын кара керфекләре аермачык

күренде. Скайльс күргәннәреннән канәгать калды. Гәрчә үзе очарга жыенмаса да, Кызыл Таң урамындагы игъланны укып килүен һәм чит планетага очу кебек гадәттән тыш һәм сенсацион проектны газета укучыларга житкерүне үзенең бурычы санавын әйтте.

Лось аны күзен дә алмый тыңлап утырды.

– Минем белән очарга теләмәвегез кызганыч, - дип башын чайкап алды. - Шашканга санийлармы, бар да миннән качалар. Янә дүрт көннән һавага күтәреләсе, ә минем әле һаман үземә юлдаш таба алганым юк. - Ул тагын шырпы сызды, авызыннан көлтә кадәр төтен бөркеде. - Сезгә нинди мәгълүматлар кирәк соң?

– Биографиягездән кайбер нәрсәләр.

– Моның беркемгә дә хажәте булмастыр, - диде Лось. - Бер дә искә алып сөйләрлек нәрсә юк бит. Фәкыйрьлектә укыдым, уника яшемнән үз көнемне үзем күрәм. Башта укыдым, аннары эшләдем – сезнең укучыларыгызда кызыксыну уятырдай берни дә юк шул. Хәер, кайбер нәрсәләр бар икән барын... - Лосьның чырае кисәк үзгәрәп китте, авыз читендәге жыерчыклары ачыграк беленә башлады. - Менә шул инде... Бу машина хақында, - диде ул, корама-баскычлар ягына ымлап, - күптән баш ватам. Төзи башлаганыма да ике ел инде. Шул гына!

– Жир белән Марс арасын ничә айда үтәргә уйлысыз инде? - дип сорап куйды Скайльс, каләменең очына текәлеп.

– Тугыз-ун сәгать чамасы очармындыр, шуннан да артмас.

Моңы ишеткәч, Скайльс:

– Иһи! - дип куйды, битенә кызыллык йөгәрде. Аннары бик тә әдәпле итеп болай диде: - Әгәр дә миңа ышансагыз, безнең интервьюга тиешенчә карасагыз, мин бик рәхмәт әйтер идем сезгә.

Лось терсәкләре белән өстәлгә таянды, төтенгә күмелде – тәмәке төтене эченнән күзләре генә елтырап тора иде.

– Унсигезенче август көнне Марс Жиргә якынаячак нибары кырык миллион километр ара калачак. Мин энә шул араны очып үтәргә тиешмен. Нәрсәдән гыйбарәт соң ул ара? Иң әүвәл үзебезнең Жир атмосферасы - житмеш биш километр. Икенчедән, планеталар арасындагы һавасыз бушлык – кырык миллион километр. Өченчедән, Марсның үз атмосферасы – алтмыш биш километр. Минем өчен аның энә шул атмосфералы йөз-йөз илле километры гына кыен булачак.

Ул урыныннан торды, кулларын чалбар кесәсенә тыкты, башы төтен эчендә, караңгыда калды, яктылык аның фәкать изүе ачык күкрәгенә, жиңнәрен сызганган, йон баскан кулларына гына төшә иде.

– Очу дип бездә кош яисә аэроплан очуына, яфрак төшүенә әйтәләр. Әмма боларның берсе дә очу түгел, бәлкн һавада йөзеп йөрү генәдер. Чын очу дип жисемнең ниндидер көч тәэсирендә түбәнгә омтылуына гына әйтергә мөмкин. Ракетаны гына алып карыйк, һава каршылыгы юк икән, очарга берни комачауламый, һәм ракетаның очу тизлегә артканнан-арта барачак: магнит тарту көче үзен сиздермәсә, яктылык тизлегендә очармындыр кебек. Минем бу аппарат нәкъ энә шул ракета принцибында ясалган бит. Жир белән Марс атмосферасында миңа нибары йөз-йөз илле километрны очып үтәргә туры киләчәк. Күтәрелү-төшүләргә исәпкә алганда, моңа сәгать ярым чамасы вакыт китәрдер. Жирнең тарту көченнән чыгар өчен дә бер сәгать китсен, ди. Ә һавасыз урында мин тизлекне теләгәнчә арттыра алам. Тик монысы берәз хәвефлерәк: артык зур тизлектән кан тамырлары шартлавы ихтимал; яки инде Марс атмосферасына чамасыз зур тизлектә барып

керәм икән, һавага бәрелү комга килеп кадалган кебек булачак. Ул чагында аппарат үзе дә, аның эчендәге һәммә нәрсә дә күз ачып йомганчы газга әвереләчәк. Йолдызлар арасындагы бушлыкта планеталарның – тумаган яки инде үлгән дәнъяларның – кыйпылчыклары очып йөри, һавага килеп керү белән, алар янып көлгә әйләнә, һава ул калкан сыманрак бер нәрсә. Хәер, Жир калканын кайчандыр тишкән дә булганнар.

Лось кулын кесәсеннән чыгарып өстәлгә, ут яктысына куйды, йодрыгын йомарлады.

– Себсрдә, мәңгелек бозлар арасында минем жир ярыгына төшөп һәлак булган мамонтларны казып алып, итләрен ашаганым бар. Теш араларыннан ямь-яшел үлән табасың: хәзер боз каплаган жирләрлә кайчандыр утлап йөргәннәр алар. Тиз арада туңып, өсләреннән кар каплап киткәнгә, итләре бозылып өлгермәгән . Жирнең күчәре бик тиз үзгәргән булса кирәк. Йә берәр күк жисеме килеп бәрелгәндер үзенә, яки инде Айдан бәләкәйрәк берәр иярчене булып, Жиргә килеп төшкәндер дә, Жирнең кабыгы ярылып, күчәре берәз янтайгандыр. Атлантик океанда Африкадан көнбатыштарак яткан материгыбыз да шуның аркасында һәлак булгандыр әле, бәлки. Димәк, Марс атмосферасында эремәс өчен, тизлекне шактый киметергә туры килә. Менә ни сәбәпле мин һавасыз араны очып үтүгә алты-жиде сәгать вакыт куям. Ә берничә елдан Марска сәяхәт Мәскәүдән Нью-Йоркка очкан шикелле генә булачак.

Өстәл яныннан китеп, Лось рубильникны тоташтырды. Түшәмдәге электр дугасы фонарьлары чыжлап, гөлт итеп кабынып китте. Дивар такталарына төрле сызымдыр, картадыр, диаграммадыр эленгән; киштәләрдә оптик һәм үлчәү аләтләре; скафандрлар, тау-тау консерв, йон киёмнәр; сарай почмагындагы агач баскычта телескоп

ята.

Лось белән Скайльс йомырка сыман итеп ясалган тимер аппаратка якынара килделәр. Биеклегә ким дигәндә сигез-туғыз метр, аркылысы биш-алты метр булып моның, дип уйлады Скайльс. Урта бер жиреннән корыч тасма-билбау уза, ул түбән таба кулчатыр шикелле киңәбрәк киткән һәм һавада төшкән чакны тоткарлык артсын өчен хезмәт итүче парашют-тормоз вазифасын үти иде. Ул парашют-тормоздан чак кына түбәндәрәк өч түгәрәк ишек уелган, люклар куелган. Иң түбәнгә өлешендә муен сыман калын көпшә булып, аның тирәли бер-берсенә капма-каршы итеп яссы корычтан ике пружина уралган – монысы төшкән чакны жиргә каты бәрелмәс өчен иде...

Лось, аппаратның кадак жөйләренә каләм белән суккалап, аның төзелешен бәйнә-бәйнә аңлатырга кереште. Планетаара кәрәб зур температурада да эремәслек корычтан ясалган, эчке ягы кабыргалар һәм жиңел торбалар куеп ныгытылган. Монысы – тышкы кабыгы. Аның эчендә алты катлам резин, киез, тиредән тегелгән икенче тышча. Анысының да эченә күзәтү һәм тизлек өчен кирәк булган төрлө аләтләр куелган. Шунда ук кислород баклары да, күмер диоксиды жыя торган тартмалар да, кораллар һәм азык-төлек салу өчен куыш мөндәрләр дә бар. Күзәтү алып барыйм дисәң, кыска гына тимер көпшәләр эченә призма рәвешендәге пыялалар куелган «күз»ләр бар.

Хәрәкәткә китерүче механизмнар спираль уралган муен эченә урнашкан. Муен дигәнәбез астрономик бронзыдан да катырак металлдан коелган, уртасына вертикаль каналлар тишелгән. Ул каналларның һәркайсы, өскә таба киңәеп, шартлау камерасы хасил итә. Һәр камерага урта магнетодан чаткы чыганагы белән ягулык көпшәсә үткәрелгән. Моторның цилиндрларына

бензин килсә, мондагы камераларга ультралиддит килә. Петроградның... заводы лабораториясендә табылган ул вак ком моңа кадәр мәгълүм булган барлык шартлагыч матдэләрдән дә ныграк шартлый. Ә инде тап-тар шартлау конусы муен каналларына туры килсен өчен ультралиддит шартлау камераларына магнит кыры аша жибәрелә.

Ракетаның хәрәкәткә китерүче механизмнары энә шулайрак эшли иде. Ультралиддит запасы йөз сәгатькә житәрлек. Аппарат күтәрелгәндә яки төшкәндә шартлау санын арттыру һәм киметү юлы белән аның тизлеген үзгәртәргә мөмкин. Аскы өлеше авыррак булу сәбәпле, аппарат, планетаның тарту көченә буйсынып, муены белән борыла.

– Аппарат ясарга акча кем бирде соң? - дип сорады Скайльс.

Инженер аңа берәз аптырабрак карап куйды:

– Республика бирде...

Лось белән Скайльс өстәл янына килделәр. Беравык дәшми торганнан соң американ кыюсыз гына:

– Марста сез җан ияләре очратырга уйлыйсызмы? - дип сорады.

– Очратсам, унтугызынчы августта, җомга көн иртән очратам инде.

– Юл язмаларыгызны бастырып, юлына ун доллар түлибез. Икешәр йөз юллык алты фельетонга авансны алдан ук биреп куябыз. Чек белән Стокһольмга күчәрәбез. Шуңа ризамы сез?

Лось, көлә-көлә ризалык белдереп, башын какты. Скайльс өстәлнең бер читенә җайлашып алды да чек язарга тотынды.

– Минем белән очарга теләмәвегез кызганыч, - диде Лось, челемен пуфылдатып. - Чынлап торып уйлап карасаң, анда бит Стокһольмга жәяү барганнан да тизрәк барып

житәргә мөмкин.

ЮЛДАШ

Лось ачык капка баганасына сөялгән. Челеме сүнгән.

Капканы чыккач яр буена хәтле бушлык жәйрәп ята. Елга ярьягынада Петр атавы. Анда үсеп утырган агачлар тонык кына беленеп тора. Аннан да арырак моңсу шәфәкъ, менә сүнәм, менә сүнәм дип тә, һаман сүнә алмый азаплана. Чит-читләре аның кызгылт шәүләсенә манчылган озын-озын авыр болытлар күкнең яшькелт суында йөзүче утраулар сыман. Алардан өстәрәк берничә йолдыз калкып өлгергән. Картайган Җир йөзөндә талгын тынлык хөкем сөрә.

Бая гына буяу изеп утырган эшче дә капка тирәсенә елышты, караңгыга папирос утын сирпедә. Аннары акрын гына:

– Аерылышуы авыр шул Җир белән, - дип куйды. - Әле өйдән чыгып китүе дә читен. Авылдан чуен юлга барырга чыгасың, шунда да биш-ун тапкыр борылып карыйсың. Салам түбәле генә булса да, үз йортың шул, күңелгә якын. Җирне ташлап китүләре – ай-һай...

– Чәй кайнады, әйдә, Кузьмин, чәй эчик, - диде Хохлов – икенче эшче.

Шул шул менә, дигәндәй, Кузьмин көрсенеп куйды, учакка таба атлады. Кырыс холыклы Хохлов белән бергәләп әржәгә чәй эчәргә утырды, ипи телеменең бер читен ипләп кенә сындырып алды, кипкән балыкны сөягеннән кубарып, ашыкмыйча гына чәйнәде. Аннары, сакалын селкеп, акрын гына:

– Жәллим мин аны, - дип сөйләнде. - Андый затлар

хәзер сирәк очрый бит.

– Женаза чыгарга ашыкмыйрак тор әле.

– Бер очучы сөйләп торган иде: жәйлеген бу сигез чакрымга очып менгән икән дә, аппаратындагы май туңган. Югыйсә жәй бит әле. Өскәрәк китсәңме? Анда бит үзе салкын, үзе караңгы.

– Ә мин әйтәм, женаза чыгарга ашыкмасаң да ярар, дим.

– Очарга да теләмиләр бит әле үзе белән, ышанып бетмиләр. Белдерү элгәнгә икенче атна китте – бер файдасы да юк.

– Миңа калса, мин ышанам.

– Барып житәр дисеңмени?

– Житмәгән кая! Ну, Европада үрле-кырлы сикерәләр инде сикерүен!..

– Кемнәр ул алай?

– Кемнәр булсын. Марс бит безнеке ул чагында, советныкы!

– Андый көнне дә күрербез микәнни?

Кузьмин әржәнең аргы башынарак шуышты. Аның янына Лось килеп утырды, булары чыгып торган кружканы кулына алды.

– Минем белән очасыз мәллә, Хохлов?

– Юк шул, Мстислав Сергеевич, диде Хохлов, - куркам бит мин.

Лось көлемсерәде, кружкадан чәй уртлады, Кузьминга карап куйды:

– Ә сез, дускаем?

– Мстислав Сергеевич, мин бик рәхәтләнеп очар идем дә, хатын чирле шул – бала-чагаларны кемгә калдырмак кирәк?

– Карап-карап торам да, үземә генә очарга туры килер, ахры, - диде Лось һәм, буш кружкасын куеп,

авыз тирэләрен сөртте. - Жирдән китәселәре килми, - Ул яңадан көлемсерәп башын чайкады. - Белдерүне күреп кичә бер туташ килгән иде. «Унтугыз яшь миңа, жырлыым, биим, гитара уйный беләм, Жирдә бүтән яшисем килми – революцияләреннән күңелем кайтты, сезнең белән очам, ди. Анда китү өчен виза кирәкмиме соң?» - ди. Сөйләшеп кенә бетергән идек - елап жибәرمәсенме бу! «Сез мине алдадыгыз, ул чаклы ерак икәннен белмәдем бит мин аның», - ди. Аннары бер егет килде. Калын тавышлы, дымсу учлы егет. «Әллә мине тинтәккә санийсызмы? Марска очу мөмкин түгел, андый игъланнар элэргә нинди хақыгыз бар?» - дип бәйләнә. Көч-хәл белән тынычландырдым үзен.

Лось, ике терсәге белән дә тезләренә таянып, утлы күмерләргә текәлде, йөзөндә арыганлык сизелә иде аның, маңгаена жыерчыklar чыкты. Нервларын ял иттерәдер инде. Кузьмин тәмәкегә дип чыгып китте. Хохлов, тамагын кыргалап:

– Мстислав Сергеевич, сезнең үзегезгә бер дә куркыныч түгелмени соң? - дин сүз кушасы итте.

Лось күмер эссесеннән жылынып киткән күзләрен аңа текәде:

– Юк, куркыныч түгел. Жайлы төшәсемне беләм бит. Әгәр дә инде катырак килеп бәрелсәм, берни сизеп өлгермәячәкмен. Башка нәрсә шикләндерә мине. Ялгыш исәпләгән булып, Марсның тарту зонасына элэгә алмасам – менә ул чагында инде эш хәтәр. Кислород белән ризык та, ягулык та озакка житәчәк. Шуннан инде мин очып йөри башлыйм. Әйләнә-тирәм дөм-караңгы. Алда яктырып йолдыз күренә. Мең елдан соң гына мәетем шул ут диңгезенә барып керәчәк. Мәетем мең ел очарга тиеш булып чыга бит. Аңарчы да әллә никадәр очасы бар әле. Галәмдә бер ялгызың очасы бит! Ә котылуга өмет

бөтенләй өзелгән була... Үлеменнән курыкмас та идең аның, әнә шул караңгылык, өметсезлек, ялгызлык үзәккә үтә. Шуны уйлыйм да котым алына. Ялгызым гына очасым килми.

Лось, күзен кысыбрак, утлы күмерләргә текәлде. Иреннәре үжәтләнеп йомылган иде.

Капкада Кузьмин күренде.

– Мстислав Сергеевич, сезне сорыйлар, - дип эндәште ул акрын гына.

– Кем сорый? - Лось ялт итеп сикереп торды.

– Ниндидер кызылармеец шунда.

Кызыл Таң урамындагы игъланны укыган, каешсыз гына күлмәк кигән теге кеше сарайга килеп керде. Лоська баш иеп кенә сәлам бирде, баскычларга күз төшереп алды, аннары өстәл янына килде:

– Сезгә юлдаш кирәк буган?

Лось аңарга урындык бирде, үзе дә каршысына килеп утырды:

– Юлдаш кирәк иде шул. Марска очам бит.

– Анысын белдерүдән укыдым. Ул йолдызны миңа бая гына күрсәттеләр. Ерагын ераграк икән дә соң... Шарты ничегрәк, жалуньясы, тамак ягы?

– Сез өйләнгән кешеме?

– Хатыным бар, бала-чага юк әле.

Ул эшлекле кыяфәттә тырнагы белән өстәлгә чиерткәләде, кызыксынып тирә-юнен күзәтте. Лось аңа кыскача гына очу шартларын сөйләп бирде, нинди хәвефкә очраулары ихтимал икәннен кисәтте. Гаиләсенә жалованьесын алдан ук акчалата һәм азык-төлек итеп биреп куярга теләвен белдерде. Кызылармеец башын кагып, жүпләп утырса да, юньләп тыңламый иде.

– Ә сез беләсезме соң: кешеләр яшиме анда әллә аждаһалармы? - дип сорап куйды ул бер мәлне.

Лось башын кашыды, көлеп жибәрде:

– Минемчә, анда кешеләр булырга тиеш, безнең кебегрәк жан ияләре. Баргач күрербез тагын. Эш менә нәрсәдә. Европа белән Американың зуррак радиостанцияләрендә инде берничә елдан бирле ниндидер аңлаешсыз сигналлар тоталар. Баштарак моны Жирнең магнит кырларына язылып калган жил-давыл эзләре дип уйлыйлар иде. Чынында исә ул серле авазларда ниндидер мәгънә бар шикелле. Кемнәрдер безнең белән сөйләшергә тели бугай. Ә кайда соң алар? Марстан бүтән планеталарда тереклек бармы-юкмы икәнлегә хәзергә әле ачыкланмаган. Сигналларның Марстан гына килүе ихтимал. Сөз аның картасына күз салыгыз – каналлар белән челтәрләнеп беткән... - Ул такта стенага кадалган сызымны күрсәтте. - Анда биниһая көчле радиостанцияләр булдырырга мөмкинлек бар шикелле. Марс безнең. Жир белән сөйләшергә тели. Хәзергә әле без җавап кайтара алмыйбыз, оча гына алабыз. Марстагы ул радиостанцияләргә безгә охшамаган жан ияләре төзөгәндер дип уйлыйсы килми. Марс белән Жир – янәшә әйләнә торган кеп-кечкенә ике шар инде алар. Безнең өчен дә, шулай ук алар өчен дә бер үк төрле кануннар яшәп килә. Галәмдә тереклек тузаны оча. Марска да, Жиргә да, сүнгән йолдызларның барлык мириадасына да бер үк тузан бөртекләре куна, һәммә жирдә тереклек хасил була, һәммә жирдә кешегә охшаган жан ияләре хакимлек итә, кешедән дә камилрәк затның булуы бөтенләй мөмкин түгел.

– Сөзнең белән китәм, - диде кызылармеец тәвәккәл генә. - Әйберләргә кайчан алып киләсе?

– Иртәгә. Башта бит әле сөзгә аппарат белән таныштырасы бар. Исем-фамилиягез ничек була инде?

– Гусев Алексей Иванович.

– Нинди эштә?

Гусев таркаурак кыяфәт белән Лоська бер генә карап алды да күз карашын өстәлгә суккалап яткан бармакларына төшерде. – Болай үзем укый-яза беләм мин, - диде ул. - Автомобиль дә йөртә алам. Күзәтче булып кына аэропланда да очканым бар. Унсигез яшемнән сугышта йөрдем – бар һөнәрәм шул. Яраландым да хәзер инде менә запаста. - Ул учы белән баш түбәсен угалап алды да көлеп жибәрде. - Бу жиде ел эчендә ниләр генә эшләмәдек икән! Дәрәсән генә әйткәндә, мин хәзер полк командиры булырга тиеш кеше дә бит – холкым алама. Сугыш тынды исә, эч поша башлый. Канга сеңгән инде, тыныч кына утыра алмыйм. Йә командировкага жибәрүләрен сорыйм, йә болай гына сызам. - Ул кабат баш түбәсен уып көлемсерәде. - Дүрт-биш республика ясадым – хәзер инде шәһәрләрен дә онытып бетергәнмен. Бер мәлне ике-өч йөз кеше жыйдым да һиндстанны азат итәргә киттем. Таулар арасында юлдан язмасак, барып житәргә иде исәп югыйсә. Жил-давыл кубып, өстебезгә кар кантарлары ишелеп төште, атларыбыз үлеп бетте. Бик әзебез генә кире әйләнеп кайттык. Ике айлап Махнода булдым, ил-жир гизеп йөрисем килгән иде – бандитлар белән тыныша алмадым.. Кызыл Армиягә кушылдым, Киевтан полякларны кудым – ул чагында инде Будённыйның атлы гаскәрендә идем. Перекопны алганда соңгы тапкыр яраландым. Бер еллап вакыт эчендә ничәмә-ничә лазаретка життем. Чыккачыннан, кая барыйм дип каңгырып йөргәндә, бер кызга тап булдым, шуннан өйләнеп жибәрдем. Хатын әйбәт минем, тик инде аны жәлләп өйдә генә утыра алмыйм. Авылга кайтыр идем – әтиләр үлгән, энекәшләр сугышта һәлак булган, иманабызны алабута-әрем баскан. Калада бертөрлө дә эш юк. Сугыш-фәлән булыр төсле күренми әлегә. Сөз мине үзегез белән ала күрегез инде, Мстислав Сергеевич. Мин сөзгә Марста ярап куярмын,

шәт.

- Бик әйбәт алайса, - диде Лось, аңа кулын сузып.
- Иртәгә күрешербез.

ЙОКЫСЫЗ ТӨН

Жирдән очып китәргә һәммә нәрсә әзер дигәч тә әле китү хәстәре белән ике көн буена рәтләп йокы күрмәделәр: кирәк-яракларны эчләре куыш мендәрләргә тутырдылар, инструментларны һәм приборларны барлап чыктылар. Аппарат тирәсендәге корама-баскычларны таратып, түбәнең бер өлешен сүттеләр.

Лось шунда бер очтан Гусевка механизмнарны, иң кирәкле приборларны да күрсәтеп йөрде. Гусев андый нәрсәгә һәвәс икән, бик тиз төшенде тагы.

Иртәгә кич алтыда очып китәчәкләр.

Бүген Лось эшчеләрне дә, Гусевны да соң гына кайтарып җибәрде. Өстәл турысындагы лампочканы гына калдырып, утларны сүндерде дә алачык почмагындагы тимер караватка чишенми-нитми генә барып ятты.

Төн йолдызлы, тып-тын иде. Лосьны йокы алмады. Ике кулын да баш астына салып яткан көе ул караңгылыкка текәлде. Күпме көннәр буе үзен кулда тотып килгән иде. Менә бүген, Жирдә үтәчәк соңгы төндә ул йөргән үз иркенә куйды: әйдә, янып кал, йөрәк, газаплан!

Аның хәтеренә караңгылы-яктылы бүлмә килеп төште... Китап ышыгында шәм янып утыра. Бүлмәдә бөркү, дару исләре. Идәндәге палас өстендә – таз. Торып шул таз яныннан үткән чакта стенадагы моңсу обойга айкалып-чайкалып торган шәүлә төшә. Шул хәтле дә ямансу! Дөньяда иң якын кешесе – хатыны Катя – түшәктә ята,

еш-еш сулуй, авыр тын ала. Күе чәче укмашып беткән. Юрган астында тезләре калкып тора. Сүнөп бара инде аның Катясы. Әле кайчан гына сөйкемле, матур йөзе сулган, бит алмалары кызарып чыккан. Әнә ул кулын чыгарды да юрган читен чөметкәләде. Лось аның кулын назлап кына яңадан юрган астына яшерде.

«Ач инде күзләреңне, кара инде бер генә, бәхиллә инде!» Хатыны исә еламсыраган хәлсез тавыш белән: «Тә-зән-ач, тә-зән-ач», - дип сөйләнә. Аның сабий бала кебек шыңшуы тәрәзәне ачарга кыстый. Шуны ишетә дә Лосьның үзәкләре өзелеп китә. «Кара инде, Катя, кара инде бер генә». Лось хатынының бит алмаларын, маңгаен, керфекләрен үбә. Мескенкәйнең бугазы дерелди, күкрәге еш-еш күтәрелә, бармаклары юрган кырыена чытырдап ябышкан. «Нишләвең бу, Катя, нишләвең?» Жавап бирми, сүнә... Түшәктән нидер эткән шикелле, ике терсәгенә таянган хәлдә, күтәрелә, күкрәген калкыта, башы артка салына... Менә ул бөтенләй түшәккә иңә. Ияге салынып төшә. Лось аны кочаклап, күкрәгенә каплана, җан әчесе белән елый башлый.

...Юк, юк, юк – үлем белән килешер хәле юк аның...

Лось, караватыннан торып, өстәлдәге тартмадан папирос алып кабызды да караңгы сарай буйлап йөрөнгәләде. Аннары телескоп баскычыннан менеп, Петроград турысына күтәрелеп өлгергән Марсны эзләп тапты да әлеге аермачык күренгән бәләкәй генә шарга озак итеп карап торды.

...Тагын барып ятты... Хәтеренә бер күренеш килде. Катюша берәз калкурак җирдә үлән өстендә утыра. Ерактагы дулкын-дулкын булып киткән басулардан ары Звенигород каласының алтынсу нокталары җемелдәп күренә. Арыш, бодай, карабодай басулары өстендә салмак кына тилгәннәр бөтерелә. Жәйге чөллә вакыты.

Катюша әлсерәгән, кыймылдарга да иренә. Аның янында утырган килеш, Лось, үлән сабагын тешләштергәләп, кызның коңгырт чәченә, кояшта янган иңбашына, күлмәккә житәрәк ак көе калган тәненә карап-карап куя. Катюшаның гамьсез, искиткеч гүзәл соры күзләрендә тилгәннәр шәүләсе. Унсигездә Катя. Дәшми-тынмый гына тик утыра. «Юк, жанкисәгем, монда сезгә гашыйк булганчы, үз эшемне эшләү хәерлерәк булыр. Мине алай кармакка тиз генә эләктерә алмассыз, дачагызга бүтән аяк та басмаячакмын», - дип уйлап куйды Лось.

Йа раббым! Жәйнең кызу көннәре әнә шулай заяга үткән дә киткән. Их, вакытны туктатып булган булсачы шул чагында! Юк шул инде! Үткәнне кире кайтарып булмый!..

Лось тагын койкасыннан торды, шырпы сызды, папиросын кабызды, йөрөнөп алды. Әмма такта стена буенда йөрөнүе бер дә рәхәт түгел иде: үзеңне базга төшкән жәнлектәй хис итәсең.

Лось капканы ике якка ачып жибәрде, кай арада югары күтәрелеп өлгергән Марска текәлде.

«Жирдән киткән белән, үлемнән киткән белән дә үзеңнән кача алмыйсың. Ниәмә кирәк булды икән шул мәхәббәт дигән агуны тату! Уялмаган килеш яшисе дә яшисе калган. Эфирда туңып каткан яшәү орлыклары, боз кристаллары әнә йоклаган килеш очып йөриләр ич әле. Юк шул, төшөп чәчәк атарга – уянып гашыйк булырга, кавышырга, онытылырга, ялгыз орлык халәтеннән котылырга кирәк булган икән шул. Кыска гына төш күрөп алганнан соң кабаттан үлем, аерылышу – яңадан боз кристалыдай очу мәжбүри икән».

Капка төбөндә Лось шактый озак басып торды. Йокага

чумган Петроград өстендә, әле комач¹ төскә кереп, әле зәңгәрсуланып, Марс йолдызы алмаздай балкый. «Яна дөнья, гажәеп дөнья, ихтимал, син күптән сүнгәнсеңдер, ихтимал, фантастик дәрәжәдә камил булып чәчәк атып утырасыңдыр... Кайчан да булса аннан да шулай күңелемә барча йолдызлардан якынак йолдызга карармын... Калкулык, тилгәннәр, Катям яткан кабер хәтеремә килер дә хәсрәтләрем жиңеләп киткәндәй булыр...»

Таң атар алдыннан Лось мөндәрән башына каплады да йокыга талды. Елга бие урамыннан шалтыр-шолтыр узып баручы олаулар тавышына уянып китте ул: Учы белән битен сыпырып алды. Төнгә күренешләрдән юньләп айнып житмәгән күзләре стенадагы карталардан аппаратка күчте. Йокысыннан тәмам арынгач, Лось тирән итеп сулу алды, кран янына барып, башына салкын су койды. Иңенә пальтосын салып, бушлык буйлап өенә таба юнәлде. Моннан ярты ел элек кенә Катя энә шунда вафат булган иде.

Өендә Лось юнды, кырынды, өстен-башын алыштырды, тәрәзәләр бикле микән дип күз йөртеп чыкты. Квартира буш торганга, һәммә жирдә тузан иде. Катя үлгәннән соң бер дә кереп йокламаган йокы бүлмәсенә ишеген ачты. Пәрдәләр төшерелгәнә, бүлмә ярыясы ук караңгы, Катяның күлмәкләре эленгән шкафның ярылаш ачык калган ишегендәге көзгә генә ялтырап күренә иде. Лось, кашын-күзен жырып, аяк очына гына басып, шкаф янына килде дә аның ишеген ябып куйды. Бүлмә ишеген дә ябып чыкты. Квартирасын бикләгәннән сон, яссы ачкычын жилет кесәсенә алып куйды.

Хәзер инде китәр алдыннан эшләнәсе эшләр тәмам иде.

¹ Комач - кызыл тукума

ШУЛ УК ТӨННЕ

Ул төнне Маша ирен озак көтте – примус өстенә чәйнеген кабат-кабат куеп жылытып алды. Биек имән ишекнең теге ягындагы караңгылык күңелгә шом сала иде.

Маша белән Гусев искиткеч зур ташландык йортның бер бүлмәсендә яшәп яталар иде. Революция вакытында бу зиннәтле йортны хужалары ташлап киткән. Дүрт ел буге яуган яңгырлар һәм кар-бураннар, аның эченә үтеп, шактый зур зыян китергән иде.

Алар биләп торган бүлмә үзе киң, үзе иркен. Түшәменә төрле алтын бизәкләр, болыт арасыннан очып барган көләч йөзләр, тулы тәнле хатын, аның тирә-ягына канатлы сабий балалар сурәте төшерелгән.

Гусев, әйләнгән саен түшәмгә төртеп:

– Маша, күрәсеме көләч йөзләр бу таза хатынны, балалары да алтау шул аның, менә ичмасам хатын! - дип теленә салына.

Аяклары арыслан аягына охшатып ясалган, алтын йөгертелгән карават турысына пудралы парик кигән, авызын бөрештергән, кафтан якасына йолдыз кадаган бер картның портреты эленгән. Гусев аны «Генерал Топтыгин» дип йөртә.

– Шәфкать-мәрхәмәтне белмәгән бу, үз дигәнненчә булмаса, хәзер тотып таптый торган булган, - ди.

Маша ул портретка күтәрелеп карарга да кыймый. Бүлмә аркылы бәләкәй генә тимер мичнең калай торбасы үтә – стеналарны әнә шул мич каралтып утыра. Югыйсә Маша юкты-барлы аш-суын хәстәрләгән өстәл өсләре, киштәләр – һәммәсә ару-пакь.

Сырлап ясалган имән ишекне ачып чыккач та зур зал. Кара-каршы стеналарга уелган тәрәзәләре ватылып,

аларга такта кадакланган. Түшәменек дө кубып төшкән урыннары күренгәли. Давыллы көннәрдә бу залда жыллар сызгыра, күселәр чыелдый.

Маша өстәл янында утыра. Чыжлап примусы яна. Жил ерактан күңелсез генә сәгать суккан тавышны китереп житкерде – икене сукты инде. Ә Гусев юк та юк. Маша ире турында:

«Нәрсә эзли, ни житми икән моңа? Әй, Алеша, Алеша, тынгысыз жан, нәрсә тапмак буласың инде син?» - дип уйлап алды. Аның күзләренә яшь килде. Ул аны ашыкмыйча гына сөртте дө яңагына таянды. Түшәмдә бала-чагаларын иярткән көләч йөзлә хатын очып-очып та беркая китми ич әле.

«Мин дө шундый булсам, беркая да китәргә талпынмас идем», - дип уйлап куйды Маша.

Гусев аңа еракка китәсен әйтте әйтүен, тик Маша иренек кая жынуын аңламады, төпченеп торырга ничектер базмады. Элек ирекле булган кешегә аның белән бергә менә шушы мәзәк бүлмәдә яшәп ятуы газап икәннен Маша үзе дө күрәп тора. Төнлә белән төшендә әллә ниләр күрә дө, йокысыннан куркып, шабыр тиргә батып уяна, караватка торып утыра, телләрен шыгырдата. Аннары тагын ятып йоклый, ә иртәгесен кара янып уяна һәм кая барып бәрелергә белми йөри.

Маша аңа карата әйтеп бетергесез ягымлы була белә, һичбер тавышын чыгармый – аналар кебек акыллы ул. Гусев аны шуңа күрә ярата да, кызгана да, тик инде көн туды исә - бәрәр яры китү ягын чамалый.

Маша үзе эш кешесе, паеклар да алып кайта. Ә менә акчалары сирәк була. Гусев төрле эшкә кереп карады, әмма берсендә дө озак эшләмәде. Ара-тирә:

– Картлар әйтәләр иде – Кытайда алтын чыккан жир бар икән, - дип сөйләнгәләде. - Алтыны югын юктыр

да инде анысы, шулай да безгә ят жир, мин шул Кытай дигәннәренә барып, ниләр барын күреп кайтыйм, булмаса.

Маша ире китәр көнне әжәлен көтеп яткан кешедәй боегып көтте. Машаның жир йөзөндә аңардан да якынак кешесе юк иде. Унбиш яшеннән төрлө кибетләрдә сатучы булып, Невада йөзүче бәләкәй пароходларда кассир булып эшләп килде. Гомере ялгызлыкта, күңелсез үтә иде.

Моннан бер ел чамасы элек Гусев белән танышты. Бәйрәм көнне паркта утырганда Гусев килде дә:

– Ялгыз гына утырасыз шикелле, миңа да бер башыма күңелсез, яныгызга утырырга рөхсәт итмәссезме? - дип сүз кушты.

– Утырып карагыз соң, - диде Маша.

Кичнең кич буена паркта йөрделәр. Гусев аңа төрлө сугышлар, хөкүмәтне бәреп төшерүләр хакында сөйләде, аның сөйләгәннәрен бернинди китаптан да укып белә алмассың. Машаны фатирына озатып куйды да шуннан соң килеп-китеп йөри башлады. Тора-бара Маша аны яратып китте, һәм алар бергәләп тормыш корып җибәрделәр.

Чәйнек кайнап чыкты. Аны алып куйгач, Маша тагын сагая калды. Буш залда баядан бирле нидер кыштырдаган сыман булган иде дә, күңелә боек чакта колак салмады. Ә менә хәзер аяк тавышлары аермачык ишетелде.

Маша җәһәт кенә ишекне ачты, башын тыгып, залга күз салды. Бер тәрәзәдән урам фонареның яктысы төшеп, залдагы тәбәнәк колонналарның берничәсенә сыек кына яктылык сибә иде. Шул колонналар арасында Машаның күзенә, бүрексез чал башын ия төшеп, муенын сузып үзенә карап торучы озын пальтолы бер карт чалынды. Хатынның аяклары хәлсезләнеп китте. Ул шыпырт кына:

– Сөзгә монда ни кирәк? - дип сорап куйды.

Карт, муенын сузган килеш, аңардан күзен алмый

карап тора бирде. Имән бармагын күтәреп аңа янап та куйгандай итте. Машаның йөрәге урыныннан кубарга житеп тибә иде, ул шыртылатып ишекне япты. Залга колак салды – аяк тавышлары ераклаша бара иде: мөгаен, картның ак ишек баскычыннан төшөп китүе булгандыр.

Озак та үтмәде, залның икенче башыннан иренең ныклы адымнары ишетелде. Корымга буялып беткән, көләч йөзле Гусев кайтып керде.

– Су салып тор әле, - диде ул, изүен чишә-чишә, - иртәгә сәфәр чыгабыз, хушлашырга туры килә инде. Чәйнегең кайнармы? Анысы шәп. - Битен, таза муенын, терсәккә чаклы кулларын юды да сөртенгән арада хатынына кырын күз төшерде. - Кайгырма ла юкка, берни булмас, әйләнермен дә кайтырмын. Жиде ел буена пуля да, штык та алмады. Әжәлем житмәгән бит әле, кайчан үләсе билгеле түгел. Әжәлең житсә инде – качып котылырмын димә: очып барган чагында чебен сыйрагы тиеп китәр дә үлеп тә куярсың.

Ул, өстәл янына утырып, пешкән бәрәңге әрчегә кереште, аны урталай ярып, тозга манды.

– Иртәгәгә чиста күлмәк-ыштан әзерләп куй әле, икешәрне. Аяк чолгавы, сабын-фәлән дигәндәй... Нәрсә, әллә тагын балавыз сыктыңмы?

– Курыктым, - диде Маша, читкә борылып, - ниндидер карт йөри, бармак янады. Китмәсәнә, Алеша!

– Шул карт бармак янаганга карап китми калыйммыни?

– Хәерлегә түгел бу.

– Мин ул картлач белән ныгытып бер сөйләшкән булып идем дә, китәсе бар. Электрәре монда яшәгән нәрсәдер, шуңа төннәрен килеп өркетмәкчедер.

– Алеша, син соң минем янга кабат әйләнеп кайтырсыңмы?

– Кайтам дигәч, кайтам инде. Шул чаклы да булырсың

икән!

– Ерак барасыңмы соң?

Гусев сызгырынып алды, түшәмгә таба ымлады да, күзе белән генә көлеп, кайнар чәен чынаяк тәлинкәсенә салды.

– Шушы хатын шикелле, болытларның теге ягына очам.

Гусев иснәп алды, чишенергә тотынды. Хатыны исә, башын аска иеп, савыт-саба юрга кереште. Аннары, күтәрелеп карамый гына, оекбашлар ямаштырга утырды. Ул карават янына килгәндә, Гусев инде бер кулын күкрәгенә куеп, тыныч кына керфекләрен йомып, йокыга талган иде. Машаның бите буйлап күз яшьләре тәгәрәде: ирен ул бик якин күрә һәм аның тынгысыз булуына күңеле сыкрып иде. «Кайларга оча икән, нәрсә эзли икән инде?»

Иртә таңнан торып, Маша ирененә киёмнәрен чистартты, ару-пакъ күлмәк-ыштан хәстәрләде. Гусев та уяңды. Чәй эчте, шаяртты, Машаны яңагынан сыйпаштырды. Бер төргәк акча биреп калдырды. Биштәрен аркасына асты да, ишек төбөндә туктап, Машаны үпте.

Аның кая сәфәр чыгуын хатыны белмичә дә калды.

КҮККӘ КҮТӘРЕЛҮ

Лосьның остаханәсе каршындагы бушлыкта халык жыела да башлады. Елга буеннан да, Петр атавыннан да килүчеләр булды, төркем-төркем жыелыштылар, болытлар үтәли киң-киң нур тасмалары сузган, баеп барган кояш ягына карангаладылар. Төрле сүзләр китте.

– Бу халык нигә жыелды – берәрсен үтереп ташлаганнармы әллә югыйсә?

– Тиздән Марска очачаклар, ди.
– Бар икән күрәселәребез!
– Нәрсә дидегез? Кемнәр оча?
– Ике башкисәрне төрмәдән алып килгәннәр, ди,
корыч шарга ябып, шарның авызын биклиләр дә Марска
очыралар, ди.

– һэй, борчак сипмәсәләр икән шул чаклы!
– Күр инде миһербансызларны – адәм баласын кызгана
да белмиләр, ә!..

– Кемне тиргәвегез әле бу?
– Әй, бәйләнмәсәнә!
– Кешедән көлү бит инде бу.
– Халыкны әйтер идем инде – сарык көтүедәй...
– Нишләп сарык көтүе булсын ди әле халык? Ниткән
сүз ул?

– Болай сөйләгән өчен сезнең үзегезне очырасы бар.
– Ташлагыз әле, иптәшләр. Шундый зур тарихи мәсьәлә
хәл ителергә торганда, юк-бар сүз сөйләп маташасыз.

– Марска нинди максат белән очалар икән соң?
– Әле хәзер генә берәү сөйләп торган иде:
агитматериалны гына да егерме биш пот чамасы төягәннәр,
дип әйтеп әйтте.

- Экспедициягә баралар.
- Нәрсә эзләүләре икән?
- Алтын эзлиләр, ди.
- Рас әйтә, алтын фондын тутырасы бар икән.
- Күпме алып кайтырга икән соң исәпләре?
- Нәфесләре туйганчы.
- Гражданин, безгә тагын озак көтәсеме әле?
- Кояш бая белән кузгаласылар, ди...

Эңгер-меңгер төшкәнче халык энә шулай төрлечә
сөйләнгәләп, күз күрмәгән, колак ишетмәгән вакыйганы
көтте. Бәхәсләшүчеләр дә, тиргәшүчеләр дә булды, тик

киткән кеше генә күренмәде.

Комачтай шәфәкъ кызыллыгы ярты күкне каплап алды. Халык төркемен икегә аерып, Губисполкомның зур машинасы килгәнә күренде. Алачык тәрәзәләрендә ут балкыды. Төркем тынып калды, якынак елышты.

Алачык уртасындагы цементтан коелган берәз авышрак алан өстендә йомыркага охшаш аппаратның рәт-рәт тезелгән кадаклары ут яктысында елык-елык килә. Түгәрәк люгына күз салсаң – аппаратның эче яп-якты, ә сары күн дивары шакмаклап сырылган.

Лось белән Гусев инде башларына очучылар шлемы, өсләренә кайры тун, аякларына киеш итек киеп алганнар иде. Исполком членнары, академиклар, инженерлар, журналистлар аппарат тирәсенә жыелды. Хәерле сәфәр теләп сөйләнгән нотыклардан, әллә ничә тапкыр фоторәсемгә төшөргәннән соң, озата килүчеләргә Лось рәхмәт белдерде. Аның йөзгә агарынган, күзләре төссезләнеп калган иде. Хохлов һәм Кузьмин белән качаклашып сабуллашты да, сәгатенә күз төшереп:

– Вакыт! - диде.

Озатырга килүчеләр тынып калды. Гусев кашларын жыерды һәм люктан аппарат эченә төшөп китте. Анда күн мөдәргә утырды, шлемын рәтләде, тунын тарткалады. Утырган жиреннән Хохловка:

– Минем хатынны күрергә онытма, - дип кычкырды. Яңадан кашларын жыерды.

Лось ашыкмады, күзен аска текәгән килеш басып тора бирде. Берәздән башын күтәрәп, дулкынланган басынкырак тавыш белән сөйләп китте:

– Марска җайлы гына утырымындыр шикелле. Берничә елдан йолдызлар арасында йөзләрчә һава кәрәбә йөриячәгенә ышанам. Эзләнүләр безне алга әйди. Әгәр дә мөһәр һәлак булабыз икән, исегездә тотыгыз, иптәшләр:

дөнья нинди генә матур, ирешелгән казанышлар нинди генә зур булмасын, бервакытта да тынычланып калмагыз, һәрвакыт алга, олы максатка омтылыгыз.

Лось туктап калды, озатырга килгәннәрне күздән кичерде. Шлемын батырыбрак киде:

– Хушыгыз, иптәшләр, аппараттан мөмкин кадәр ераграк китүегезне үтенәм...

Шул чак Гусев, люктан башын тыгып:

– Иптәшләр, - дип кычкырды, - Марсныкыларга мин Советлар республикасыннан кайнар сәлам тапшырырмын. Рөхсәт итәсезме?

Халык төркеме гөж килеп кул чапты.

Лось аппаратка таба борылды, люкка төшөп, аны бик ныгытып ябып куйды. Озатырга килүчеләр дөһрәү кузгалып киттеләр, сөйләшә-сөйләшә сарайдан чыгып, бушыкта торучылар янына ашыктылар. Кайсыдыр:

– Сак булыгыз, читкәрәк китегез, ятыгыз! - дип әмер бирде.

Хәзер инде меңнәрчә кеше дәшми-тынмый гына сарайның яп-якты тәрәзәләренә текәлде. Анда тын иде. Бушыкта да тынлык хөкем сөрә. Берничә минут шулай тын гына узды. Халыкның, күбесе жиргә яткан иде. Кисәк кенә ерактан ат кешнәгәне ишетелде.

Кайсыдыр коточкыч зәһәр тавыш белән:

– Шауламагыз! - дип кычкырып жибәрде.

Алачык эчендә нәрсәдер галәмәт каты гүли, шытырдый башлады. Шундук еш-еш дөпелдәгән тавыш ишетелде. Жир тетрәгәндәй булды. Сарай түбәсендә металл аппаратның түм-түгәрәк башы күренде, аны шундук төтен һәм тузан болыты урап алды. Шытырдау көчәйгәннән-көчәя иде. Кап-кара аппарат бөтенләе' белән түбә өстенә чыкты һәм, юл сайлагандай, һавада асылынып калды. Шытырдау һәм шартлау тоташ бер гүләүгә әйләнде, дүрт сажинлы

йомырка, ракетадай, кыйгачлап халык төркеме өстенә күтәрелде, көнбатыш якка ургылды, көлтә-көлтә ут бөркеп, кызгылт болытлар арасында күздән югалды.

Шунда гына халык арасында шау-шу башланды, бүреклар күккә очты, кешеләр, йөгерә-йөгерә барып, алачыкны сырып алдылар.

КҮК КАРАҢГЫЛЫГЫНДА

Люкның гайкаларын борып бикләгәннән соң Лось юлдашының каршысына килеп утырды да аның жәтмәгә элэккән кошныкыдай сагаеп калган күзләренә текәлдә:

– Очабыз инде алайса, Алексей Иванович?

– Кузгалыйк соң.

Лось, кулын сузып, реостатның рычагын берәз гына борып куйды. Каты шытырдау ишетелде – алачык алдындагы бушлыкта меңләгән кеше нәкъ әнә шуңардан дертләп куйган иде инде. Лось икенче реостатны да борды. Аяк астында шытырдау артык көчәеп китеп, аппарат ярыйсы гына дерелди башлагач, Гусевның күзләре шар кебек булды, чытырдатып креслосына ябышты. Лось ике реостатның икесен дә ахырынача борган иде – аппарат өскә ыргылды. Шытырдау берәз тына төшкәндәй булды, дерелдәү дә кимеде.

– Кузгалдык, - диде Лось бик нык кычырып.

Гусез битендәгә тирне сөртеп алды. Эссе булып китте. Тизлекне үлчәүче хисап аләте секундына илле метр күрсәтә, әмма аның угы һаман арту ягына авыша иде.

Аппарат Жирнең әйләнү юнәлешенә каршы, чак кына авышрак оча иде. Үзәктән куу көче аны көнчыгышкарак

этэрэ. Алдан исэплэгэнчэ, йөз километрга күтэрелгәннән соң ул тураерга һәм диагональ буенча очарга тиеш иде.

Йөрткеч тигез генә эшләп тора. Лось белән Гусев туннарын чишәп, шлемнарын арткарак жибәрделәр. Электр уты сүндерелгән, иллюминаторлардан тонык кына яктылык саркый иде.

Хәле бетүгә һәм башы әйләнә башлауга да карамастан, Лось, идәнгә тезләнеп, иллюминатор аша ераклашканнан-ераклаша баручы Жирне күзәтте. Жир биниһая зур күгелжем-соры йомрыга охшаган, шул йомрыга утраулар сыман булып, ара-тирә болытлар кунгалаган. Түбәндә Атлантик океан жәйрәп ята иде.

Йомры акрынлап тарая барды. Мәнә аның ун як чите көмөштән ялтырый башлады, икенче читенә күлэгә йөгәрде. Хәзер инде ул төпсез караңгылыкка чума баручы шарга охшап калган иде.

Икенче иллюминатордан карап баручы Гусев:

– Хуш, туганай, синдә яшәмәдек түгел, яшәдек, каныбызны да житәрлек койдык, - дип сөйләнде.

Ул аяк өсте басарга уйлаган ғына иде, башы әйләнеп, мөндәргә килеп төште. Изүен тартып чиште:

– Түзәр хәлем калмады, Мстислав Сергеевич, үләм.

Лось та йөрәгенең һаман ешрак типкәнән, инде лепелдәп тора башлавын сизде. Чигәсенә кан бәрде. Күз аллары караңгылана башлады.

Ул үрмәләп хисап аләте янына барып житте. Аләтнең угы искиткеч зур тизлекне күрсәтә, туктарга исәбе дә юк иде. һава катламы бетеп, Жирнең тарту көче шактый кимеде. Компас угы Жиргә вертикаль юнәлгән иде. Аппарат, секунд саен тизлеген арттырганнан-арттыра барып, шашкан төсле, галәмдәге боздан салкын киңлекләргә томырыла иде.

Лось тунының якасын зур газап белән, тырнакларын

сындыра-сындыра гына чишә алды. Шул чак аның йөрәге тибүдән туктады.

Эчендәге айберләре белән бергә аппаратның очу тизлегә үскәннән-үсә барганда, бер заман йөрәк тибеше, кан йөреше, сыекчалар алмашы, гәүдәнең яшәү ритмы сизелерлек үзгәрә башлаячагын күздә тотып, Лось тизлек хисап аләтенә электр чыбыклары тоташтырган иде. Тизлек чамадан ашып, очучыларның хәле мөшкелләнгән бер мәлне ул чыбыклар буйлап махсус савытлардан кабинага кислород белән аммиаклы тозлар килергә тиеш иде.

Беренче булып Лось һушына килде. Күкрәген нидер чәнчә, башы әйләнә, йөрәге дөп-дөп тибә иде. Башында уйлар өөрмәдәй бөтерелә, хәрәкәтләре җиңел һәм төгәл.

Ул кислород савытының краннарын япты, хисап аләтенә күз салды. Аппарат секундына биш йөз километр чамасы тизлек белән оча. Яп-якты. Иллюминатордан, күзләрен чагылдырып, көчле кояш нуры төшә. Шул нур астында, тешләрен ыржайтып, күзләрен шарландырып, Гусев чалкан ята.

Лось иптәшенең борын төбенә әче тоз китереп иснәтте. Гусев тирән итеп сулап куйды, керфекләре дерелди башлады. Лось аны култык астыннан алып күтәрергә иткән иде, Гусевның гәүдәсе һава тутырган куыктай асылынып калды. Лось кулларын җибәргәч, акрын гына идәнгә чүгәләде, терсәкләрен як-якка тырпайтып, шунда утырып калды. Тирә-ягына каранып:

– Мстислав Сергеевич, әллә мин исерекме? - дип сорап кунды.

Лось аңа өске иллюминатордан күзәтү алып барырга кушты. Гусев аягына торып басты, бер чайкалып алды, өскә күз атты да, күн белән тышланган текә стенага тотына-тотына, җиңел генә югарыга менеп китте. Пыяладан тышка күз салды:

– Дөм-караңгы, Мстислав Сергеевич, берни дә күренми.

Лось кояшка караган иллюминаторга карасу паяла кигезде. Төпсез караңгылыкта гажәеп дәү йомгактай булып Кояш күренә. Аның як-ягыннан, ике канат шикелле булып, якты томанлык сузылган. Тыгыз ут йомгагыннан нур көлтәсе атылды да табак сыман булып жәелде: Кояштагы кара тапларны үткән чак иде бу. Ут шарыннан читтә, әлеге зодиакаль канатлардан тоныграк булып, Кояштан бүленеп чыккан һәм аның тирәсендә әйләнеп йөргән ут океаннары урнашкан иде.

Бу күренештән – галәмнең тереклек китерүче утыннан – Лось көчкә аерылды. Окулярның капкачын япты. Караңгыланып китте. Лось каршы яктагы иллюминаторга текәлде. Бу якта караңгылык хөкем сөрә иде. Иллюминаторны боргалый башлагач, күзенә йолдыздан килгән яшкелт нур төште. Озак та үтмәде, көчле, якты күгелжем нур пәйда булды. Төньяк күгенә урнашкан беренче йолдыз, күктәге алмаз Сириус иде бу.

Лось, өченче иллюминаторга якынлашып, аны да боргаларга тотынды. Кульяулыгы белән паяласын сөрткәч, текәлебрәк караган иде – йөрәге жу итеп китте, чәчләре үрә торды.

Якында гына караңгылыкны ертып ниндидер беленер-беленмәс таплар йөзә иде. Гусевның, курку катыш:

– Кырыбызда гына ниндидер нәрсәкәй оча, - дигәне ишетелде.

Беленер-беленмәс таплар акрын гына аска төшә, ачыкланганнан-ачыклана, яктырганнан-яктыра бара иде. Көмешсу сынык сызыklar, жепселләр йөгәрешеп үтә торды. Менә бер заман аермачык булып тигезле-тигезсез кыялы тау чите күренде. Аппарат, билгесез бер күк жисеменә якынлашып, аның тарту сферасына кергән дә хәзер инде иярчен шикелле аның тирәсендә әйләнеп йөри

булса кирәк.

Лось, дерелдәгән кулы белән капшанып, реостат рычагларын тапты да ахыргача борып куйды. Хәзер инде аппаратның шартлау куркынычы бар иде. Аяк астында һәммә нәрсә үкерә, дерелди башлады. Таплар да, сәләмә тау кырийлары да түбәнгә тизрәк омтылды. Якты түбә якынайганнан-якыная, зурайганнап-зурая барды. Хәзер инде кыялардан төшкән, жансыз шәрә тигезлекне ярып үткән озын кара күләгәләр аермачык күренә иде...

Ян якларын кояш яктырткан ул кыялар инде яп якин, аппарат нәкъ шулар өстенә очып бара. Лосьның башы саф, зиһене ачык иде, ул шундук, тартучы массага аппарат башы белән борылып өлгермәсә, бер секундтан безне үлем көтә, дип уйлап алды.

Нәкъ шул чакны Лось жансыз шәрә тигезлектә, кыялар арасында сырлы-сырлы манара хәрабәләрен күреп алды. Ул да булмады, аппарат шәрә тау башларыннан выжылдап узды да төпсез бушлыкка чумды. Текә ярда металл чыганагы ялтырап күренеп калды. Билгесез жимерек планета кыйпылчыгы мәңгелеккә жансыз сәяхәтен дәвам иттерде. Аппарат исә яңадан караңгы күк бушлыгыннан оча бирде.

Гусев кинәт кенә:

— Алдыбызда Ай бугай! - дип кычкырып жибәрде.

Үзе шундук борылды да һавада асылынып калды, бака сыман дүрт аякланып, авыз эченнән генә сүгенә-сүгенә, стенага якынлашырга азапланды. Лось та, идәннән аерылып, өскә күтәрелде, тик ул иллюминатор көпшәсен кулыннан ычкындырмады — көмештәй балкыган Марстан күзен ала алмый иде ул.

ТӨШТЕЛЭР

Ара-тирэ болыт саргандай тоелган көмөшсү Марс зурайганнан-зурая барды. Аның көньяк полюсындагы боз таулары күзнө чагылдырырлык булып жемелди, берез түбөндөрөк исэ томанлык дугайланып киткән иде. Көнчыгышта ул экваторга чаклы сузыла, урта меридианга житэрэк өскө күтөрөлөп, аксылрак булып торган урынны сөзөк кенэ урап уза да, көнбатыш чиккэ житэрэк икегэ бүлөнөп, борыннар хасил итэ.

Экватордагы биш кара тап хэзер инде тэгаен күрөнө. Алар бер-берсенэ туры сызыктар белән тоташкан, нэтижэдэ ике тигезкырлы һәм бер озынчарак өчпочмактар барлыкка килгән. Көнчыгыштагы өчпочмакның нигезе буйлап дуга уза. Аның үзэгөннән көнбатыштагы иң ерак ноктага таба янэ бер дуга сузылган. Әлегэ экватор группасыннан көнчыгыштарак һәм көнбатыштарак тагын шундый ук сызыктар, нокталар, дугалар күзгэ чалына. Төньяк полюсны исэ томан каплаган иде.

Лось бу сызыктарны жентеклэп күзэтте. Марста геометрик дөрөс итеп үткөрөлгән, һәрвакыт үзгэрөп торган һәм астрономнарны акылдан яздырган аңлаешсыз каналлар шулар икән лэбаса! Хэзер инде Лось аермачык күрөнгән бу сызыктар артында беленер-беленмэс юллар тезмэсэн дэ шэйлэп алды.

Шуннан соң ул куен дөфтөрөнэ якынча аның рэсемен төшөрэ башлады. Шул вакыт Марс кинэт кенэ тетрэнөп куйды һәм иллюминаторга таба очып килэ башлады. Лось реостатлар янына атылды:

– Нэкь үзөнэ элэтек, Алексей Иванович, хэзер инде тартып кына төшөрэ!

Ул арада аппарат, планетага таба муенын сузып, төшү ягына борылды. Лось әүвэл йөрткөчнөң эшлэү тизлеген

киметте, аннары бөтенләй сүндерде. Тизлекнең үзгәрүе әллә ни сизелмәде дә. Шулай да, жан өшеткеч тынлыкка түзә алмыйча, Гусев йөзен учлары белән каплады, колагын томалады.

Лось, идәндә яткан килеш, көмешсу түгәрәкнең һаман кабара, зурая баруын күзәтте. Төпсез караңгылыктан хәзер ул үзе болар өстенә ажгырып киләдер сыман тоела иде.

Лось яңадан реостатларны эшләтергә булды. Марсның тарту көченә карышып, аппарат калтыранырга тотынды. Бераз экренрәк төшә башладылар. Хәзер инде Марс бөтен күк йөзен каплап алды, тоныкланганнан-тоныклана барды, кырыйлары түгәрәкләнә төште.

Соңгы секундларда коточкыч тиз төштеләр. Марс бөтен күкне каплап алды. Иллюминатор пыяласы дымланды. Тигезлек өстендәге болытны ярып үтеп, хәзер аппарат, үкереп һәм калтыранып булса да, акрынрак төшә иде.

Лось:

— Төшөп життек! - диде дә шундук йөрткечне сүндерде. Аның түшенә нидер китереп бәргәндәй булды, стенага сылады, мәтәлчек атындырды...

Аппарат килеп тә төште, янтаеп та китте.

Тез буыннары калтырый, куллар дерелди, йөрәк гүя тибүдән туктаган иде. Лось белән Гусев дәшми-тынмый гына, ашык-пошык аппарат эчендәге әйберләрне рәткә китерделәр. Иллюминаторларның берсендәге бәләкәй генә тишектән үзләре белән алып килгән ярым үле тычканны тышка чыгарып жибәрделәр. Тычкан акрынлап хәл жыйды, танавын өскә чөйде, мыегын кыймылдаткалап алды да битен юарга тотынды. Димәк, һава әйбәт дигән суз.

Шуннан соң гына тышкы люкның винтларын бушаттылар. Лось иреннәрен ялап алды да саңгыраурак тавыш белән:

— Йә, Алексей Иванович, исән-имин килеп житүегез

белән тәбрик итәм. Чыгыйк булмаса, - диде.

Киез итекларен, туннарын салып ташладылар. Гусев, кирәге чыгар, бәлки, дип, биленә маузерын такты, көлемсерәп алды да люкны тутырып ачып жибәрде.

МАРС

Аппараттан чыккач, яшенле көндәге диңгез төсле куе зәңгәр, төпсез күкне күреп, Лось белән Гусевның күзләре чагылды.

Биектә дөрләп-тузгып кояш яна. Нык беленеп торган офыктан алып күк гөмбәзенә чаклы бәллүрдәй үтә күренмәле, эәп-зәңгәр салкынча һава агылганы сизелә.

Гусев:

– Кояшлары мазәк икән, - диде дә төчкереп жибәрде.

Куе зәңгәр күк йөзе гажәп якты иде. Күкрәк чәнчә, чигәдәге кан тамырлары бүртенгән, шулай да коры һава сулау өчен бик җиңел һәм рәхәт иде.

Аппарат әфлисун төсендәге тип-тигез иңкүлектә ята. Офык та яп-якын, кул сузымында гына кебек. Ә жир үзе яргаланып беткән. Иңкүлек тулы шәмдәй төз, биек кактуслар утыра, алардан алсу-шәмәхә күлэгә төшә. Коры җил искәләп куя.

Лось белән Гусев шактый вакыт әйләнә-тирәнә караштыргалап тордылар да иңкүлек буйлап китеп бардылар. Көпшәк туфракка тубыктан бата-бата барсалар да, атлавы хәйран җиңел иде. Симез генә биек бер кактусны әйләнеп үткәндә, Лось аңа таба кулын сузган иде, үсемлек, җил-давыл купкан кебек, җилфердәргә тотынды, кара-кучкыл юан тармаклары Лосьның кулына тартылды. Гусев кактусның төбенә типкән иде – хәшәрәт

димә инде син аны! – шундук авып та китте, чәнечкеләрен комга да батырды.

Шулай ярты сәгатьләп бардылар, ә күз алларында һаман шул ук әфлисун төсөндәге иңкүлек жәйрәп ята, шундый ук яргаланган жир, алсу-шәмәхә күлгә төшереп, әлегә дә баягы кактуслар үсеп утыра. Көнъякка борылдылар, кояш уңдарак калды, Лось, ни турындадыр уйланган сыман, як-ягына каранып алды, кинәт кенә чүгәләп, тезенә шапылдатып сукты да:

– Алексей Иванович, сөрелгән жирдән барабыз икән ләбаса! - диде.

– Китегез аннан!..

Юньләбрәк карый торгач, яртылаш ишелгән киң-киң буразналарны шәйләп алдылар, кактусларның да жепкә тезгән шикелле тигез утырганын искәрделәр. Янә берничә адым атлагач, Гусев таш плитәгә абынды. Плитә өстенә зур бронза божра кагылган, ул божрага кыска гына юан бау бәйләнгән иде. Лось учы белән ияген уыштырды. Аның күзләре ялтырый иде.

– Алексей Иванович, сез берни дә аңламыйсызмыни?

– Басуда таптануыбызны аңладым инде.

– Бу божра ни эшкә?

– Кем белеп бетергән бит аларның күңелендә ни ятканын.

– Бакен бәйләргә кагылган бу божра. Бака кабырчыкларын күрмисезмени? Бу урында элек канал булган.

Гусев моңа каршы:

– Чынлап та, - дип куйды. - Монда су яклары хәрти икән ич...

Алар көнбатышка борылдылар да буразналар аркылы бара башландылар. Еракта шөпшәнеке төсле гәүдәсе яртылаш аска салынып төшкән ниндидер кошның

канатларын жәһәт-жәһәт жылпеп очып килгәне күренде. Гусев, барудан туктап, револьверына ябышты. Әмма кош өскә талпынды, куе зәңгәр күктә жемелдәп алды да якындагы офык артына кереп югалды.

Кактуслар биегәя, куера, әйбәтләнә төштеләр. Чәнечкеле әрәмәлектән баруы кыенлашып китте. Аяк астыннан әледән-әле таш кәлтәләр төсле, тарак сыртлы кызгылт хайваннар атылып чыга торды. Ара-тирә ниндидер энәле йомгаклар шуышып килен чыга да читкә тайпыла. Жөплө-тармаклы әрәмәлектән сакланып кына барырга туры килә иде.

Акшар төсле ак, сөзәк яр янында кактуслар бетте. Ул ярга шомартылган борынгы плитәләр түшәлгән булса кирәк. Плитә ярыкларынан, таш араларынан кипшергән мүк чыгып тора. Бер плитәгә бая очраган төсле үк божра кагылган. Тарак сыртлы кәлтәләр кояшта кызынып ята.

Лось белән Гусев яр өстенә менделәр. Моннан караганда шул ук әфлисун төсөндәге, тик берәз тоныграк кына калку жир күренә иде. Сирәк-мирәк тауда үсә торган наратларга тартым карсак агачлар күзгә чалынгалый. Анда-санда ак таш өемнәре, хәрабәләр күзгә ташлана. Еракта, төньяк-көнбатышта, катып калган ялкын телләредәй тигезле-тигезсез, үткен сыртлы таулар тезмәсе тезелгән. Тау түбәләрендә кар жемелди.

Гусев:

– Кире кайтып, тамак ялгап алырга, ял итәргә кирәк безгә, югыйсә хәлдән таярбыз, бер генә жан иясе дә күренми бит, - диде.

Алар беравык шунда басып тордылар. Күңелсез, жан өшеткеч бушлыктан гайре берни юк иде.

– Тапканбыз төшәр жир, - дип сөйләненеп куйды Гусев.

Алар, ярдан төшөп, кире киттеләр, кактуслар

арасыннан аппаратны эзлэп шактый вакыт адашып та йөрделэр.

Бер заман Гусев:

– Әнә ич! - дип пышылдады, гадәт буенча кобурадан револьверын тартып чыгарды, - Әй, кем бар анда аппарат янында? Атам бит! - дип кычкырып жибәрде.

– Кемгә акырасыз шул чаклы?

– Әнә бит аппарат жемелди, күрәсезме?

– Хәзер күрәм.

– Чак кына уңдарак ниндидер карамчык утыра.

Лось та күрәп алды, һәм алар абына-сөртөнә аппаратка таба чаптылар. Очкыч янында утырган карамчык бер кырыйга тайпылды, кактуслар арасында сикергәли башлады, ярылы озын канатларын жәеп жибәрде дә шатыр-шотыр килеп күккә күтәрелде, бер әйләнгәч, болар турысына якынлашты. Бая гына кош дип уйлаганнары шул булып чыкты. Ул канатлы аждаһаны атып төшерергә ниятләп, Гусев револьверын төзәп караган иде дә, Лось кулына сугып өлгерде:

– Шаштың мәллә?! Марсиан лабаса!..

Гусев, башын артка ташлап, авызын ачып, жете зәңгәр күктә әйләнгәләгән әлегә сәер жан иясенә карап торды. Лось, кульяулык чыгарып, шуны сәер кошка селкергә тотынды.

– Саграк була күрегез, Мстислав Сергеевич, өстебезгә берәр нәрсә жибәрмәгәе...

– Револьверыгызны яшерегез диләр сезгә.

Дәү сәер кош түбәнәя башлады. Хәзер инде очу аппаратына атланган, кеше сымак бер жан иясен аермачык шәйләргә була иде. Бил тиңентен һавада асылынып бара. Жилкә турысында ике якка ике канатын жилпи. Алардан астарак ниндидер божра әйләнә – винт, күрәсең. Ияр артында жәпле-жәпле койрык – руль булырга тиеш.

Эшләвенә караганда, бөтен аппаратны жанлы нәрсә дип уйларлык иде.

Менә ул түбәнгә томырылды да сөрелгән жиргә якин ук оча башлады – бер канаты аста, берсе өстә. Марсианның озын козыреклы, очлаеп киткән башлык кигән башы, күзлегә аермачык күренде. Очлы борынлы, таптар йөзлө, кирпич төслө кызыл чырайлы иде ул. Дәү итеп авызын ачып, нәрсәдер кычкырып маташа иде. Канатларын еш-еш жылпеп, болардан егерме-утыз адым читкә төште.

Марсиан урта буйлы кеше кадәрле, өстенә иркен генә сары куртка кигән, ботына нидер ураган иде. Ул ауган кактуслар ягына ымлап жикеренүен белде. Лось белән Гусев якин килә башлагач, ялт итеп ияренә менеп атланды да, озын бармагы белән яный-яный, бер дә йөгөрмичә генә күккә күтәрелде, янә кире төште, үзе чәрелдәвек тавыш белән битәрләвең белде.

Гусев:

- Ачуы килгән моның, - дип сөйләнде һәм марсианга:
- Акырмасана, эттән яралган нәрсә! Якынарак кил, шүрләмә, тимәбез... - дип кычкырды.
- Алексей Иванович, ташлагыз шул сүгенүегезне, ул бит безнеңчә аңламый. Утырыгыз, шунсыз ул яныбызга килмәячәк.

Лось белән Гусев кайнар туфракка утырдылар. Лось тегеңәр үзенең ашыйсы-эчәсе килгәннен күрсәтергә кереште. Гусев папирос кабызды, жиргә төкерде. Марсиан аларга карап торды-торды да тиргәшүен ташлады, тик шулай да әле карандаш кебек озын бармагы белән янаудан туктамады. Менә ул ияреннән капчыгын чишеп алды, аны кешеләргә ыргытты да, болар өстендә әйләнә-әйләнә, төньякка таба очып китте, офыкка кереп күздән югалды.

Капчыкта ике металл тартма, сыеклык салынган жалпак савыт бар иде. Гусев тартмаларны ачып караган иде,

берсендә яман да каты исле дерелдәвек, икенчесендә мармеладка охшаган ниндидер йомшак ашамлык булып чыкты. Гусев анысын да иснәп карады.

– Тфу, күрегез әле, нәрсә ашыйлар икән болар!

Аппараттан кәрзин белән ризык алып чыкты да, коры кактус ботакларын жыештыргалап, ут дөрләтеп жибәрде. Жиңелчә генә төтен күтәрелде, кактус ботаклары пыскып кына янса да, жылысы шактый иде. Калай банкадагы тозлаган итне жылыттылар, чиста кульяулыкка ашамлык чыгарып куйдылар. Умырып ашый башладылар, тамаклары ачканны хәзер генә сизгәннәр иде.

Кояш түбәгә күтәрелгән, җил басылган, ярыйсы ук эссе иде. Саргылт түмгәклр өстеннән әллә ничә аяклы бер жәнлек үрмәләп килде... Гусев аңарга сохари кисәге ташлады. Теге жәнлек мөгезле, өчпочмаклы башын күтәрде дә тораташтай катып калды.

Лось папирос сорап алды да яңагына таянып ятты, көлемсерәп тәмәке көйрәтеп жибәрде:

– Алексей Иванович, беләсезме, күпме вакыт ашаганыбыз юк инде безнең?

– Кичә кичтән бирле, Мстислав Сергеевич, китәр алдыннан гына мин бәрәңге ашаган идем.

– Дускаем, безнең инде егерме өчмә, егерме дүртмә көн ашаганыбыз, ризык капканыбыз юк.

– Ничә дисез?

– Кичә Петроградта унсигезенче август иде, ә бүген анда унберенче сентябрь – менә бит ул хәйран эшләр кайда.

– Ул кадәресен, Мстислав Сергеевич, башымны киссәгез дә аңлый алмамдырпа

– Ничек алай килеп чыкканын юньләп мин үзем дә аңлап җиткерә алмыйм анысы. Без җидедә чыгып киттек. Хәзер көндөзгә ике. Бу сәгатькә караганда, җирдән

аерылганыбызга нибары унтугуз сэгать вакыт узган. Ә инде минем остаханәдә калган сэгатьтә айга якын вакыт үткән. Абайлаганыгыз бар микән – сез поездда йоклап барганда поезд туктый да, сез шул чагында йә авырсынып уянып китәсез, йә төшләнеп саташасыз. Нидән алай килеп чыга соң әле? Вагон туктаганда, сезнең тәнегездә тизлек кими төшә. Вагон кызу барган чагында сезнең йөрәгегез дә ешрак тибә, сәгатегез дә тизрәк йөри, ә менә вагон туктап торганда– акрыная төшә. Тик ул тизлекнең аермасы артык зур түгел, шуңа күрә без ул үзгәрешне сизмибез, ә менә безнең очуыбыз икенче төрләрәк нәтижә бирә. Юлның яртысын без яктылык тизлегә белән очтык дияргә була. Монда аерма нык сизелә. Йөрәк тибеше, сэгатьнең йөрү тизлегә, тәнебездәге күзәнәкләрнең кыймылдавы һавасыз аралыкта очкан чакны аппарат белән бер үк ритмда булды, ягъни һәммәсе бергә бер-бөтен тәшкил итте. Әмма аппаратның тизлегә Жир өстендәге әйберләрнең нормаль тизлегә белән чагыштырганда биш йөз мең мәртәбә зуррак булганда, минем йөрәгем, аппараттагы сэгать белән үлчәсәк, секундына бер мәртәбә тибә икән, Петроградта калган сэгать белән исәпләгәндә, биш йөз мең тапкырга тизрәк тибә, ягъни очкан чакны минем йөрәк секундына биш йөз мең мәртәбә типкән дигән сүз. Минем йөрәк тибешемә, кесәмдәге хронометрның угы күрсәтүенә, бөтен тәнемнең сизүенә караганда, без юлда нибары унтугуз сэгать булганбыз. Бу чынлап та шулай. Ә менә Питер кешесенең йөрәк тибешенә, Петропавел соборы сәгатенә караганда, безнең очып китүебезгә өч атнадан артык вакыт узган. Киләчәктә зур гына бер аппарат төзеп, ярты елга житәрлек ризык төяп, ультралиддит, кислород баллоннары куеп, кайберәүләргә: «Безнең заман күңелегезгә ошап бетми икән, йөз ел соңрак яшисегез

килмиме? - дип тәкъдим итү мөмкинлеге туачак. – Ярты ел буена шушы тартмада утырырга риза булсагыз, йөз ел алга сикерәчәксез, менә дигән тормышка әйләнеп кайтачаксыз!» – дип, аларны яктылык тизлеге белән йолдызлар арасына җибәрергә мөмкин булачак. Берәз сагынып, сакал үстөрөп кайтсалар, Җирдә инде алтын чор башланган булыр. Кайчан да булса шулай эшләнәр әле анысы.

Гусев ах-ух килде, телен шартлаткалады, гажәпләнүен белдерде.

– Мстислав Сергеевич, сез ничек уйлыйсыз, моны эчсәм, агуланмабыз микән?

Марсиан калдырган савытның бөкесен теше белән тартып чыгарды да андагы сыеклыкны теле белән татып карады, төкереп куйды: эчәргә ярый моны! Бер уртлагач, тамагын кыргалады:

– Безнең мадера сыманрак икән.

Лось та кабып карады. Чәчәк исләре килеп торган, куге гына татлы эчемлек икән. Алар шулай кабып карый-карий савытның яртысына төшеп җиттеләр. Тәннәренә жылы йөгерде, куәт керде, ә үзләре ап-аек калдылар.

Лось аягүрә торып басты, киерелде, төзәтенде, бу ят күк гөмбәзе астында сәер дә, җиңел дә, рәхәт тә иде.

Шаккатарлык хәл инде! Йолдызлар океаныннан чыккандай, моңарчы беркем башыннан кичермәгән тормыш өчен яңадан тугандай булды ул.

Гусев кәрзин белән ашамлыкны аппаратка кертеп куйды, люкны бик ныгытып япты, аннары картузын артка чөеп киде.

– Шәп булды әле, Мстислав Сергеевич, монда килүебез.

Яңадан яр буена барырга, калкулык алдындагы тигезлектә йөрергә булдылар.

Күңелле генә сөйләшә-сөйләшә, кактуслар арасыннан атладылар, кайберләрең жиңел генә сикереп тә үттеләр. Тиздән ярга түшәлгән ак ташлар да күренде.

Кинәт кенә Лось туктап калды. Жирәнү хисе аркасын өшетеп жибәрде. Алардан өч кенә адымда, симез яфраклар ышыгыннан сары күз кабагы яртылаш томалаган ат күзедәй зур ике күз чекрәеп карап тора, ул карашта зәһәр явызлык чагыла иде.

Гусев:

– Сезгә ни булды? - дип сорады, тик шунда ук үзе дә теге күзләрне күреп алды. Уйлап-нитеп тормый гына атып та жибәрде – тузан күтәрелде. Теге күзләр юкка чыкты. - Әнә тагын бер хәшәрәт! - Гусев борылды да озын аяклары белән жәһәт-жәһәт алдыртучы симез генә көрән үрмәкүчкә атып жибәрде. Жир шарында фәкәть тирән диңгез төпләрендә генә очрый торган гаять дәү үрмәкүч кактуслар арасына кереп югалды.

ТАШЛАНДЫК ЙОРТ

Лось белән Гусев, канал ярыннан көйгән кызгылт туфрак ерып, ишелгән тар гына каналлар аша сикергәләп, кипкән буаларны әйләнгәләп үтә-үтә, якындагы агачлыкка юнәлделәр. Яртылаш күмелгән, корыган-кипкән инеш төпләрендә ара-тирә ком эчендә утырган, тутыгып беткән каек калдыклары күренгәли. Күңелсез, жансыз үзәндә ара-тирә берәр метр диаметрлы кабарынкы дисклар ялтырап ята. Ул ялтыравык дисклар кикрикле таулардан алып калкурак жирләр буйлап агачлыкка, хәрабәләргә таба сузыла иде.

Ике калкулык арасында карсак кына, очка таба киңәеп,

жәелеп киткән коңгырт агачлар кие булып үсеп утыра иде. Кәкре-бөкре тармаклары гажәеп каты, яфраклары исә мүк төсләрәк, ә кәүсәләре нык, тигезле-тигезсез иде. Агачлык авызында, агач араларында чәнечкеле жәтмә калдыклары асылынып тора иде.

Агачлыкка кергәч, Гусев иелә төшөп бер типкән иде – туфрак астыннан яньчелгән баш сөяге килеп чыкты, металл тешләре ялтырап китте. Бу тирәдә бик бөркү. Челләдә жыл булмагач, мүкле агач ботакларынан төшкән барлы-юклы күләгәнең әллә ни файдасы күренми иде. Берничә адым үткәч, алар тагын кабарынкы дискка тап булдылар. Бусы түгәрәк металл коеның кырыйларына беркетелгән иде. Агачлык артында хәрабәләр – шартлау нәтижәсендә жимерелгән сыман калын кирпич диварлар, өем-өем кирпич ватыклары, кәкрәйгән металл өрлек кисәкләр күренә иде.

Гусев:

– Шартлатканнар бит бу йортларны, Мстислав Сергеевич, - диде. - Монда мәхшәр булган булса кирәк. Безгә таныш андый хәлләр.

Кирпеч ватыклары өстендә олы гына бер үрмәкүч пәйда булды, жимерек стена буйлап түбән төшә башлады. Гусев атып жибәрде. Үрмәкүч әллә кая югарыга сикерде дә жиргә чалкан килеп төште. Өй артыннан шундук икенчесе күренде, коңгырт тузан чыгара-чыгара агачларга таба йөгәрде, анда чәнечкеле жәтмәгә эләгеп, аякларын суза-суза котылырга азапланды.

Агачлыктан чыккач, Гусев белән Лось калкулык түбәсенә менделәр, аннан икенче урманга төшә башладылар. Анда кирпич йортлар, шулар арасында башкалардан калкурак, яссы түбәле таш йорт әллә кайдан ук күренеп тора иде. Калкулык белән авыл арасында берничә диск ялтыраганы күзгә чалынды. Лось, аларга ымлап:

– Моннан су торбалары, пневматик торбалар, электр чыбыклары үткәрелгән, ахрысы. Хәзер ташлап киткәннәр шикелле, - диде.

Алар, чәнечкеле жәтмә аша чыгып, агачлыкны үттеләр дә таш плитәләр түшәлгән киң генә ихатага килеп керделәр. Түрдә гажәеп сәер, күңелсез итеп салынган бер йорт калкынып утыра иде. Аның шоп-шома диварлары өскә таба тарая барып, кара-кучкыл кан төсөндәге киң генә таш кәрниз белән очлана иде. Тәрәзә урыннары үзе биек, үзе тар. Өскә таба тараеп киткән, балык тәңкәседәй итеп ясалган ике биек багана башына бронз барельеф – күзләре йомык үле марсиан утыртылган. Бинаны буеннан-буена иңләгән киң баскычтан менгәч, киң генә тәбәнәк ишекләр. Үрмә гөлләрнең кипкән сабаклары кап-кара дивар плитәләре арасында асылынып калган. Бу бина дәү бер табутханә төсләрәк иде.

Гусев тимер ишекне иңбашы белән ачмакчы булды. Ныклабрак бәргән иде – ишек шыгырдап ачылып китте. Алар, караңгы дәрҗәһ² үткәннән соң, биек кенә бер залга килеп керделәр. Залга яктылык пыяла гөмбәз аркылы төшә иде. Монда нибары биш-алты ауган утыргыч, тузанга баткан кара эскәтерле тәбәнәк өстәл, таш идәндә ватык савыт-саба, ниндидер сәер бер машина – дисклары да, шарлары да, металлдан үрелгән ятымәсә дә бар, әллә ата торган берәр нәрсә инде шунда – ишек буендарак тузан эчендә аунап ята.

Яктылык, тузан үтәли саркып, алтынсу-саргылт булып нурланып торган диварларга төшә. Ул диварларның шактый киң өскә өлешен мозаика алып тора. Анда тарихи вакыйгалар, сары тәнлеләрнең кызыл тәнлеләр белән көрәше сурәтләнгән: берәү энә бил тиңентен

² дәрҗәһ - ишек төбе

диңгез дулкыннары эчендә калган, шул ук кеше йолдызлар арасыннан очып бара, әнә сугыш галәмәтләре тасвирланган, әнә ерткыч жанварлар һөжүм итә, әнә көтүчеләр ниндидер сәер хайваннарны каядыр куып алып бара, берәз арырак көнкүреш, ауга йөрү, бию-күңел ачу, кеше туу, кеше күмү күренешләре сурәтләнган. Әлеге күңелсез мозайка ишек турысында гажәеп дәү цирк төзүне сурәтләгән рәсем белән очланган.

Мозайканы юнләрбрак күрү өчен Лось диваннарга да менеп карап йөрдә.

– Сәер инде, бик сәер, - диде ул, - һәммәсендә дә кеше сурәте кабатлана. Беләсезме, бик сәер нәрсә бит бу...

Ул арада Гусев эчке ишекне эзләп тапты, аны ачып кергәч, алар баскыч буйлап өскә менделәр, анда тузан баскан гөмбәз сыман киң коридор күрделәр.

Коридор буйлап сузылган куышларда, дивар кырында таштан уелган яки бронздан коелган төрле сыннар, гәүдәсез башлар, башсыз гәүдәләр, битлекләр, ваза ватыклары тезелеп киткән иде. Мәрмәрле, бронзлы ишекләрдән эчке бүлмәләргә керергә була иде.

Гусев ян яктагы тәбәнәк, тынчу, карангылы-яктылы бүлмәләргә күз салгалады. Берсендә бассейн булып, аның суы кипкән, үрмәкүч үләнсәсе аунап ята иде. Икенчесендә бөтен бер стенаны алып торган көзгедән калган кыйпылчыклар, ә идәнәндә череп беткән чүпрәк-чапрак, ауган урындыктыр-фәләндрер ята, шкафларында киём сәләмәләре эленеп тора иде.

Өченче бүлмәнең нәкъ уртасында, түшәмнән, кое кебек куыштан яктылык төшкән калку урында киң генә ятак. Бер марсианның скелеты шуннан яртылаш салынып тора, икенчесе почмакта бөгәрләнеп ята – һәммә жирдә сугыш эзләре иде.

Андагы чүп-чар арасыннан Гусев төсле ташлардай уелган бәп-бәләкәй савытлар, авыр металлдан бизәкләр төшереп ясалган берничә әйбер табып алды: хатыннарның бизәнү әйберләре булгандыр инде. Скелет өстендәге тәмам тетелеп беткән киёмнән бер-берсенә чылбыр белән тоташтырылган, эчтән нур сипкәндәй балкып торган карасу-сары ике таш алды.

– Ярап куяр әле, - диде ул. - Машага бирермен...

Лось коридордагы сыннарны карап йөри иде. Очлы борынлы марслылар башлары, коточкыч диңгез жәнлекләре, бизәкле битлекләр, этруск амфораларына тартым, ябыштырылган вазаларны карап йөргәндә, бил тиңентен генә ясалган зур бер һәйкәл күзенә чалынды. Тузгак чәчле, кыйшайган явыз йөзле шәрә хатынны тасвирлый иде ул. Хатынның башына йолдызлардан алтын божра киертелгән, ул божра маңгай турысында нечкәреп, эченә берсе рубин, берсе ниндидер кызгылт-сары ике түгәрәк таш куелган. Кырыс чырае ничектер таныштыр сыман, хәтер шуңа охшаш кыяфәтне төсмерлидер сыман тоела.

Һәйкәл кырында ук рәшәткәле бәләкәй генә бер куыш та бар. Лось, тимер чыбыкларны эләктереп, үзенә таба тартып та карады, тик рәшәткәнең кузгалырга исәбе юк иде. Шырпы яндырып карагач, куыштагы черегән мендәр өстендә яткан алтын битлекне күрәп алды. Яңак сөякләре чиксез киң, күзләре йомык иде битлекнең. Ай кебек авызында елмая чагыла, үткен бөркет борын. Ике каш арасында зурайтылган чикерткә күзе шикелле бер шеш тә бар. Бу, ниччиксез, беренче залдагы мозайкага сурәте төшерелгән баш булырга тиеш.

Бу сәер битлекне карый-карий Лось ярты кап шырпысын яндырып бетергәндер. Жирдән очып китәр алдыннан гына ул Нигер елгасы буендагы борынгы шәһәр хәрабәләреннән табылган шуның ишерәк битлек сурәтләрен күргән,

Африканың ул төбәгендә кайчандыр яшәгән һәм серле рәвештә юкка чыккан кабиләнең мәдәнияте хақында ишеткән иде.

Коридорга чыга торган ишекләренең берсе артылаш ачык иде. Лось бик биек, рәшәткә балконлы озынча бүлмәгә килеп керде. Түбәндә дә, балконда да киң-киң шкафлар куелган, киштәләр сузылган, аларның һәммәсенә кечкенә, калын китаплар тезелгән. Алтын бизәкләр төшерелгән китап төпләре соры стена буйларына рәттән тезелешеп киткән. Шкафларда тимер цилиндрлар, кайберләрендә генә күн яки агач тышлы дәү-дәү китаплар саклана иде. Киштә, шкаф, караңгы почмаклардан исә пеләш башлы, жыерчык битле таш галимнәр карап тора. Китапханәгә берничә тирән кәнәфи, нечкә аяклы тартма, алар янына түгәрәк экран куелган иде.

Лось тын да алмыйча әлегә хәзинәне – ничәмә-ничә мең ел буена Марста яшәүчеләренең зирәклеген яшереп саклаган, күгәрәп-череп яткан китапларны караштырды. Сакланып кына киштә янына килде дә китапларны берәм-берәм ачып карый башлады. Яшькелт кәгазьгә коңгырт төстәге геометрик фигуралар ясалган. Машина сызымнары төшерелгән бер китапны Лось, буш вакытта карау нияте белән, кесәсенә үк салып куйды. Тимер цилиндрлар эченнән саргылтрак төстәге, фонограф³ күчәренә тартым булса да, пыяла кебек шом, сөяк шикелле зыңлап торган кыска-кыска таяклар килеп чыкты. Берсе экран янындагы тартма өстендә ята иде, кору өчен әзерләнеп тә, йорт өстенә хәвеф ябырылгач, шунда ятып калган булса кирәк.

Лось, кара шкафын ачып, аннан кортлар тишкәләп бетергән, күн тышлы, жиңел генә бер китапны алды да жиңе белән жайлап кына тузанын сөртте. Таушалып

³ Тавыш яздыру аләте

беткән саргылт битләр өстән аска таба бер-бер артлы зигзаг ясап төшәләр иде. Бер-берсенә ялганып киткән кәгазь битләренә тырнак зурлыгындагы, төрлө төстөгә өчпочмаклар сулдан уңга да, уңнан сулга да тезелешкән – ләкин тигез түгел, керделе дә чыктылы кәкре сызыklar тәшkil итә, кушылып киткән урыннары да бар иде. Аларның сызыклары һәм төсләре үзгәрәп, алмашып бара. Берничә биттән соң өчпочмаклар уртасында үзгә формалы, үзгә төслө бизәкле түгәрәкләр күренде. Өчпочмаклар төрлө фигуралар хасил итә башлады. Әлегә өчпочмак, түгәрәк, квадрат, катлаулы фигуралар, бер-берсенә бәйләненп, төсләрен үзгәртә-үзгәртә, биттән биткә күчәләр иде. Менә Лосьның колагына ишетелер-ишетелмәс кенә гажәеп матур бер көй чалынды.

Лось китапны япкач та, әле шактый вакыт сокланудан гажиз булып, киштәгә сөялеп басып торды. Әле генә ул актарган китап көйлә китап иде.

Шулчак Гусев тавышы бөтен бинаны яңгыратты:

– Мстислав Сергеевич, килегез әле монда, тизрәк булыгыз.

Лось коридорга чыкты, аргы башта каушап калган Гусев елмаеп басып тора иде.

– Күрегеz әле мондагы хәлләрне, - дип сөйләнә-сөйләнә, Лосьны тар гына караңгылы-яктылы бүлмәгә алып керде ул.

Бүлмәнең түр стeнасына дүрт почмаклы тонык кына олы бер көзгә уеп куелган, аның алдында берничә утыргыч белән кресло тора иде.

– Күрәсезме, шнур очына шар беркетелгән. Алтындыр, алым әле шуны, дип тарткан идем – энә күрегеz, нәрсә килеп чыкты.

Гусев шарны аска таба тартты. Көзгә яктырып китте,

зур-зур йортлар пәйда булды, батып барган кояш нурында тәрәзэләр балкыды, байраklar жилфердәде. Халык төркеменәң дөп-дөп басып килүе ишетелде. Көзгенәң өскә өлешеннән түбән таба, шәһәрне караңгыда калдырып, кантлы күләгә үтте. Кинәт кенә бөтен экран гәлт итеп балкып алды, идән астыннан чытырдаган тавыш ишетелде, тонык көзгә бөтенләй сүнәп калды.

Гусев:

– Электр чыбыгы янды, - дип төшендерде. - Әйдәгез, кайтыйк инде, Мстислав Сергеевич, кич булды бугай.

КОЯШ БАЕШЫ

Балкып торган кояш, томан сарган тап-тар канатларын жәеп, баяга таба жайланды.

Гусевлар тоныклана барганга тагын да бушрак, тагын да кыргыйрак тоелган үзән буйлап каналга таба ашыктылар. Кояш басу артына төшеп чумарга әзерләнде, менә ул төшеп тә югалды инде. Кояш баткан турыда күз чагылдыргыч балкыш пәйда булды. Үткен кояш нурлары күкне яртылаш каплап алды да, кай арада көлсу төскә кереп, сүнә башлады. Күк йөзә караңгыланып калды.

Көлсу шәфәкхәтә Марстан ерак түгел генә дәү булып кызгылт йолдыз калыкты. Ачулы күз кебек карый иде ул. Караңгылыкны беравык энә шуның тонык нурлары гына азрак яктыртып торды. Шуннан инде күкнең гажәеп биек гөмбәзендә берәм-берәм дә, төркем-төркем булып та яшькелт йолдызлар балкый башлады. Аларның салкын нурлары күзнә чәнчештерә иде. Әүвәл тонык кына булып калыккан йолдыз тора-бара балкып китте.

Ярга житкәч, Лось капылт кына туктады да, йолдызга

ымлап:

– Безнең жир, - дип куйды.

Гусев башыннан картузын салды, маңгай тирен сөртте. Башын артка ташлап, йолдызлар төркеме белән бергә йөзгән ерактагы ватанына карап торды. Кыяфәтендә кайгы-сагыш сизелә иде аның.

– Безнең жир, - дип кабатлады ул.

Шактый вакыт алар энә шулай борынгы канал буенда, йолдызлар яктысында юньләп күренмәгән кактуслар басуында кузгала да алмыйча басып тордылар.

Менә бер заман офык артыннан айга караганда кечерәк, яп-якты урак килеп чыкты да шундук басу өстенә күтәрелә башлады. Жәпле-тармаклы кактуслардан озын-озын күлэгәләр ятты.

Гусев терсәгә белән Лоська төртеп алды:

– Карагыз әле, безнең артта нәрсә ул?

Алар артындагы таулар, урманнар, хәрабәләр өстендә Марсның икенче иярчене балкый иде. Бусы да айдан бәләкәйрәк булып, үзе түгәрәк, үзе саргылт иде. Күрәсең, киртлеч тау араларына төшеп баруыдыр – калкулыклардагы тимер дисклар жем-жем килә иде.

Гусев:

– Төне дә төне! - дип пышылдады. - Төштәгә сыман.

Алар ярдан саклык белән генә төшеп, кактуслар арасына керделәр. Аяк астыннан ниндидер күлэгә читкә тайпылды – ике ай яктысында йомгактай түгәрәк, йөнтәс нәрсәнең йөгөргәне күренде. Нидер шыгырдап куйды. Нәрсәдер яман ачы тавыш белән чинап жибәрде. Кактусларның ялтыравык яфраклары кыймылдады. Жәтмәдәй нык пәрәвез биткә сарылды.

Капылт кына үзәк өзгеч тавыш ишетелде. Аннары ул кисәктән генә өзелеп, тып-тын булып калды. Лось белән Гусев, чирканып һәм котлары алынып, жан кергән

үсемлекләр өстеннән сикерә-сикерә, озын-озын алдыртып йөгерә бирделәр.

Йөгерә торгач, алда яңа калкып килгән ай яктысында аппаратның корыч тышчасы елтырап күренде. Килеп тә життеләр. Икесе дә мыш-мыш сулый иде.

Гусев:

— Юк инде, моннан ары ул үрмәкүч ояларына төнлә белән аяк атлайсым юк, - диде. Люкны барып ачты да аппарат эченә кереп китте.

Лось бераз сабыр итәргә булды. Тирә-якны күздән кичерде, колак салды. Шулчак ул йолдызлар арасыннан очып барган фантастик һава кәрабының канатлы күлэгәсен күреп алды.

ЛОСЬ ЖИРНЕ КҮЗЭТӘ

Һава кәрабының күлэгәсе үтеп китте. Лось, дым тарткан аппарат өстенә менеп, челемен кабызды да йолдызларны күзәтергә кереште. Бераз салкынча. Туңдыра. Аппарат эченнән Гусевның йокы аралаш сөйләнгәне, икенче ягына борылып ятканы ишетелә.

Лосьның йокысы килми иде әле: йолдызларга күз кыскалап, челемен тәмләп суырып утыруны артык күрде. Шайтан белсен нәрсә бу! Теге чикерткәнекедәй өченче күзле алтын битлекләр монда каян килеп чыккан? Ә мозайкалары? Диңгездә үлүчеләр, йолдызлар арасыннан очып баручылар? Ә парабола билгесе: Жирне тасвирлаган рубин шар белән Марсны сурәтләгән кызгылт-сары төс нәрсәне, ике дөньяга баш булуны аңлатамы? Нич зиһен житәрлек нәрсә түгел. Ә көйле китаплары? Томанлы көзгедә күренгән серле шәһәр? Нигә, нигә дип әле бу

яклар ташландык хэлгә килгән?

Лось, челемен үкчәсенә бәреп, көлен бушатты. Тизрәк таң атсын иде ичмасам! Теге марсиан кая да булса хәбәр биреп өлгергәндер инде. Аларны эзләргә дә тотынганнардыр, бая очып узган һава кәрабы, бәлкем, аларны эзлидер.

Лось күк йөзен күздән кичерде. Кызгылт йолдызның – Жирнең – яктысы тоныклана төшкән, ул инде офыкка якынлашкан – нуры йөрәккә үк үтеп керә.

Төнне йокысыз уздырганда, алачык капкасына сөялеп, әлегедәй ут йотып, яңа калыккан Марска таба күзен мөлдерәтеп карап торган иде Лось. Бу хәл өченче көнне төнлә белән булган иде. Жирдә үткәргән шул сәгәтьтән соң нибары бер тәүлек вакыт узган.

Әле болыт каплый, әле яктыга килеп чыга торган, суга мул яшел жирем, сөөкле ватаным минем...

Бозлы суык мине куырып алды. Менә бит ул үз иреге белән туган жиреннән аерылып, бер ялгызы чит-ят жиргә килеп төште. Менә ул ялгызлык үзен кайчан сиздерә!

Лосьның аркалары кымыржып куйды. Челемен кесәсенә тыкты. Аппарат эченә керде дә гырлый-гырлый йоклап яткан Гусев янына ятты.

Арыганлык та, жылы да үзенекен итте, күрәсең – Лось йокыга талды. Төшендә тынычландырыр нәрсәләр күрдә: таныш елга буе, жилдә шаулашып утырган каеннар, суда болытлар да, кояш нурлары да чагыла, имеш; теге ярдан жемелдәп торган аксыл күлмәк кигән берәү аңа кул изи, янына чакыра, имеш...

Лось белән Гусев һавада мотор гөрелдәгәнгә уянып киттеләр.

МАРСЛЫЛАР

Иртэнге күк йөзен тәрәшкәле йон шикелле, күз чагылдыргыч алсу болытлар каплап алган иде. Әле куге зәңгәр ачык урыннарда күренгәләп, әле алсу болытларга күмелгәләп, әле кояш нурларына манчылып, һава кәрабы төшөп килә. Өч мачталы булуы белән ул галәмәт зур коңгызга тартым иде. Ян якларында өчәр канат очлаеп тора.

Көмешсу кәрап болытларны ярып узды да кактуслар өстендә туктап калды. Ул берәз дымланып, кояшта елык-елык килеп тора иде. Ике яктагы кыска мачталарда үрә торган моторлар үкереп эшли һәм кәрапны түбән төшерми тота иде. Ул арада ике яктан баскычлар килеп төште, кәрап шуларга утырды, һәм моторлар эшләүдән туктады.

Баскычлар буйлап арык гәүдәле марсианнар төшә башлады, һәркайсының башында йомры тулга⁴, өстендә көмешсу төстәге, биек, калын якалы киң куртка, һәрберсенә кулында дисклы, кыска автомат-мылтык.

Гусев кашларын жыерып аппарат янында басып тора иде. Кулын маузерына куйган килеш, ул марсианнарның ике рәт булып сафка тезелгәнән күзәтте. Марсианнарның мылтык көпшәләрен беләкләренә салып торуларын күреп, ул:

– Мылтык та тота белмиләр, хәшәрәтләр! – дип сөйләнеп алды.

Лось, ике кулын күкрәгенә кушырып, елмаеп тора бирде. Кәраптан иң соңгы марсиан булып жирдән сөйрәлә торган кара жылән⁵ кигән берәү төште. Такыр башы чокыр-чакырлы, сакал-мыексыз бите тап-тар, күгелжәм

⁴ тулга - очлым, шлем

⁵ жылән - плащ

төстә иде.

Көпшәк туфракка бата-бата, ул солдатлар сафын үтте. Аның тоздай төссез чыгынкы күзләре әүвәл Гусевка тукталды, аннары Лоська гына карап тора башлады. Кешеләргә якин ук килгәч, ул, киң жиңен жилфердәтеп, бәп-бәләкәй кулын күтәрде дә ашыкмыйча гына, нечкә тавыш белән, кош сыман, бердәнбер сүз әйтеп куйды:

– Талцетл.

Аның күзләре тагын да зурая төште, бу салкын күз карашында борчылу галәмәте чагылды. Марсиан әлеге кош сүзен янә кабатлады да әмер биргән кыяфәт белән кулын күккә күтәреп күрсәтте.

Лось моңа каршы:

– Жир, - диде.

Марсиан:

– Жир, - дип, ят сүзне кабатлады, маңгай тиресе жыерылып өскә менде, баш тиресе карала төште.

Гусев бер аягын алга чыгарып, тамагын кыргалап алды да ачулы тавыш белән:

– Сәвитләр Рәчәеннән булабыз, руслар без, - диде һәм кулын козырегына күтәрде. - Сөзгә килгән идек әле менә, исән генә торасызмы? Без сөзгә тимибез, сөз дә безгә тимәгез... Мстислав Сергеевич, безнеңчә сукалый алмый бит бу.

Марсианның акыллы күгелжем йөзөндә үзгәреш сизелмәде, тик аның сөзәк маңгаенда гына, ике каш арасында, кызгылт тап калыкты. Ул кулын ялт итеп кояшка таба күтәрде дә:

– Соацр, - диде. Аның авызыннан таныш аваз да ят булып ишетелә иде.

Шуннан сон ул туфракка төртеп күрсәтте дә, шарны кочарга теләгәндәй, колачын жәеп:

– Тума, - диде.

Үз артында ярым божра булып тезелеп торган салдатларның берсен күрсәтеп, Гусевка, үзенә, Лоська төртеп:

– Шохо, - диде.

Ул әнә шулай берничә әйбернең исемен әйтте дә аларның Жирдә ничек аталганын тыңлады. Аннары, Лось янына килеп, аның маңгаена, ике каш арасындагы уентыга атсыз бармагы белән эре генә кагылып куйды. Лось аны сәламләү йөзеннән башын иде.

Маңгаена бармак белән кагылганнан сон, Гусев козыреген кашына ук төшереп куйды:

– Кыргыйлар белән күрешкән сыман кыйланалар.

Марсиан тышы көек белән капланган корыч аппаратка якын ук килде, баштарак, гажәпләнүен артык сиздермәскә тырышып, ә инде тора-бара, очкычның ничек ясалганына төшенеп булса кирәк, соклануын бер дә яшермичә, озаклап карап торды. Кинәт кенә кулларын чәбәкләп алды, салдатларга таба борылды да, йодрыкларын күккә чөеп, кызу-кызу нидер сөйләргә тотынды.

Салдатлар чәрелдәвек тавыш белән:

– Ану, - дип җавап кайтарды.

Марсиан учын маңгаена куйды, тирән итеп сулу алды, эчке дулкынлануын җиңеп, Лоська таба борылды да карасуланып калган, дымланган күзләрен аның күзләренә текәде.

– Ану, - диде ул, - ану утара шохо, дация Тума ра гео Талцетл.

Шуннан сон ул учы белән күзләрен каплады да бил тиңентен баш иде. Сынын турайткач, бер солдатны үз янына чакырып, аның хәнжәрен алды һәм очкычка сызгалый башлады: йомырка рәсеме ясады, аның түбәсен каплады, янына солдат сурәтен бастырып куйды.

Гусев аның нишләгәнән иңе аша карап тора иде.

– Аппарат тирәсенә чатыр корып, сакчы куярга моның исәбе. Мстислав Сергеевич, әйбергә тимәсәләр ярар иде – бикләnmәгән бит лүкларыбыз.

– Жүләр сатмагызсана, Алексей Иванович.

– Тимер-томырыбыз да, кием-салымыбыз да шунда лабаса... Мин энә теге солдат белән карашып алган идем – бик шикле нәрсә күренә.

Боларның сөйләшкәннен марсиан зур игътибар һәм хөрмәт белән тыңлап торды. Лось аңа, ишарәләп булса да, очкычларын сак астында калдырырга риза икәннәрен аңлатып бирде. Марсиан, юка иренле зур авызына кабып, сыбызгы сызгыртты. Кәраптай шулай ук ачы сызгыртып җавап кайтардылар. Шуннан соң марсиан сыбызгысын сызгыртып ниндидер сигналлар бирде. Уртадагы озын мачта башыннан бер бәйләм нечкә тимер чыбык тырпаеп килеп чыкты, очкыннар чәчелде ast.

ast һава кәрабының йөрткечләре көчне, мөгаен, читтән ала булыр, ә инде тимер чыбыклар антенна вазифасын үтидер.

Марсиан Лось белән Гусевка һава кәрабына таба ымлады. Салдатлар, якынрак килеп, түгәрәкләнеп тезелделәр. Гусев аларга борылып карады да, көлемсерәп, үз очкычларына кереп китте, аннан кием-салым, вак-төякне ике капчыкка төяп чыкты, капкачны әйбәтләп ныгытты да, шуңа ымлап, солдатларга бармак янады, авызын чалышайтып, маузерына сугып куйды. Марсианнар аны исләре китеп күзәтеп тордылар.

Лось, көлә-көлә:

– Ярый, Алексей Иванович, әсир төшәбезме, кунак булабызмы – барыбер башка юлыбыз юк, - диде, капчыкны иңенә күтәрде дә кәрапка таба атлады.

Кәрапның йөрткечләре үкереп эшли башлады. Канатлары аска салынды. Пропеллерлар гүләргә тотынды.

Кунаклармы, әсирләрме — кем белгән — нечкә генә баскычтан өскә менделәр.

КИРТЛӘЧ ТАУЛАРНЫ КИЧКӘЧ

Кәрап төньяк-көнчыгышка таба түбәнтен генә очып бара иде. Лось белән такыр башлы марсиан палубада калдылар. Гусев кәрапның эченә, салдатлар янына төшөп китте.

Сап-сары, яп-якты рубкада ул үргән креслога утырды да бәп-бәләкәй, арык гәүдәле, очлы борынлы салдатларның жирән күзләрен кошлар сыман мелт-мелт иттергәнән күзәттә. Аннары жиде ел буе сугышларда үзе белән йөрткән калай портсигарын чыгарды, «йә, тартыйк әле, иптәшләр» дип язылган капкачына суккалап, марсианнарға папирос тәкъдим итте.

Марсианнар, котлары алынып, башларын чайкадылар. Шулай да берсе папиросны алып иснәп карады, ак чалбарының кесәсенә салып куйды. Гусев тартып жибәргәч, тегеләрнең күзләре шар булды, читкәрәк киттеләр, пышын-пышын сөйләшә башладылар:

— Шóхо. тáо тáвра, шóхо-ом.

Очлаеп торган кызгылт йөзле марсианнар, котлары алынып, «шохо»ның төтен суырганын күзәтеп тордылар. Берәздән алар, төтен исенә ияләшә төшөп, якын ук килеп утырдылар.

Гусев исә марсианнар телен белмәвенә әллә ни аптырамады, яңа танышларына Рәчәй турында, сугыш һәм революция турында, күрсәткән батырлыклары турында сөйләргә кереште.

— Гусев булыр минем фамилиям. Каз дигән сүздән

алынган. Жирдә шундый зур-зур кошлар бар. Андый зур кошларны сезнең төшегездә дә күргәнегез юк. Исемем Алексей Иванович. Полк кына түгел, атлы дивизиягә җитәкчелек иткән кеше мин. Котчыккыч герой. Тактикам мондый: пулеметка-нигә исем дә китми – кылычны чыгарам да дошман өстенә ыргылам, шундук туракларга да тотынам. Үземне дә җәрәхәтләп бетерделәр – анысы гамемдә дә юк. Безнең Хәрби академиядә хәтта әле «Алексей Гусевча тураклау» дигән курс та укыталар. Ышанмыйсыз мәллә? Корпус биргәннәр ие. - Гусев тырнагы белән генә картузын күтәрә төшөп, колак артын кашып алды. - Туйдым инде, бигайбә. Җиде ел сугышса, кемнең дә гайрәте чигәр. Ул арада Мстислав Сергеевич килеп чакырды, аягыма егылды: «Алексей Иванович, сездән башка Марска очудан файда юк», - дигән була. Шулай итеп, килдек шул менә.

Марсианнар таң калып тыңлап утырдылар. Берсе фляга белән коңгырт төстәге, мөшкәт исле сыеклык китерде. Гусев капчыгыннан бер шешә спирт чыгарды. Марсианнарның моны эчкәч телләре ачылды. Гусев, аларны аркаларыннан кага-кага, кычырып сөйләнде. Аннары кесәсеннән җыен юкны-барны чыгарып, алмашырга тәкъдим итте. Кечтеки генә пәке, карандаш кисәге, патроннан ясалган чакмак⁶ бәрабәрәнә марсианнар аңа бик рәхәтләнеп алтын әйберләрен бирделәр.

Ул арада Лось, кәрапның рәшәткәле култыкчасына таянган килеш, түбәндә сузылып киткән калкулыкларга, тигезлеккә карап барды. Кичә үзләре кергән йортны әллә кайдан шәйләп алды, һәммә төштә шундый ук хәрабәләр, кечерәк-кечерәк урманнар, кипкән каналлар күренә иде.

Лось шул бушлыкка күрсәтте һәм бу чаклы җирнең ни

⁶ чакмак - тәмәке кабызгыч

сәбәпле ташландык хәлгә килүенә гажәпләнүен белдереп ым какты. Такыр башлы марсианның чыгынкы күзләре кисәктән зәһәрләнеп китте. Ул ым кагу белән кәрап өскәрәк күтәрелде, түгәрәк ясап бер әйләнде дә киртләч тауларга таба юл алды.

Кояш югары күтәрелде, болытлар таралды. Пропеллерлар үкерде, борылган һәм күтәрелгән чагында канатлар шыгырдады, үрә винтлар гүләде. Лось бер нәрсәне абайлап алды: винтлар гүләвеннән, канат һәм мачталарда җил улавыннан гайре бернинди тавыш та ишетелми иде. Машиналарның эшлэгәне дә ишетелми, күзгә дә күренми, тик һәр винтның күчәрәндә динамо капкачыдай түгәрәк тартма гына әйләнеп йөри, аннары тагын алгы-арткы мачталарның очларында көмешсу тимер чыбыктан үрелгән эллиптик кәрҗиннәр генә чатыр-чотыр килә иде.

Лось марсианнан һәр әйбернең ничек аталганын сорап яза барды. Аннары кесәсеннән теге китапны чыгарып, сызымнарны күрсәтте – геометрик хәрефләрне әйтеп күрсәтүен үтенде. Марсиан ул китапка исе-акылы китеп карады. Күзләренә янә салкынлык йөгәрде, җирәнүдән авызы чалышайды. Менә ул чирканып кына Лось кулындагы китапны алды да читкә тондырды.

Биеккә менгәч, һаваның сыеклануы сәбәпле, Лосьның күкрәге чәнчешә, күзә яшьләнә башлады. Моны күреп, марсиан түбәнтөрәк очарга ым какты. Шуннан алар кандай кызыл таш кыялар өстеннән очып киттеләр. Тауның бормалы-бормалы киң генә сырты көньяк-көнчыгыштан төньяк-көнбатышка таба сузыла иде. Кәрапның, шәүләсә түбәннән йөзә – энә кан юлыдай металл чыганагы ялтырап-ялтырап киткән, өтәләнеп беткән текә ярлар, энә мүкле сөзәк таулар, энә томан сарган төпсез упкыннар, энә җемелдәп торган очлы бозлар, көзгедәй елык-елык килгән

агылма бозлар... Кыргый һәм ташландык шул бу яклар.

Марсиан, таулар ягына баш кагып:

– Лизиазира, - диде. Аның вак металл тешләре ялтырап күренде.

Жимерелгән планетаның жансыз табигатен хәтерләткән әлегә кыяларга карап барганда, Лось упкындагы ташлар өстенә-капланган һава кәрабын күреп алды – тирә-якка көмешсу металл ватыклары чәчелгән иде. Таш кыя сыртыннан арырак тагын бер очкычның канаты тырпаеп тора иде. Уңдарак очлы гранит өстенә өченчесе дә килеп төшкән – бөтенләй эштән чыккан. Бу тирәләрдә кая карама анда олы-олы очкыч ватыклары, канатлары, кабыргалары тырпаешып ята. Кайчандыр сугыш булган, күрәсең. Файдасыз таш кыялар өстенә явыз рухларны ташлаганнар дип уйларлык иде.

Лось күршесенә күз салды. Марсиан, халатының изүен тоткан килеш, тыныч кына күк йөзенә карап бара. Каршыларына, жепкә тезелгәндәй, тип-тигез булып, озын канатлы кошлар очып килә иде. Менә алар өскә ыргылдылар – карасу-зәңгәр күктә сары канатларын калкытып алдылар да читкә борылдылар. Алар төшкән якка караган иде – Лось таш кыялар төбөндә яткан кап-кара сулы күлне күреп алды. Күл тирәли бөдрә куаклар үсеп утырганын шәйләде. Сары кошлар су буена төштеләр.

Менә күлнең өсте шадраланып китте, күбекләне, күл уртасыннан куәтле су агымы тибеп чыкты да тирә-якка таралды.

Марсиан тантаналы кыяфәт белән:

– Соам, - дип куйды.

Таулар сөзәкләнә башлады. Төньяк-көнбатыштан, челләнең тибрәнәп торган, үтә күренмәле дулкыннары аша сап-сары тигезлек, зур-зур сулыклар күренде. Марсиан, томанлы гүзәл җирләр ягына кулын сузып, елмая-елмая:

– Азóra, - диде.

Кэрап чак кына өскэрэк күтэрелде. Дымлы татлы һава битлэрне назлады, колакларны чыңлатты. Азóra киң тигезлек булып, кояш нурында коенып ята иде. Аны мул сулы каналлар ярып уза, әфлисун төсендәге үсемлекләр үсеп утыра, сап-сары ямьле басулар жәелеп китә. Азóra куаныч дигәнне аңлата, еракта калган бала вакытта күрелгән, хәзер инде төшкә генә керә торган болыннарны, яз көнендә яңа гына калкып чыккан чирәмне хәтерләтә иде.

Каналларда киң-киң металл баркалар йөзә. Яр буенда сирәк-сирәк кенә ак йортлар утыра, аллы-гөлле бакча юллары күренә иде. Кая карама анда марсианнар йөри. Кайсыберләре яссы түбәдән ярканат шикелле очып китәләр дә йә суның, йә урманның аргы ягына барып төшәләр. Болыннарында күлдәвекләр, чишмәләр елтырап ята. Азóra дигәннәре искиткеч гүзәл бер жир булып чыкты.

Тигезлекнең аргы башында, кояш нурында сизелер-сизелмәс кенә тирбәлеп, зур су майданы жәйрәп ята. Бормалы-сырмалы каналлар һәммәсе шуңа барып тоташа иде. Кэрап шул якка очканлыктан, Лось бер заман гажәеп зур, төп-төз каналны шәйләп алды. Каналның аргы яры дымлы томанга күмелгән. Бу як ярның яссы ташлары да, болганчыграк саргылт суның тын гына акканы да аермачык күренә иде.

Озак очтылар. Менә бер заман канал артында баш-башлары офыкка китеп югалган тип-тигез дивар калыкты. Ул дивар биегәйгәннән-биегәя барды. Хәзер инде олы-олы ташлар арасындагы ярыклардан үсеп чыккан куак, агачларны күрергә мөмкин иде. Алар биниһая зур түгәрәк сулыкка якынлаштылар, аның әллә ничә урынында күбекләнеп-күбекләнеп фэнтан атып утырганын күрделәр.

Марсиан эре генә кыяфәт белән бармагын югары күтәрәп:

– Ро, - диде.

Лось, кесәсеннән блокнот чыгарып, шунда кичә ашык-пошык кына үзе сызгалап куйган Марс өстендәге сызыкларны, түгәрәкләрне күрсәтте. Рәсемне күршесенә сузып, түбәндәге сулыкка ымлады. Марсиан, кашын жырып, жентекләп караштыра башлады, аңлап алгач, куанып, башын селекте, чәнчә бармагының тырнагы белән сызымдагы бер ноктаның астына сызды.

Култыксадан үрелеп карагач, Лось сулыктан чыгып киткән икесе туп-туры, берсе берәз кәкрерәк су тулы каналларны күреп алды. Менә нәрсәдә икән хикмәт: Марстагы түгәрәк таплар – сусаклагычлар, өчпочмак һәм ярымтүгәрәк сызыклары каналлар булып чыга лабаса. Тик менә ул диварларны шундый дәү итеп нинди жан ияләре сала алды икән? Лось юлдашына борылып карады. Марсиан, аскы иренен бүлтәйтә төшөп, кулларын жәеп жиберде дә күккә күтәрде:

– Тао хацха ро хамагацитл.

Карап көйгән тигезлек өстеннән очып бара иде. Бу тигезлекнең урта бер жиреннән киң генә дүртенче канал сузылган, тик монысының суы кипкән, чәчүлек сыман рәт-рәт булып ииндидер үсемлек үсә, кызгылт төстәге чәчәкләре дә бар иде. Марстагы беленер-беленмәс сызыклар булып күренгән каналларның берседер инде.

Тигезлектән ары тәбәнәк кенә йомшак калкулыклар башланды. Алардан соң рәшәткәле күгелжем манаралар күренде. Карапның урта мачтасы очындагы тимер чыбыклар яңадан тырпаешып килеп чыктылар, янә чатырдарга тотындылар. Калкулыклар артыннан яңадан-яңа рәшәткәле манаралар, урталары батынкы биналар күренде. Кояшлы томан эченнән, көмешсү күлгәләр чәчеп, зур бер шәһәр

килеп чыкты.

– Соацера, - диде марсиан.

СОАЦЕРА

Соацераның күгелжем төстәге батынky яссы түбәләре, яшеллеккә күмелгән рәшәткәле диварлары, озынча күлләре, үтә күренмәле манаралары калкулыклар ышыгыннан килеп чыга тордылар, һаман күбрәк урынны биләп, томанлы офык артына сеңә тордылар. Менә бер заман шәһәр өстендә кәрапка таба очып килүче хәтсез күп кара нокталар калыкты.

Чәчәк атып утырган канал төньякка шуышты. Шәһәрдән көнчыгышта өем-өем вак ташлар белән капланган, актарылып ташланган буп-буш басу жәелеп ята иде. Басу кырыенда яргаланып, мүкләнеп беткән әзмәвер сын пәйда булды. Аңардан озын кара күлөгә төшкән иде.

Таштан ясалган шәрә кеше аякларын бергә китереп баскан, кулларын тәнәнә кыскан, билендәге сырлы кәмәре калку күкрәгенә тиеп тора, колакчынлы тулга очында балык сыртына охшаган кикрик. Яңак сөякләре калкып торган йөзөндә елмаю чагыла – зур авызы жәелгән, күзләре йомык.

Марсиан, күккә ымлап:

– Магацитл, - дип куйды.

Сын артында иләмсез дәү түгәрәк бина – цирк хәрәбәләре, көймәләп корылган акведук (Акведук – латин телендә «су китерүче» дигән сүз. Элекке заманда, суүткәргеч урынына таштан күпер сыман бер нәрсә әмәлләп, шуңардан су юлы уздыра торган булганнар.) жимерекләре күзгә ташланды. Ныклабрак карагач, Лось

тигез жирдәге чокырларның һәм вак таш өемнәренең борынғы шәһәр калдыклары икәнәнә төшенде. Яңа шәһәр, ягъни Соацера, бу хәрабәләрдән көнбатышка табарак, жемелдәп торган күлнә үткәч башлана иде.

Күктәге кара нокталар якынайганнан-якыная, зурайганнан-зурая барды, йөзләрчә марсиан, канатлы көймәләргә утырып, киндердән ясалган кошларга яисә иярләргә атланып, кәржинле парашүтләр белән боларга каршы очып килә иде.

Иң алдан энә карагы төсле дүрт канатлы, жемелдәп торган тап-тар алтын сигара килеп житеп, кисәк кенә борылды да кәрап өстендә туктап калды. Кәрап палубасына чәчәкләр, бизәкле кәгазьләр коела башлады, марсианнарның дулкынланган йөзләре күренде.

Лось, троска тотынган килеш, торып басты, башыннан тулгасын салды – жыл аның аксыл чәчен тузгытты. Гусев та рубкадан чыгып, аның янына килеп басты. Аларга һәр көймәдән кочак-кочак чәчәк яудырдылар. Якынак килгән марсианнарның кара тутлы яки кып-кызыл йөзләреннән дулкынлану, соклану, котлары алыну галәмәтен укырга мөмкин иде.

Хәзер инде акрын гына һавадан йөзеп барган кәрапның астыннан да, өстеннән дә, алдыннан да, артыннан да, ян якларыннан да йөзләрчә һава экипажы оча иде. Менә парашүтле кәрзингә утырган, башына буй-буй калфак кигән юантык гәүдәле берәү, кулларын болгый-болгый, түбәнгә томырылды. Әнә бер шешенке йөзлесе дурбиннан карый. Әнә канатлы ияргә атланган, бик борчулы, тузган чәчле, очлы борынлысы, кәрап алдында әйләнәп-тулганып, ниндидер тартманы Лоська таба борып маташа. Менә чәчәккә күмелгән читән көймә узып китте – өч хатынның зур күзләре, агарынган йөзләре, башларына кигән күгелжем калфаклары, жылдә жылфердәгән күгелжем

жиңнәре һәм алтын укалы шарфлары күренеп калды.

Зәңгәр күктә винтлар гүләве, жил ыжгыруы, кемнәрнеңдер сызгыруы, алтын жемелдәве, киёмнәр чуарлыгы, түбәндә паркларның урыны белән көмөшсү, урыны белән сап-сары яфраклары, кәрделе-чыктылы йортларның кояшта балкыган тәрәзәләре – болар һәммәсә төштәгедәй тоела, башны әйләндерә иде. Гусев, әле бер, әле икенче ягына карангалап, шыпырт кына:

– Күр әле бу тамашаны! - дип кабатлый иде.

Карап асылма бакчалар өстеннән очып узды да зур гына түгәрәк мәйданга ипле генә төшөп утырды. Мәйданның ак плитәләренә күктән борчак урынына йөзләгән көймәдер, кәржиндер, канатлы иярдер ява башлады. Мәйданнан йолдыз канатларыдай таралган урамнарда халык шау-гөр килә – чәчәктер, кәгазьдер ыргыта-ыргыта, кульяулыктар болгый-болгый болай таба йөгәрә иде.

Карап пирамидага тартым биек һәм күңелсез, карасу-кызыл таштан салынган бина янына төшкән иде. Бу бинаның өчтән бер өлешеннән узмаган, өскә таба тараеп киткән дүрт кырлы таш баганалары арасындагы киң баскычка унлап марсиан чыгып баскан, һәммәсенә өстөндә кара жилән, башында түгәрәк башлык иде. Лось боларның кем икәннен соңыннан белде: Марстагы барлык илләр белән идәрә итә торган иң югары орган – Инженерлар шурасы икән.

Лосьларны алып килгән марсиан берәз көтәргә кушты. Солдатлар баскычтан йөгереп кенә төштеләр дә, кәрапны уратып алып, мәйдандагы халык ташкынын тыеп торырга маташтылар. Мәйданга жыелган чуар киёмле халык дулкынына, баш өстөндә тулганып йөргән әллә ничаклы канатларга, соргылт яки карасу-кызыл төстәгә зур-зур йортларга, ул йортлар өстеннән калкып торган үтә күренмәле манараларга карап, Гусев сокланып туя

алмады.

– Менә ичмасам шәһәр! - дип кабатлады ул, аягын тыпылдагып.

Баскычтагы кара жыләнле марсианнар кинәт икегә аерылды. Шундый ук кара киёмле, озын буйлы, берәз бөкресе чыга төшкән, караңгы ябык чырайлы, какча йөзле, чем-кара озын кәжә сакаллы берәү килеп чыкты. Аның түгәрәк башлыгы өстендә балык сыртына охшаган алтын кикрик җемелди иде.

Баскычның яртысын төшкәч тә ул, таягына таянган килеш, эчкә баткан кара күзләре белән Җир кунагына текәлеп карап торды. Лось та аңарга илтифат белән, сагаеп карады.

Гусев, пышылдап кына:

– Кадалды да катты, кара син аны! - дип куйды, аннары халыкка таба борылып, дөньясын онытып: - Исәнмесез, иптәш марсианнар! - дип кычкырды. - Без сезгә Советлар республикасыннан сәлам алып килдек... Дуслык мөнәсәбәте урнаштырырга ниятебез...

Халык ташкыны исе китеп гүләп куйды, шау-гөр килеп кәрапка якынлаша башлады. Караңгы чырайлы марсиан, сакалын учлап, мәйдан өстенә төксе караш ташлады. Халык төркеме тынычлана төште. Шуннан әлегә марсиан баскычтагылар ягына борылып нидер әйтте һәм таягы белән кәрапка төртеп күрсәтте.

Бер марсиан баскычтан йөгереп төште дә борт аша иелгән такыр башка акрын гына тиз-тиз нидер әйтте. Сыбызгы сызгыртып сигнал бирделәр, һәм ике солдат йөгереп кенә кәрапка менеп басты, моторлар гүли башлады, кәрап салмак кына күтәрелеп, шәһәр өстеннән төньякка таба юнәлде.

КҮКСЕЛ УРМАНДА

Соацера тау сыртлары артына күмелеп калды. Кәрап тигез жир өстеннән очып бара иде. Анда-санда гына бер-берсенә бик охшаш корылмалар, озын-озын баганалар һәм алар арасына сузылган тимер чыбыклар – асылма юллар, шахта авызлары, тап-тар каналлардан баручы йөк төялгән көймәләр күзгә чалынды.

Менә бер заман урман арасыннан очлы текә таулар күренә башлады. Кәрап түбәнәя төште, бер чокырны очып үттә дә, карасу куге агачлардан бирерәк, сөзәк болынга төшөп утырды.

Лось белән Гусев капчыкларын күтәрделәр дә, такыр башлы юлдашларына ияреп, басу буйлап агачлыкка таба юнәлделәр.

Агач төбеннән атып торган су парлары дымнан жемелдәгән бөдрә үлән өстөндә салават күпере хасил итә иде. Болында көтү йөри: озын йонлы, карсак малларның аклары да, каралары да бар иде. Тирә-юньдә тынлык хөкем сөрә. Бары тик су чылтыраганы ишетелә дә талгын жил исеп куя иде.

Озын йонлы маллар кешеләргә юл бирәләр – яткан жирләреннән ялкау гына кузгалып, аю шикелле әпен-төпен килеп, читкә атлыйлар, кыска тупак танауларын борып карыйлар. Болынга сап-сары кошлар килеп төште, салават күпере сыман жем-жем иткән су фәнтаны астына кереп кагынды, йоннарын кабартты.

Агачлыкка да килеп життеләр. Купшы ябалдашлы агачлар һәммәсе дә күксел төстә иде. Коп-коры ботаклары салынып, сәлперәеп төшкән, чаерлы яфраклары кыштырдап утыра. Тимгелле кәүсәләр арасыннан ерактан ук жемелдәп күл күренә.

Бу күксел, бөркү агачлыктан башны әйләндерерлек

татлы ис килә иде.

Куаклар арасына бик күп сукмаklar салынып, аларның һәркайсына кызгылт-сары ком сибелгән иде. Ул сукмаklar кисешкән төштә түм-түгәрәк аланнар калдырылган, ә ул аланнарға комлы таштан зур-зур сыннар салынган, тик инде аларның кайберләре ватылып, ырыкларына мүк үскән иде. Агачлар артыннан җимерек таш баганалар, гаять зур диварлар күренеп тора.

Болар килә торган юл күлгә таба борылды. Менә карасу-зәңгәр су өсте ачылды, ул су өстендә, көзгедәге шикелле, ерактагы биек тауның текә башы чагылды. Агач шәүлэләре салмак кына чайкалды. Кояш нурларын мул сибә иде. Күлгә төшә торган, мүкләнеп беткән баскычның як-ягына, яр башына кайчандыр алыптай зур ике сын салынган булган. Хәзер инде алар яргаланып, араларыннан үрмә үләннәр баш калкыткан иде.

Баскычта яшь кенә бер хатын пәйда булды. Башында очлаеп торган сап-сары башлык, йокы аралаш мәңге бакый елмаеп утырган Магацитлының мүкләнеп беткән алыптай сурәте янында ул кыз гажәп зифа буйлы, аксыл-күгелҗем булып күренде. Кызның аягы таеп китте, ул таш киртләченә тотынып калды, аннары башын күтәрде.

Марсиан:

– Аэлиита, - дип пышылдады, җиңе белән күзен каплады да Лосьларны юлдан читкә, агачлыкка алып кереп китте.

Тиздән алар зур гына бер аланга килеп чыктылар. Аланның аргы башында, куе үлән эчендә яссы диварлы соры бер йорт утыра иде. Йорт алдындагы йолдыз шикелле итеп эшләнгән, ком сибелгән майданчыктан алан аркылы түбән таба, агачлыкка туп-туры юллар төшә, анда исә тәбәнәк кенә таш корылмалар күренә иде.

Такыр башлы марсиан сызгырып җибәрде, йорт почмагыннан тәбәнәк буйлы, ыантык гәүдәле, буй-буй

жилэн кигән марсиан килеп чыкты. Аның бите, чөгендер ышкыган сыман, кып-кызыл иде. Кояштан күзен челт-челт йомгалап, болар янына килеп житкән генә иде, кунакларның кем икәнлекләрен ишеткәч, шундук йорт почмагына кереп посу ягын карады. Такыр баш аңа тавышын күтәрә төшөп ниндидер әмер биргәч кенә, юантык марсиан, куркуыннан дер-дер калтырап, артына әйләнеп карый-карий, авызында утырып калган бердәнбер сары тешен күрсәтә-күрсәтә, кунакларны өйгә әйдәде.

ЯЛ ВАКЫТЫ

Кунакларны тар гына тәрәзәләре парк ягына караган, яп-якты, бәп-бәләкәй бүлмәләргә кертеп урнаштырдылар. Ашау-эчү һәм йокы бүлмәләренең диварларына саламнан үргән ап-ак чыпта эленгән, почмактагы кисмәкләрдә төрле агачлар чәчәк атып утыра. Гусев бүлмәне ошатты: «Йөк кәржине сумаграк икән, бик ипле күренә», - диде.

Буй-буй халатлы, юантык гәүдәле марсиан бу йортның идарәчесе булып чыкты. Ул нидер сөйли-сөйли ишектән-ишеккә йөгәрә, әвәрә килә, коңгырт кульяулыгы белән шәрә башын сөртә, әледән-әле кунакларга күзен акайтып караган килеш катып кала да мыды-мыды килеп нидер укырга тотына иде.

Бассейн-хәвезгә су жибәреп, Гусев белән Лосьның һәр-кайсын үз ваннасына кертеп куйды. Ванна төбеннән куе булып пар бөркелә иде. Арып хәлдән тайган кеше күбекләнеп торган эссе, йомшак су тәнәнә тию белән үк эреп китәрдәй була. Лось чак кына йоклап китмәде. Идарәче аны бассейн-хәвездән житәкләп чыгарырга мәжбүр булды.

Лось ашау-эчү бүлмәсенә көч-хәл белән генә килеп җитте. Өстәл өстенә исәпсез-хисапсыз кечкенә-кечкенә тәлинкаләр тезелгән, ул тәлинкаләргә яшелчәдер, паштеттыр, вак кына йомыркадыр, жиләк-жимештер салынган. Чикләвек зурлыгындагы ипи шарлары авызга капкач та шытырдап куя да шундук эреп тә бетә. Чәнечке-пычак ише нәрсә һич юк, тәлинка саен кечтеки генә калак куелган. Жирдән килгән кешеләрнең шундый кадерле нигъмәтләрне ике кабып бер йотуын күргәч, идарәче тораташтай катты да калды. Гусевка ризык аеруча ошады. Бигрәк тә чәчәкләрнең дымлы исен үзендә саклаган шәраплары кабу белән авызда парга әйләнә һәм бөтен тәнгә таралып, куәт өсти иде.

Кунакларны йокы бүлмәләренә урнаштыргач та әле идарәче шактый вакыт кайгыртучанлык күрсәтеп, мөндәрләрен рәтләп, юрганнарын кыстыргалап йөрде. Әмма «ак пәһлеваннары» йокы егып салды. Аларның зур гәүдәләре астында караватлар шыгырдады, сулу алуларыннан, борын сызгыртуларыннан тәрәзә пыялалары зыңлап торды, почмаклардагы үсемлекләр җилфөрдәде.

Лось күзен ачып җибәрде. Түшәмдәге төнлектән зәңгәрсу яктылык саркый. Җылы һәм бик рәхәт иде. «Ни булды соң әле? Кайда ятам икән мин?» Әмма сорауына җавап табып өлгермәде – яңадан татлы йокыга талды.

Күгелҗем яфраклар арасыннан су шәүләсе уйнагандай гына ниндидер яп-якты таплар үтеп китте. Искиткеч зур куаныч буласын алдан сизелү энә шул нурлы таплар арасыннан нәрсәнәдер төшәндә күрергә өметләнү аның күңеленә сихри борчу салды.

Ул йокы аралаш елмаеп, кашын җыерып карады – шул рәвешле кояш нурларының юка нәфис пәрдәсен үтеп чыкмакчы булды. Әмма аның өстенә тагын да тирәнрәк йокы болыты ябырылды.

Лось торып утырды. Башын аска салган хэлдә берәз утырып торды. Сикереп торып, калын тәрәзә пәрдәсен бер кырыйга этәрде. Тар гына тәрәзәдән боздай салкын нурлы зур-зур йолдызларны күреп, аларның ят һәм сәер булуларына таң калды.

– Шулай бит әле, - дип сөйләнде Лось үзалдына, - мин Жирдә түгел бит әле. Иге-чиге күренмәгән боз сахрасы. Мин яңа дөньяда. Үлек ич инде мин. Тормыш анда калды...

Ул тырнакларын күкрәгенә, йөрәк турысына батырды.

– Яшәү дә түгел бу, үлем дә түгел. Баш сау, тән таза. Тормыш кына анда калды...

Ни өчен менә икенче төн инде Жирне сагынып, тегендә, йолдызлар артында яшәгән чакларын сагынып өзгәләнүен үзе дә аңламый иде ул. Әйтерсең ниндидер тамыры өзелгән дә хәзер инде менә бу бозлыкта, кара бушлыкта жаны тончыга иде аның. Ул тагын мөндәргә капланды.

– Кем бар?

Лось ялт итеп сикереп торды. Тәрәзәдән иртәнге яктылык сирпелә. Бәләкәй генә салам бүлмә үзенең чисталыгы-пөхтәлегенә белән күзгә явын алырлык иде. Тышта агач яфраклары кыштырдаша, кошлар сайраша иде. Лось күзләрен сыпырып алды, тирән итеп сулап куйды.

Янә әкрән генә ишек кактылар. Лось ишектә тугырып ачып жибәрсә, бусага төбөндә әлегә дә баягы буй-буй жыләнле юантык марсиан: чык төшкән бер кочак күксел чәчәктә ике кулы белән дә корсагына кысып тоткан.

Чәчәкләренә Лоська сузып, ул акрын гына:

– Аиу утара Аэлита, - диде.

ТОМАНЛЫ ШАР

Иртәнчәк ашап утырганда Гусев:

- Мстислав Сергеевич, бу да булдымы эш? - диде.
- Шул тикле жирдән очып кил, кил дә урман арасында ят имеш инде. Ванналарда юныр өчен монда килеп торасы да юк иде. Шәһәрләренә якин да жибәрмәделәр. Сакалбайның төксә чырае исегездәдер ич? һай, Мстислав Сергеевич, аңардан саклана күрегез. Хәзергә ашаталар-эчерәләр дә бит, аннары нишләтерләр икән менә?

Лось, әчкелтемрәк татлы ис бәркеп торган күксел чәчкәләренә караштыргалап:

- Алексей Иванович, сез соң ашыкмагыз, - дип куйды.
- Берәз яшик, караштырыйк әле, куркыныч кешеләр түгел икәнбезгә тәмам инангач, шәһәрләренә дә кертерләр.

– Мстислав Сергеевич, сезне белмим, ә мин үзем бу тикле жиргә кәеф-сафа кылыр өчен килмәдем.

– Сезнеңчә, без нишләргә тиеш инде?

– Мстислав Сергеевич, мондый сүзне сездән ишетүе сәер! Берәр татлы нәрсә иснәп башыгыз әйләнәп китмәгәндер ләбаса?

– Ачуланышмак буласызмы?

- Юк, ачуланышасым килми. Шулай да чәчәкне аны үзебезнең Жирдә ятып та жаның теләгәнчә иснәргә була. Минемчә, иң беренче кешеләр булып килгән икәнбез инде
- Марс безнеке, советныкы дигән сүз. Монның эшен бетереп куярга кирәк. – Мәзәк тә кеше сез, Алексей Иванович!

- Кайсыбыз мәзәгрәктер бит әле – анысын киләчәк күрсәтер. - Гусев билендәге каешын рәтләп куйды, иңнәрен биетеп алды, күзен хәйләкәр генә кыса төште.
- Читен эш инде, анысын аңлыйм мин: икәү генә шул без. Ничек кенә булмасын, безгә базардан Рәчәй Федератив жөмһүриятенә кушылырга теләк белдерәбез, дигән

кәгазьне каерып алырга кирәк. Болай тик торганда гына китереп тоттырмаслар андый кәгазьне. Шулай да минем күз үткен, бик тиз шәйләп алдым: хәлләре бик шәптән түгел боларның.

– Революция ясарга җыенмыйсыздыр ич?

– Хәзердән әйтеп куюы кыен, Мстислав Сергеевич, анда күз күрер. Петроградка буш кул белән кайтмабыз ич инде. Үрмәкүч китереп алып кайту да килешеп бетмәс. Юк, без кайтыйк та Марс планетасының “Рәсәфәсәр”гә кушылуы турындагы кәгазьне чыгарып салыйк. Аурупаң үрле-кырлы сикерер иде, ә! Үзегез күрер торасыз, мондагы алтынны кәрапларга төяп ташысаң да бетәсе түгел. Менә бит ул ничек, Мстислав Сергеевич.

Лось аңа карап уйга калды. Гусевның шаяртып маташамы, әллә чынлап сөйлиме икәнән һич аңларлык түгел: беркатлырак хәйләле күзләре көлемсери дә төсле, әмма ул күзләренең бер читендә төвәккәл гаярьлек тә бар шикелле иде.

Лось, җай гына башын чайкап, зур-зур чәчкәләрнең балавыздай үтә күренмәле күксел тажларына орынгалап, уйчан гына кыяфәттә болай диде:

– Марска нәрсәгә очам соң әле дигән фикер минем исемә дә кереп чыкмады. Бирегә килеп төшәр өчен очканмындыр. Борын заманда шулай конкистадорлар кәрапларга утырып яңа җирләр эзләргә чыга икән. Диңгезләр артында билгесез җир ачыла икән дә кәрап берәр елгага кереп туктый икән, шуннан соң капитан, киң кырлы эшләпәсен башыннан салып, яңа җирне үз исеме белән атый икән. Аннары ул яр буйларын таларга тотына икән. Әйе, сезнең сүзегездә хаклык бар шикелле: ярга килеп туктау гына җитми, әле тагын кәрапка җәүһәр-мәрҗәннәр дә төяргә кирәк. Без яңа бер дөньяга күз саласы кешеләр. Җәүһәр-мәрҗәннәрен бер якта торсын!

Без үзөбөзүнөң кәрапка, Алексей Иванович, акыл байлыгы төяп кайтырга тиешбез.

– Бу чаклы да кырыс кеше булырсыз икән. Безгә уртақ тел табуы кыенга килер шикелле...

– Мин бит үземә генә кырыс. Уртақ телне табарбыз, дускаем, табарбыз.

Ишектә нидер кыштырдады. Куркудан һәм хөрмәт күрсәтү йөзеннән берәз чүгә төшебрәк, идарәче килеп керде һәм үзенә иярергә ымлады. Лось ашыгып урыныннан торды, чал чәчен сыпырып алды. Гусев мыегын бөтергәләп тырпайтып куйды. Кунаклар, әллә ничә коридорны һәм баскычны үтеп, йортның икенче башына барып чыктылар.

Идарәче тәбәнәк кенә бер ишекне шақыды. Эчтән бала-чаганыкыдай тавыш ишетелде. Лось белән Гусев озынчарак бүлмәгә килеп керделәр. Диварлары ап-ак. Түшәмдәге тәрәзәләрдән төшкән кояш нурында тузан бөртекләре сикерешә. Бизәкле, мәзайкалы идәндә яссы китап киштәләренә тигез итеп тезелгән китаплар, ул китап киштәләре арасындагы бронз сыннар, очлы аяклы өстәлләр, экран-көзгеләр чагылып күренә.

Ишек янындарак кына көлсү чәчле, муенына кадәр ябык, озын җиңле кара күлмәк кигән яшь кенә бер кыз басып тора. Күпертелгән чәченнән өстәрәк, алтынланган тышлы китапларга төшкән кояш нурында тузан бөртекләре биешә-сикерешә. Кичә кич марсиан күл буенда Аэлига дигән кыз шул үзе иде инде.

Лось аңа түбән итеп башын иде. Аэлига кымшанмыйча да аңа карап торды – көлсү күзләрендә таң калу галәмәте сизелде, аксыл-күгелжем озынча йөзе берәз дерелдәп куйган сыман тоелды. Чак кына чөенке борыны, озынчарак авызы сабий балаларныкыдай нәфис иде. Йомшак кара күлмәк эчендәге күкрәгә текә тау менгәндәгедәй сулуй иде.

Менә ул моңлы көй сыман жиңел, нәфис тавыш белән акрын гына:

– Эллино утара гео, - диде һәм бик түбән итеп башын иде.

Жавап урынына Лось бармакларын гына шытырдатты. Әмма үзен тиз генә кулга алып, нигәдер тантаналы кыяфәт белән:

– Аэлиита, Жирдән килгән кешеләр сине сәламли, - диде һәм кызарып куйды.

Гусев исә, үз дәрәжәсен яхшы белгән кешедәй:

– Танышуыбызга шатбыз, - диде. - Полк командиры Гусев булабыз, ә бу – инженер Лось Мстислав Сергеевич. Сый-хөрмәтегез өчен рәхмәт әйтергә килдек.

Кешеләрне тыңлап бетергәч, Аэлиита башын күтәрде, ул тынычлана төшкән иде. Кыз дәшми-тынмый гына кулын алга сузды, тап-тар учын жәеп жибәрде. Лось белән Гусевка аның учында яшыкелт шар пәйда булган сыман тоелды. Шуннан Аэлиита кулын ялт итеп сырты белән әйләндерде дә китап киштәләре яныннан эчкә кереп китте. Кунаклар да китапханә түренә уздылар.

Шул арада Лось Аэлиита аның иңеннән генә икәнән, иртән үзе бүләк итеп жибәргән әчкелтем исле чәчкәләр кебек үк нәфис һәм жиңел гәүдәле икәнән шәйләп өлгерде. Киң күлмәк итәге көзгә шикелле ялтыраган бизәкле идәнгә тия язып, очып кына баргандай бара иде. Кыз артына борылып елмайды, әмма күзләреннән борчылу китмәде.

Аэлиита бүлмәнең ярым түгәрәк ясап эчкә кереп торган жирендәге киң генә эскәмиягә ымлады. Кунаклар утырдылар. Кыз үзе дә алар каршына килеп утырды, ике кулын да өстәлгә куеп, йомшак күз карашын кунакларга төбәде.

Беравык тын гына утырдылар. Бу илаһи гүзәл,

ниндидер сәер туташка тыныч кына карап утыру Лоська рәхәт булып китте. Гусев та тирән сулап куйды, акрын гына:

– Әйбәт кызый, бик күркәм, - дип сөйләнде.

Шул чакны Аэлиита да телгә килде. Аның тавышы, музыка коралына акрын гына кагылып киткән сыман, бик нәфис яңгырады. Кыз, иреннәрен чак кына кыймылдатып, бер үк сүзләрне кабатлады. Аның көлсу озын керфекләре әледән-әле йомылып, акрын гына ачыла иде.

Ул яңадан учын өскә каратып кулын алга сузды. Лось белән Гусев шул чак аның учында бәләкәй генә алма зурлыгындагы ачык яшел шар күрәп алдылар. Бу шарның эчендә нидер кайнап, үзгәрәп тора иде.

Хәзер инде кунаклар да, Аэлиита үзе дә әлеге яшькелт шарга игътибар белән карап торалар иде. Кинәт кенә аның дулкыннар агышы туктап калды, аермачык булып кара таплар күренә башлады. Лось текәлебрәк караган иде – кычкырып жибәрде: Аэлитаның учында жир шары ята лабаса!

Аэлиита, шарга бармагы белән төртеп:

– Талцетл, - диде.

Шар әкрән генә әйләнә башлады. Америка ярлары, Азиянең Тын океан яры күренде. Гусев, каударланып китеп, Себергә төртеп күрсәтте:

– Без бу, без, руслар.

Бормаланып Урал таулары узды, Иделнең түбән агымы сузылды. Тиздән Ак диңгез ярлары күренде.

Шул чак Лось, Фин култыгын күрсәтеп:

– Менә, биредә, - диде.

Аэлиита гәжәпсенеп аңа күтәрелеп карады. Шар әйләнүдән туктады. Лось фикерен туплады, жәгърәфия харитасының бер кисәген хәтеренә төшерүе булды – аның уйлаганы язылып барды диярсең – томанлы шар өстендә

бер кара төртке хасил булды, аңардан жеп кебек тимер юллар сузылды, яшыкелт жирлеккә «Петроград» дип язылган язу күренде.

Аэлита шарга текәлебрәк карады да учы белән томалады – шар аның бармаклары үтәли күренә башлады. Аэлита башын чайкады, йомшак кына тавышы белән Лоська:

– Озоо, хо суа, - дип эндәште. Лось моннан: «Яхшылабрак хәтерегезгә төшерегез әле», - дигәнне аңлады.

Шуннан ул Петербургны хәтеренә төшерә башлады: гранит яр буйлары, Неваның суык зәңгәр дулкыннары, бата-калка йөзеп барган кечкенә генә көймә, томан арасында асылынып калган Николай күпере заводлардан чыккан куге төтен, болытлы көнне тонык кына булып кояш батуы, юеш урам, вак-төяк белән сәүдә иткән кишет элмә язуы, почмакта басып торучы карт олаучы күз алдына килде.

Аэлита, иягенә таянган килеш, тыныч кына шарга карап утырды. Шарда Лосьның хәтеренә килгән әйберләр кайсы аермачык, кайсы томанлырак булып күренә барды. Исаакий жәмигъ чиркәвенең тоныграк кына гөмбәзе пәйда булды, менә аның урынына су буендагы таргылташ⁷ баскыч, дугаланып килгән эскәмия, боегып кына утырган сары чәчле бер кыз килеп чыкты, ул да төссезләнде, юк булды, аның урынына тиара кигән ике сфинкс пәйда булды. Сызым барлыкка килде, багана-багана тезелеп саннар йөгәреште, дөрләп янып торган тимерче учагы, күмерләргә өрөп торучы төксә чырайлы Хохлов килеп чыкты.

Томанлы шар өстеннән дулкын-дулкын булып узган сәер тормышка Аэлита озак карап утырды. Шуннан

⁷ таргылташ - гранит

бер мөлне төсләр үзгәрә, бар да бутала башлады – бөтенләй икенче төрле күренешләр хасил булды: төтен дулкыннары, ниндидер балкыш, чабып барган атлар, каядыр йөгөрешкән һәм егылып калган кешеләр... Менә һәммә нәрсәне томалап көрәктәй сакаллы, канга баткан йөзлө берәү күренде. Гусев авыр итеп көрсенеп куйды. Аэлиита, борчуга төшөп, аның ягына борылды һәм учын аска табан әйләндерде. Шар шундук юкка чыкты.

Аэлиита беравык маңгаена таянып, учы белән күзен томалап утырды. Аннары урыныннан торып, китаплар киштәсеннән бер цилиндр алды, аның эченнән сөяк таяк чыгарып, үзләре утырган экранлы өстәл эченә яшерде. Аннары бавын тартты – китапханәнең түшәмдәге тәрәзәләрен зәңгәр пәрдә томалады. Шуннан Аэлиита өстәлне эскәмиягә якынрак күчерде дә тоташтыргычны борды.

Экранның көзгесә яктырып китте, марсианнар, төрлө хайваннар, йортлар, йорт җиһазлары, агачлар өстән аска таба агыла башлады.

Аэлиита һәрберсенәң ничек аталганын әйтеп чыкты.

Алар хәрәкәткә килеп бер урыннан икенче урынга күчкәндә берәр фигуралык дә өстәде. Ара-тирә төслө сурәتلәр дә күрәнгәлдә, көйлө китаптагыча монда да ишетелер-ишетелмәс кенә музыкаль фраза яңгырап киткәлдә – Аэлиита андый төшенчәнең дә исемен атады.

Ул акрын гына сөйләде. Гаҗәеп әлифбадагы әйберләр дә салмак кына агыла торды. Караңгылы-яктылы, тып-тын китапханәдә Лось үзенә текәлгән көлсү күзләренә тойды. Аэлитаның акрын, сихри тавышы аның зинһененә үтөп керә, башын әйләндерә иде.

Лось, ниндидер томан пәрдәсә ачылгандай, башы яхшырак эшләгәнне – яна сүзләренәң, яңа төшенчәләренәң хәтеренә ныклап кереп утырганын абайлады. Ярыйсы ук

озак утырдылар. Менә Аэлита маңгаен сыпырып куйды, тирән итеп сулу алды, экранны сүндерде. Лось белән Җусев томан эчендә калгандай утыралар иде.

Аэлита кунакларга үз телендә:

– Барыгыз, ятып йоклагыз, - диде.

Бу телнең сүзләре гәрчә сәер яңгыраса да, аларның мәгънәсе инде мигә барып җитә яза иде.

БАСКЫЧТА

Җиде көн үтеп тә китте.

Соңыннан әлеге көннәргә исенә төшәргәндә, Лоська ул чор зәңгәрсү эңгер булып, көпә-көндөз татлы төшләр күргән гаҗәеп тыныч көннәр булып тоелды.

Лось белән Җусев иртә таңнан уянып китәләр. Ваннада юынып, аз-маз тамак ялгап алганнан соң китапханәгә керәләр. Аэлита аларны бусагадан ук хөрмәтләп, якты чырай белән каршы ала. Аның сөйләгән сүзләре хәзер инде аңлашыла яза. Бүлмәнең караңгылы-яктылы һәм тын булуы әйтеп бетергесез ләззәт бирә, Аэлитаның әкрән генә әйткән сүзләре чиксез татлы булып тоела – күзендәге дым чайпалып куя, күзләре зураеп китә дә шул төпсез упкында төш күрә башлыйсың. Экранда шәүлэләр йөгәрешә. Теләсәң-теләмәсәң дә сүзләре миенә үтеп керә.

Башта сүзләрнең әйтелеше – авазлар гына кабул ителде, тора-бара томан аша күренгәндәй булып аларның мәгънәләре аңлашыла башлады. Хәзер Аэлитаның исемен әйткәндә Лосьның күңелендә ике төрле хис уяна: АЭ «актык тапкыр күренә» дигән мәгънәне аңлата һәм кайгыга төшерә, ЛИТА «йолдыз яктысы» дигәнне аңлата

һәм көмөшсү нур булып балкый. Яңа дөньяның теле энә шулай нәфис нәрсә булып мигә сеңә бара...

Зиһеннең болай баюуы җиде көн буена дәвам итте. Дәрәсләр иртәнге якта була һәм қояш баегач төн уртасына чаклы сузыла иде. Җиде көннән соң Азлита арыды, ахрысы. Сигезенче көнне уятырга килүче-фәлән булмагач, кунаклар кичкә хәтле йокладылар.

Лось караваттан күтәрелгәндә, агачлардан озын булып күлгә сузылып өлгергән иде. Ниндидер кош өзми дә куймый бер үк көйгә сызгырыпмы-сызгыра. Лось тиз генә киенде дә, Гусевны уятып та тормыйча, китапханәгә юнәлде. Тик аның ишек шакуына җавап бирүче булмады. Шуннан Лось җиде көн эчендә беренче мәртәбә ишегалдына чыкты.

Сөзәк кенә булып сузылган аланның аргы башында урман, урман алдында ниндидер тәбәнәк корылмалар тезелгән иде. Теге аю аяклы, сыер қыяфәтле озын йонлы маллар – хашилар, күтүләре белән күңелсез генә үкереп, шул якка таба төшөп бара. Баеп килгән қояш үзенең соңгы нурларын бөдрә үләнгә сибә, дымсу аланны алтынга коендыра иде. Күл ягына яшькелт торналар очып узды. Шәфәкъ нурында ерактагы тауның карлы түбәсе ялтырап күренде. Монда да сүнөп барган көннең тыныч қына алтында коенуы күзгә бәрелә иде.

Лось үзе белгән юлдан күлгә төшәргә булды. Юлның ике ягында шул ук күксел агачларны, тимгелле агач кәүсәләре арасыннан шул ук хәрәбәләрне күрде, шундый ук салкынча җиңел һаваны сулады. Әйберләрнең исемнәрен белә башлагач қына табигать гүзәллеген күрә башлаган сыман тоелды аңа.

Агач яфрақлары арасыннан дөрләп янгандай булып күл күренә иде. Әмма Лось күлгә килеп җиткәнче қояш батып өлгерде, шәфәкънең утлы канатлары, ялкын телләре

өскө чөөлде – ярты күкне алтынсу ялкын каплап алды. Ул арада күк йөзе көлсуланып, сафланып, караңгыланып калды. Аннары йолдызлар калкыты. Суда аларның сээр сурөте чагылды. Күлнең очлаеп килгән төшөндә, баскыч янында таштан ясалган ике алып меңнәрчә ел буена күлне саклап, йолдыз санап утыра иде.

Лось баскыч янына килде. Кисәктән куерып киткән караңгыга әле аның күзе ияләшөп житмәгән иде. Ул сынның нигез ташына сөялде дә күлнең дымсу һавасын – саз чәчәкләренәң әчкелтем исе сеңгән һаваны суларга кереште, йолдызлардан төшкән сурәт жәелгәннән-жәелә барды, су өстенә юка гына булып томан күтәрелде. Йолдызлар торган саен яктырак балкыды, хәзер инде йокыга талган агач ботаклары, ялтыравык ташлар, таш Магацилның елмаеп торган йөзе аермачык күренә иде.

Лось таш өстендә яткан кулы оеганчы шулай карай торды. Анңары сыннан читкә атлады һәм шундук Аэлитаны күрөп алды. Аэлита баскычның түбәнгә башында, кара судагы йолдыз шәүлэләренә текәлгән килеш, хәрәкәтсез утыра иде.

– Аиу ту ира хасхе, Аэлита? - Лось шулай диде дә сээр авазларны әйтә алуына үзе үк гажәпләнөп калды. Ул, авызы өшегәндәй, авырлык белән генә сөйли иде. Аның теләге – Аэлита, мина сезнең янда булырга ярыймы? дигән фикер – ят авазларны ничектер үзе укмаштырды.

Аэлита акрын гына башын күтәрде.

– Әйе, - диде.

Лось, аның янына килөп, басмага утырды. Аэлита чәчен кара жиләнөнең башлыгы белән каплаган иде. Йолдыз яктысында йөзен аермачык абайлап булса да, күзе юньләп күренми – фәкәть күз чокырлары гына караөп белөнә иде.

Аэлита, салкын гына тавыш белән, тыныч кына сорап

куйды:

– Жирдә чакта сез бәхетле идегезме?

Лось җавап кайтарырга ашыкмады – кызны күзәтте: аның йөзе гүя катып калган, авызы кайгылы йомылган иде.

– Әйе, - диде Лось, - бәхетле идем.

– Сезнең ул Жирегездә бәхет ниндирәк була соң?

Лось тагын кызга текәп карады.

– Безнең Жирдә бәхет ул үз-үзеңне оныту булса кирәк. Кеше үзен рухи яктан баеткан, юаныч һәм куаныч биргән икенче берәү өчен яшәргә ашкынып тора икән, ул бәхетле була.

Бу юлы Аэлита аңа таба борылып карады. Бу чал чәчле алыптай кешегә текәлгән зур күзләрдә гәҗәпсенү чагыла иде.

– Андый бәхетне мәхәббәт бирә, - диде Лось.

Аэлита читкә борылды. Аның башындагы очлы башлыгы селкенеп куйды. Әллә көлә инде? Юк, көлми икән. Әллә елый инде? Юк, еламый икән. Лось мүкле басмада утырган жирендә кыбырсынып куйды. Аэлита:

– Ә нигә Жирне ташлап киттегез соң? - дип сорады чак кына калтыранган тавыш белән.

– Сөйгәнем дөнья куйды, - диде Лось. - Яшәүнең яме-кызыгы калмады. Үземдәге төшенкелеккә каршы көрәшәргә көчем җитмәде. Качкын мин, куркак җан.

Аэлита кулын җөббә эченнән чыгарды да Лосьның көрәктәй кулына салды, әмма кагылуга ук яңадан плащына яшерде. Аннары уйчан тавыш белән:

– Берәр вакыт үз гомеремдә шундый нәрсә буласын белә идем мин, - дип куйды. - Бәләкәй чагымда мин әллә нинди сәер төшләр күрә идем. Биек-биек яшел таулар, безнекенә охшамаган якты елгалар керә иде төшемә. Гәҗәеп зур ак болытлар агыла, чиләкләп яңгыр

ява торган иде. Алып гәүдәле кешеләрне күрә идем. Акылдан шашамдыр дип котым алынып яшәдем. Соңыннан остазым аңлатып бирде: ашхе икән ул, кайчандыр булып үткәнне күрү икән. Магацитл өммәтеннән килүчеләрдә борнап чыкмаган орлыктай ашхе сакланып ята икән. Ашхе – зирәклең ул, дәһшәтле көч. Ә менә бәхетнең нәрсә икәннен мин белмим.

Аэлиита ике кулын да җөббә эченнән чыгарды һәм сабий бала кебек чәбәкләп алды. Башлыгы тагын калтыранып куйды.

– Менә ничә елдан бирле төннәрен шушы баскычка чыгып утырам да йолдызларны күзәтәм. Минем белмәгән нәрсәм юк. Уйнап әйтүем түгел, мин белгәннең барысын да сез гомердә дә беләчәк түгелсез, ул кадәр белергә ярамый да. Ә шулай да бары тик бала чакта болытлар агылганын, шаулап яңгыр яуганын, яшел тауларны, алыптай кешеләрне төштә күргәндә генә үземне чын мәгънәсендә бәхетле итеп сезә идем. Остазым кисәтә килде: һәлак булырсың, диде. - Кыз Лоська таба борылды һәм кисәк кенә көлеп җибәрде.

Аэлиита искиткеч чибәр, аның башлыклы җөббәсеннән, кулларыннан, йөзеннән, сулышыннан әчкелтем татлы ис килә һәм ул ис җелекләргә үтеп керә иде. Лосьның коты алынды.

– Остазым әйтте: Хао синең башыңа җитәчәк, диде. Бу сүз үткәнгә әйләнеп кайтуны аңлата.

Аэлиита читкә борылды, җөббәсенен башлыгын күзенә үк төшерде.

Беравык сүзсез торганнан соң Лось:

– Аэлиита, үзегез белгәннәрен сөйләгез әле мина, - дип эндәште.

– Сер ич ул, - диде Аэлиита эре генә кыяфәт белән.
- Ләкин сез кеше бит, шулай булгач, мин сезгә бик күп

нәрсәне сөйләргә тиешмен.

Аэлита башын күтәрде. Киек каз юлының як-ягындагы зур-зур йолдызлар төркеме яп-якты булып яна, жем-жем килә, гүя аларның балкуыннан мәңгелек жиле исә иде. Аэлита тирән итеп сулап куйды. Аннары:

– Тыңлагыз, - диде, - Мин сөйләгәннәрне тыныч кына, игътибар белән тыңлагыз.

АЭЛИТАНЫҢ ТӘУГЕ ХИКӘЯТЕ

– Моннан егерме мең ел элек Тумада, ягъни Марста, Аоллар дигән кызгылт тәнле халык яшәгән. Аолларның кыргый ырулары экватордагы урман-сазлыкларда әзмәвер үрмәкүч ашап туенган. Безнең телдә аларның берничә сүзе генә калган. Аолларның икенче өлеше зур кыйтганың көньягындагы култыкларны биләгән. Анда янартаулар атудан барлыкка килгән мәгарәләрдә тозлы һәм төче сулы күлләр булган. Халык шул тирәдән балык тотып, мәгарәгә алып керә икән дә тозлы күлләргә тутыра икән. Кышкы суыклардан да әнә шул мәгарәләргә кереп качалар икән. Анда әле бүгенгәчә тау-тау балык сөяге өелеп ята.

Аолларның өченче өлеше экватордан ерак түгел, тау итәкләрендә, жир астыннан эчәргә яраклы гейзерлар атып торган тирәгә урнашкан булган. Ул кабиләләр өйләр төзеп, озын йонлы хашилар үрчетеп яшәгәннәр, үрмәкүч ашаучылар белән сугыш алып барганнар, канлы йолдызга – Талцетлга табына торган булганнар.

Ожмахка тиң Азора илендә яшәүче кабиләдә бер заман башкаларга охшамаган шохо күренгән. Ул үзе көтүче малае булган, Лизиазира тауларында үскән, унжидегә

житкәч, түбәнгә төшкән, Азораның бер шәһәрәннән икенче шәһәрәнә күчеп, мондый сүзләр сөйләп йөргән:

«Төшемдә, имештер, күк урталай ярылып китте дә шуннан бер йолдыз төште. Хашиларымны шул йолдыз төшкән тирәгә куып алын барсам, анда үлән арасында Күк Улы ята, имеш. Ул үзе буйга искиткеч зур, ә йөзе әнә теге тау башларындагы кар төсле ап-ак. Күзләреннән яктылык һәм шашкынлык сирпелә, Мин куркуымнан үләнгә йөзтүбән капландым да шактый вакыт үлек шикелле яттым. Күк Улының, таягымны кулына алып, хашиларымны куып алып киткәнән, ул атлаганда жир тетрәгәнән ишетеп яттым. Аннары тагы аның куәтле тавыш белән: «Син үләргә тиеш, минем теләгем шул», - дигәнән ишеттем. Шулай булуга да карамастан, хашиларымны кызганып, аның артыннан калмый ияреп бардым. Ә үзенә якын барырга курыктым, чөнки аның күзләреннән рәхимсез ут чәчелә, исән калыр өчен мин гел йөзтүбән егыла тордым. Берничә көн шулай бардык та бардык – таулардан ераклашып, чүлгә җиттек.

Күк Улы минем таяк белән ташка китереп сукты да – таштан су бәреп чыкты. Хашиларым да, үзем дә шул суны эчтек. Күк Улы миңа: «Колым бул», - диде. Шуннан инде мин аның көтүчесе булып киттем, ул ашап туйганнан сон калдык-постыклары белән тамак туйдырдым».

Шәһәр халкына көтүче тагын болай дип сөйләгән:

«Юаш кошлар, сабыр хайваннар кайчан үләселәрен дә белми яшиләр. Ә явыз ихи торна өстенә җилеп килә инде, үрмәкүч үзенең җәтмәсен корган инде. Күгелҗем урман үтәли коточкыч чаның күзләре янып күренә инде. Саклана күрегең. Сөзгәң кулда явызны юк итәрлек корал юк, аңардан саклап калырлык диварларың юк, качып котылырлык озын аякларың юк. Мин инде күктә утлы сызык күрәм – өстегәңгә явыз Күк Улы төшә. Аның күзгә Талцетл утыдай кызыл».

Тыныч яшәүче Азора халкының, моны ишетеп, коты алына. Ә көтүче сөйләвен белә:

«Канга сусаган ча урман үтәли күзе белән сине эзли башлый икән – шәүләгә әйлән, шул чагында чаның борыны синең каныңның исен сизмәс. Алсу болыт арасыннан ихи төшкәндә күләгә бул, ихи сине үлән арасыннан эзләп-эзләп тә таба алмас. Ике ай – олло белән литха – яктысында явыз үрмәкүч цитли алачыгыңны пәрәвез белән уратып алган чакны – күләгә бул, цитли сине тота алмас. Бичара Тума улы, шәүләгә әйлән. Усаллык кына явызлык китерә. Үзеңдә явызлыкның әсәрен дә калдырма. Кимчелекләреңне бусага астына күмеп бетер. Бөөк гейзер – Соам гейзерына барып юн, калбеңне пакыла. Шуннан сине явыз Күк Улы күрә алмас, аның канлы күзе синең күләгәңне тишеп зарар китерә алмас».

Азора халкы көтүче сөйләгәннәргә колак сала. Күпләр аңа ияреп түгәрәк күл янына, бөөк Соам гейзеры янына китә.

Анда баргач, кайберәүләр: «Явызлыкны ничек итеп бусага астына күмәсең инде?» - дип сорыйлар. Икенчеләре, ачуланып, көтүчегә: «Алдакчы син, өйләребезне тартып алыр өчен сине хәерчеләр жибәргән», - дип бәйләнәләр. Өченчеләре исә: «Әйдәгез, бу шашкан көтүчене кыяга алып меник тә кайнап торган күлгә тондырыйк – үзе күләгәгә әйләнсен әле», - дип сүз беркетәләр.

Бу сүзләргә ишеткәч, көтүче кулына улла (борынгыдан калган быргы, аның очына өчпочмаклап кыллар сузылган) ала да ярсыган, ризасызлык күрсәткән, тәмам аптырашта калган халык арасына утырып, уйнарга, жырларга тотына. Аның шулкадәр дә оста уйнавына, матур жырлавына сокланып, кошлар сайраудан туктый, жыл басыла, көтүләр ята, күктәге кояш туктап кала. Тыңлап утыручыларның һәркайсы шул вакыт үз кимчелекләрең бусага астына

казып күмгэндэй тоела.

Өч ел буе өйрэтә көтүче. Дүртенче жәйне үрмәкүч ашаучылар сазлыклардан чыгалар да Азора халкына һөжүм итәләр. Көтүче, авыл саен йөрөп, вәгазь сөйли: «Бусагагызны атлап чыкмагыз, калевбсгездә явызлык булмасын, сафлыгыгызны саклый күрегез», - ди. Кайберәүләр, аның сүзенә колак салып, үрмәкүч ашаучыларга каршылык күрсәтмиләр – теге кыргыйлар боларны бусагаларында килеш бәрәп үтерәләр. Шуннан соң шәһәр башлыклары жыелышып бер сүзгә киләләр дә, көтүчене кыяга алып барып, күлгә ыргыталар.

Көтүченең вәгазе Азорада гына калмый – еракларга тарала. Диңгез буендагы мәгарәләрдә яшәүчеләр аның улла уйнап утырган чагын таш кыяларга чокып ясыйлар. Ә кайбер кабилә башлыклары исә көтүченең вәгазен ахмаклык һәм зарарлы дин санылар да аңарга баш иючеләрне җазалап үтерәләр. Менә бер заман аның әйткәне раска килә. Ул дәвердәге елъязмаларда болай диелгән:

«Тумага кырык көн, кырык төн буена Күк Уллары ява. Талцетл йолдызы кичке шәфәкьтән соң калкып, явыз күздәй гадәттән тыш балкып яна. Күк Улларының күбесе Тумага җиткәнче һәлакәткә дучар була, күпләре кыяларга бәрелеп, көньяк океанга батып үлә, әмма исән-имин килеп җитүчеләре дә шактый күп була».

Магацитларның – моннан егерме мең ел элек су астында калып һәлак булган Җир кабиләсенең күченеп килүе хақында елъязмада әнә шулай диелгән.

Магацитлар, бронзадан йомырка рәвешле итеп эшлэнгән аппаратларга утырып, материянең таркалу көченнән файдаланып очалар. Җирне алар кырык көн эчендә ташлап китәләр. Гигант йомыркаларның бик күбесе йолдызлар арасында адашып, югалып кала, кайберләре,

Марска жайсыз төшөп, ватыла. Бик азы гына экватор тирәсендәге үзәннәргә исән-имин килеп төшә.

Елъязмада болай диелгән:

«Алар бронза йомыркалардан чыктылар – һәммәсе дә озын буйлы, кара чәчле. Күк Уллары яссы сары йөзлеләр. Гәүдәләрен һәм тез башларын бронза күбә каплап тора, гажәеп үткен кикрикле тулгалары исә берәз алгарак чыгып тора. Күк Улының сул кулында кыска гына кылыч, уң кулында исә формулалар төргәге. Тумадагы бичара томана халыкларның башына энә шул формулалар житә дә инде».

Явыз һәм көчле Магацитлар энә шундый булганнар. Жирдә алар йөз Алтын Капу шәһәрәндә яшәгәннәр, тик аларның кыйтгаларын океан йоткан.

Биредә алар бронза йомыркалардан чыгып, Аоалларны таларга тотыналар, каршылык күрсәтүчеләрен үтерәләр. Хаши көтүләрен үзәннәргә куып алып китәләр. Анда коелар казыйлар, жир сөрәләр, арпа чәчәләр. Әмма коеларда су аз булып, коры һәм уңдырышсыз туфракта арпа орлыклары әрәм була. Шуннан алар, Аоллар янына барып, үзәннәргә төшәргә дә сугару каналлары казырга, зур-зур сусаклагычлар төзәргә әмер бирәләр.

Кайбер кабиләләр карышмый гына канал казырга тотына. Икенчеләре исә: «Килмешәккә кол буласыбыз юк, тотабыз да үтерәбез», - диләр. Аол гаскәрләре, үзәнлеккә төшөп, аңа кара болыттай ябырыла.

Магацитлар күп булмый. Тик аларның һәркайсы таш кыядай нык, океан дулкыныдай көчле, давылдай рәхимсез була. Аол гаскәрләрен пыран-заран китерәләр. Авыллар дөрләп яна. Көтүләр кача. Шулкаыт сазлыктан явыз чалар чыгып балаларны һәм аналарны теткәләп бетерәләр. Бушап калган өйләргә үрмәкүчләр пәрәвез кора. Мәет белән туенучы ихилар симерүдән оча алмас хәлгә килә.

Ахыр заман житә.

Шул чагында: «Бичара Тума улы, явызлык өчен күлэгә бул, Күк Улының канлы күзе синең күлэгәнне тишеп зарар китерә алмас», - дигән изге сүзләрне исләренә төшерәләр. Аолларның күбесе бөөк Соам гейзерына таба юнәлә. Шактый халык тауларга китеп, томан баскан тау араларында явызлыктан арындыра торган улла жырын иштергә өметләнәләр. Бер-берсе белән мөлкәтләрен бүлешәләр, һәркем үз-үзгә дә, бүтәннәрдә дә яхшы якларны табарга тырыша, ә инде таба-нитә калса, куаныч яшьләре түгеп, җырларга тотына. Китүчегә ышанучылар Лизазира тавында Изге Бусага корып, явызлыкны шуның белән бастыралар. Бусаганы көн-төн саклаучы учаклар өч божра тәшкил итә.

Аол гаскәрләре һәлак була. Урманнарда үрмәкүч ашаучылар юк ителә. Диңгез буенда балык тотып яшәүчеләрнең исән калганның колга әйләнә. Тик Магацитлар көтүчегә ышанучыларга тимиләр, Изге Бусагаларына аяк та басмыйлар, Соам гейзерына якин бармыйлар, тау араларына әллә ни эчкәре үтмиләр, ә анда, ул тау араларында нәкъ көн үзәгендә искән җил серле авазлар – улла жырын тарата икән.

Канлы-яшьле ничәмә-ничә еллар энә шулай уза.

Күк Уллары белән бергә хатын-кызлар килмәгән – җиңүчеләр үлеп беткәч, нәселләре калмаячак икән. Шуңа күрә тауга, Аоллар янына бер заман йомышчы – төскә-биткә гажәп матур Магацит менә. Тулгасы да, кылычы да булмый моның. Кулына таяк тоткан, ә таягына бер учма йон бәйләгән була. Изге Бусага тирәсендәге утларга якынлаша да тау-таш араларынан җыелган Аолларга болай дип сүз куша:

«Мин яланбаш, күкрәгем ачык – сүзем ялган дисәгез, кылыч белән чабыгыз да үтерегез. Без көчле.

Без Талцетл йолдызына хужа идек. Без Киек Каз Юлы дип аталган йолдызлар юлын үттек. Без Туманы яулап алдык, дошман кабилэләрне тар-мар иттек. Без зур-зур сусаклагычлар төзеп, арыклар үткәреп, Туманың шушы көнгәчә кысыр яткан жирләрән сугарырга керештек. Без Соацера – Кояшлы Кала – дигән зур шәһәр салачакбыз, яшәргә теләгәннәргә ирек бирәчәкбез. Тик менә безнең хатыннарыбыз юк, шуңа күрә без максатыбызга тулысынча ирешә алмыйча үлеп бетәргә тиеш булабыз. Бирегез безгә кызларыгызны, без алардан көчле балалар таптырып, Туманың барлык кыйтгаларын биләтербез. Берләшик һәм бергә яңа тормыш корыйк».

Илче йон бәйләгән таягын ут янына куя да, Бусагага алды белән, күзен йомып утыра. Шул чагында аның маңгаенда яры белән капланган өченче күзен күреп алалар.

Аоллар үзара киңәш-табыш кыла башлый. «Таулар арасында мал-туарга азык юк, су да бик аз, - диләр. - Кышын тау куышларында суык була. Өйләребезне куәтле жыллар төпсез шарлавыкларга очырып алып төшә. Илченең сүзенә колак салыйк та нигезләребезгә кайтыйк булмаса», - диләр.

Аоллар хаша көтүләрән куып тау араларыннан Азора үзәнлегенә төшәләр. Магацитлар кызларын алалар, шуннан соң күгелжем тәнле Тау нәселе барлыкка килә. Шул заманнарда ук котыпларда эрегән кар суларын жыяр өчен Ро дип аталган уналты дәү цирк төзәргә керешәләр. Кысыр яткан тигезлекләрдән арыклар сузыла, жир сугарыла.

Көлгә әйләнгән нигезләрдә Аолларның яңа авыллары үсеп чыга. Басулар гөрләп уңыш бирә.

Соацера диварлары торгызыла. Циркларны төзегән чагында һәм ул диварларны торгызганда Магацитлар

гажәеп механизмнар ярдәмендә дәү машиналар эшкә жигәләр. Магацитлар белем көче белән дәү-дәү ташларны күчерә алалар, үсемлекләренң үсешен тизләтәләр. Үзләре белгәннәрне алар бизәкле тамгалар, төрле йолдызлар белән китапларга язып калдыралар.

Жирдән килгән соңгы кеше үлгәч, аның белән бергә Белем дә үлә. Атлантларның серле китапларын фәкать егерме мең елдан соң гына без, Тау нәселеннән килүчеләр, кабат укый алуға ирештек.

ОЧРАКЛЫ РӘВЕШТӘ ЯСАЛГАН АЧЫШ

Кичке эңгер эленгәч, Гусев, эш юктан аптырап, бүлмәдән бүлмәгә йөрөндө. Йортлары зур итеп, нык итеп, кышкылыкка салынган. Баскыч, коридор, галерея, буп-буш залларның исәбе-хисабы юк. Бөтенләй кеше яшәмәгәндәй тынлык хөкем сөрә иде. Гусев, авызын ачып исни-исни, караштырып йөрдө.

«Бай яшиләр, хәерсезләр, тик менә күңелсезрәк кенә», - дип уйлады ул.

Йортның аргы башыннан сөйләшкән, пычак белән, нидер тураган, савыт-саба чыңлаган тавышлар ишетелде. Идарәче исә яшелле-мөшелле тавышы белән кемнәдер сүгә иде. Гусев аш пешерү бүлмәсенә сугылырга булды. Көймәләп⁸ ясалган тәбәнәк кенә бүлмә. Бүлмәнең аргы башында табалардагы майга ут кабып дөрләп-дөрләп китә иде. Гусев, ишек төбөндә туктап, тавышка колак салды. Идарәче белән пешекче хатын үзара әрепләшүдән туктадылар, котлары алынып, түргәрәк чигенделәр.

⁸ көймә - әрка

Гусев аларга русчалатып:

– Шул чаклы төтен чыгармасагыз булмыймыни? - дип бәйләнде. - Плитәгез өстенә капкач куясыгыз калган. Үзегез марсианнар, үзегез шуны да белмисез!

Аларның куркынган йөzlәрен күрәп, кул гына селтәде дә, кара ишектән чыгып, таш баскычка утырды һәм, портсигарын алып, папирос көйрәтеп жибәрде.

Аланның түбән ягында, урман авызында көтүче малай кычкыра-кычкыра, тыз-быз килеп, хашиларны үкертә-үкертә кирпеч абзарга куып кертәп азаплана. Биек үлән арасыннан, сукмак буйлап бер житкән кыз бәләкәй генә ике чиләк белән сөт алып менеп килә. Жил аның сары күлмәк итәген йолкый, бакырдап башына кигән мәзәк кенә башлыгының чугын жылфөрдәтә иде. Менә ул туктап чиләкләрен куйды да, беләге белән йөзен каплап, ниндидер бөхәкне куа башлады. Аннары чиләкләрен эләктерде дә көлә-көлә йөгөргә тотынды. Гусевны күргәч, ап-ак тешләрен күрсәтеп елмайды.

Гәрчә идәрәче сеңелкәшенең исеме Ихә булса да, Гусев бу зәңгәрсу-кара тут көләч йөзле кызны Ихәшкәй дип йөртә иде.

Ихәшкәй елгыр гына йөгөреп үткәндә Гусевка борынын жырып карап алды. Гусев аңа шапылдатып сугып калырга уйлаган иде дә, тимәде. Тәмәкесен тарта-тарта көтеп утыра бирде.

Ихәшкәй үзен озак көттермәде – пычак белән бәп-бәләкәй кәржин тоткан килеш чыгып та китте. Күк Улына якын ук килеп утырды да яшелчә әрчәргә кереште. Аның куе керфекләре әледән-әле йомылып ала. Ачык чырайлы, шат күңелле икәнә әллә каян күренеп тора.

Гусев аңардан, русчалатып:

– Сезнең Марсиядә нишләп соң хатын-кызлар барысы да зәңгәрләр? - дип сорап куйды. - Жүләр син, Ихәшкәй,

чын тормышның нәрсә икәнән белмисең.

Ихә аңа җавап кайтарды. Гусевка аның сүзләре йокы аралаш ишетелгәндәй генә тоелды:

– Мәктәптә безгә изге тарих укыттылар. Анда Күк Уллары явыз була, диелгән. Китапта бер төрле язалар, чынында башкача килеп чыга. Күк Уллары һич тә явыз түгел икән ич.

Гусев, бер күзен кыса төшебрәк:

– Әйбәт кешеләр, - диде.

Ихәнең көлеп эче катты, яшелчәнең кабыклары оча торды.

– Абзыкай әйтә, Күк Уллары күз карашы белән үтерергә сәләтле алар, ди. Бер дә андый сәләтегезне күрмим әле.

– Шулаймыни? Ә нәрсә күрәсез соң?

– Сөз миңа үзегезчә әйтегез, мин сезнеңчә аңламыйм бит, - диде Ихәшкәй.

– Сезнеңчә мин юньләп сукалый алмыйм шул әле.

– Нәрсә дидегез? - Ихә, көлдән тыела алмыйча, пычагын кәрзиненә куйды. - Сезнең Кызыл Йолдызыгызда да шулай ук түгелмени соң?

Шуннан Гусев, тамагын кыргалап, кызга табарак елышты. Ихә, кәрзинен эләктереп, читкәрәк шуышты. Гусев тагын тамак кырды, тагын елышты. Кыз аңа:

– Баскычка ышкыла-ышкыла чалбар төбегезне тишеп бетерәсез инде, - диде.

Ихә, бәлкем, икенче төрлерәк итеп әйткәндер, әмма Гусев аның сүзләрен үзенчә аңлады. Ул ялт кына борылып карады да Ихәшкәйне иңнәреннән кочып алды. Кыз, гаҗәпсенеп, читкә тайпылмакчы булды, әмма Гусев аны суырып үбәргә өлгерде. Ихә пычагы белән кәрзинен бар куәтенә кысып кочаклады.

– Менә бит ул ничек, Ихәшкәй!

Кыз сикереп торды да йөгереп кереп китте.

Гусев мыегын тарткалап утырган килеш калды. Көлемсерәп куйды. Кояш баеды. Йолдызлар калыкты. Болдырга мыштым гына кечерәк бер йөнтәс жәнлек якынлашты, күзләре белән Гусевка текәлде. Гусев кыймылдаган иде – жәнлек ысылдап алды, күз ачып йомганчы юк булды.

– Бу юк-бар эш белән мавыгуны ташларга кирәк булыр, - диде Гусев. Бил каешын кысыбрак буды һәм өйгә керде. Ихәшкәйне күреп, бармагы белән генә үз янына чакырды да коридор буйлап ияртеп алып китте.

Бик зур көч куеп, тырышып-тырышып марсианча сөйләргә кереште:

– Ихәшкәй, син мине тыңла. Мин бит Күк Улы, монда хәтле вак-төяк эш белән килмәдем. Сезнең планетагызда минем әле зур эшләр майтарасым бар. Яңа кеше булганга, мин әле сездәге хәлләрне белеп бетермим. Син миңа булышырга тиешсең. Кара аны, алдашасы булма. Әйт әле миңа: безнең хужабыз кем ул?

Гусевның сәер сөйләшүен бик илтифат белән тыңлаган Ихә:

– Безнең хужамы? - диде. - Безнең хужа – Тумадагы барлык илләрнең башлыгы.

– Менә сиңа кирәк булса! - дип, Гусев атлавыннан туктады. - Булмас ла... Колак артын учлап алды. - Рәсми рәвештә ничек атала инде ул? Патшамы? Нинди дәрәжәдә?

– Аның исеме Тускуб. Аэлитаның әтисе. Мәжлес башлыгы.

– Әһә, аңлашылды.

Гусев беравык дәшмичә генә барды.

– Менә нәрсә, Ихәшкәй, сезнең теге бүлмәгездә тоник көзгә күземә чалынды. Шуңардан карыйсы килә. Ничек тоташтырырга икәнән миңа күрсәт әле.

Алар тар гына бер бүлмәгә керделәр. Караңгылы-яктылы бу бүлмәгә күп итеп тәбәнәк канәфиләр тезелгән иде. Диварда агарып томанлы көзгә күренә. Гусев, экранга якынрак килеп, канәфигә кырын ятты. Ихә аңардан:

– Күк Улы нәрсә күрергә тели соң? - дип сорады.

– Миңа син шәһәрне күрсәт.

– Хәзер төн инде. Эштән туктаганнар. Фабрикалар, кибетләр ябылган, мәйданнар бушап калган. Бәлки, күңел ачуны күрсәтергәдер?

– Әйдә, булмаса, күңел ачуны күрсәт.

Ихә озын бауның бер очын төрле саннар язылган тактага тоташтырды да, икенче очын тоткан килеш аякларын сузып утырган Күк Улы янына барып, канәфигә чүмәште.

– Халыкның күңел ачып йөрүе, - дип, бауны тартты.

Экранда меңләгән кешенең күңелсез генә сөйләшкәне ишетелде. Көзгә яктырып китте. Көймәләп эшләнгән бик күп пыяла түбәләр пәйда булды. Киң-киң ут көлтәләре яктысында гажәеп зур плакатлар, язулар күренде, күккә ургылган төтен төрле төскә керә иде. Төтен турысында аста халык кайнаша. Анда-санда гына ярканатлар шикелле канатлы марсианнар бер югары очып менә, бер түбән төшә. Көймәле пыяла түбәләр, бер-берсен кисеп үткән ут көлтәләре, ыгы-зыгы килгән халык төркеме ераккарак китеп югала – тузан һәм төтен пәрдәсенә төренә.

Гусев, экрандагы тавышны жиңәргә тырышып, бар куәтенә:

– Нәрсә эшлиләр алар анда? - дип кычкырды.

– Кыйммәтле төтен исниләр. Күрәсезме, әнә, төтен ургыла. Хавра яфраклары шулай төтәсли. Кыйммәтле төтен ул. Мәңгелек төтене диләр аңа. Шуны сулаган шохо гажәеп нәрсәләр күрә: гомердә дә үлмәс төсле

тоела аңа. Кайберәүләр улла моңын да ишетәләр икән. Хавра исен берәүнең дә өөндә иснәргә хакы юк, аның өчен үлем җәзасына тарталар. Хавра яфракларын Мәжлес рөхсәте белән елына уника тапкыр гына кабызалар.

– Ә тегеләре нишли?

– Алары саннар сугылган тәгәрмәчне әйләндерәләр. Бәхетле санны белмәкчеләр. Бүген һәркем теләгән санын әйтә ала. Кем дә кем бәхетле санны әйтә – шул гомерлеккә эштән азат ителә. Мәжлес аңа бер дигән йорт, басу, ун хаши, канатлы көймә бүләк итә. Менә нинди зур бәхет!

Боларны аңлаткан чагында Ихә канәфи култыкчасына утырды. Томанлы көзгенең шул чаклы кызыклар күрсәтүенә Гусевның исе-акылы китте. «Кара син аларны, ничек кыландыралар бит!» - дип уйлады ул. Үзенең тагын берәр нәрсә күрергә исәбе юк түгел иде.

Ихә, канәфи култыкчасыннан төшеп, көзгене сүндерде. Саннар сугылган такта янында тоташтыргычлар белән шактый озак маташты. Бау очындагы кечерәк кенә шарны кулында әйләндергәләп, урынына яңадан килеп утырганда, аның йөзе иләсләнебрәк калган иде. Акрын гына тавыш белән:

– Карагыз, монысы да кызыклы, - дип, бауны тартты.

Көзге яктырып китте, әмма аның ярты ягын берәүнең аркасы каплап тора иде. Салкын тавыш белән салмак кына әйтелгән сүzlәр ишетелде. Әлегә арка кыймылдап куйды һәм көзгедән читкә тайпылды. Гусевның күз алдында көймәләп эшләнгән иләмсез киң түшәмнең бер өлеше, аңа терәк хезмәтен үтәгән дүрткел багана, алтын язулар һәм геометрик фигуралар белән тулган диварның бер өлеше пәйда булды. Түбәндәге өстәл тирәсәндә, башларын салындырып, теге чакны караңгы бина баскычында кәрапны каршылаган марсианнар утыра иде.

Парча жәелгән өстәл янында Аэлитаның атасы Тускуб аяк өсте басып тора. Аның юка иреннәре кыймылдый, кара сакалы алтын укалы жыләне өстендә селкенә. Кыяфәтенә карасаң – таштан коелган дип әйтерлек иде. Төксе карашлы күзләре туп-туры көзгегә текәлгән. Тускуб нидер сөйли, аның чәнечкеле сүзләре, аңлашылуын аңлашылмаса да, коточкыч дәһшәт бөркеп яңгырый иде. Менә ул бер үк сүзне – Талцетл дигәнне – берничә мәртәбә тәкрарлады да кәгазь төргәген кысып тоткан кулы белән һаваны ярды. Аның каршысында утырган марсианның киң йөзе агарынып киткән иде, менә ул сикереп торды, аксыл күзен Тускубка текәп, зәһәр ачу белән, гайрәтләнеп кычкырып жибәрде:

– Алар түгел, син үзең!

Ихәшкәй коелды да төште. Гәрчә ул көзгегә карап утырса да Күк Улының көрәктәй киң кулы аркасыннан сыйпаганга, берни күрмәде, берни ишетмәде. Көзгедә каты итеп кычкырганнан соң гына, Гусев кабат-кабат: «Нәрсә сөйләшәләр соң алар?» - дип сорагач кына, Ихәшкәй йокыдан уянып киткәндәй булды, авызын ачып, көзгегә текәлде. Кисәк кенә ачыргаланып кычкырып жибәрде, бауны тартты.

Көзгә сүнде.

– Саташтырганмын... Ялгыш кына тоташтырганмын... Мәжлес серләрен тыңларга бер генә шохоның да хакы юк. - Ихәшкәйнең теше тешкә тими иде. Ул бармакларын жирән чәченә батырды, тәмам өметсезлеккә бирелеп, пышылдавын белде: - Саташтырганмын. Бер гаебем дә юк. Таулар арасына, мәңгелек кар эченә сөрәләр инде болай булгач.

– Кайгырма, Ихәкәй, мин берәүгә дә әйтмәм. - Гусев аның жып-жылы, ангор мәчесенең йоныдай йоп-йомшак чәчен сыйпады.

Ихәкәй тынып калды, күзен йомды.

– Тиле дә инде син, сабий да инде син! Жәнлек дисәң – жәнлек түгел, кеше дисәң – кеше түгел. Үзең зәңгәр, үзең тиле.

Кызның күңелен күрергә теләп, ул аның колак артын кашып алды.

Шул вакыт Лось белән Аэлитаның сөйләшә-сөйләшә үтеп барганнары ишетелде. Ихәкәй урыныннан торды да чыгып китте.

Шул ук төндә Лосьның йокы бүлмәсенә кереп, Гусев болай диде:

– Мстислав Сергеевич, безнең эшләр хәрти бит. Мин монда бер кыз баладан көзгегә тоташтырткан идем – Мәҗлесләренең утырышына тап булдык. Кайбер нәрсәгә төшендем мин. Чарасын күрергә кирәк, Мстислав Сергеевич, югыйсә башыбызга җитәләр безнең – һич котылу юк.

Лось аның сөйләгәннен тыңламады түгел, тыңлады, әмма берни ишетмәде генә – хыялый күзләре белән тик аңа карап торды. Кулларын баш артына күтәрде.

Гусев берәз басып торганнан соң күңелсез генә: Алай икән, - дип куйды да йокларга кереп китте.

ИРТӘНГЕ ЯКТА

Аэлита йокыдан уянгач та әле терсәгенә таянып ятты. Гадәт буенча, аның урын-җире йокы бүлмәсенең нәкъ уртасына куелган, иркен һәм киң, һәр ягы ачык иде. Йокы бүлмәсенең түшәмә очлап килгән, нәкъ уртасына мәрмәр төнлек уелган – иртәнге якты сөзәк кенә булып шуннан саркыла иде. Йомшак төсләрдәге мозайка

белән эшлэнгән диварлар эңгер-меңгердә килеш кала бирде яктылык көлтәсе фәкать кардай ак жәймәләргә, мөндәрләргә, Аэлитаның көлсү чәчле башына гына төшә иде.

Бүгөн йокысының бер дә рәте-чираты булмады, әллә нинди сәер һәм борчулы төшләр күрәп саташып чыкты. Гаҗәеп сизгер йоклады, хәтта әле үзенең йоклап ятуын, өзлексез рәвештә агылган күренешләрдән тәмам алжып беткәнән тоеп, менә бер дә кирәкмәгән төшләр инде болар, дип уйланып ятты.

Коедан иртәнге кояш нурлары төшеп, урын-җире яктырып-балкып киткәч, Аэлита авыр көрсенеп куйды, йокысыннан тәмам айныды, кыймылдамыйча, тик кенә ята бирде. Хәзер инде башы яхшы эшли, тик шулай да жанында ниндидер борчу калган иде әле. Бер дә, бер дә ярый торган эш түгел инде.

Кыз янә көрсенеп куйды, юрган астыннан чыкты да, үргән кәвешен аягына элөп, иңенә халат салып, ванна бүлмәсенә юнәлде.

Ваннада коенгач, тәне рәхәтләнеп китте, фикере көндәге тормыш хәлләренә күчте. Ул гадәттә көн саен әтисе белән сөйләшә – бәләкәй экран аның бүлмәсенә куелган иде.

Аэлита бизәнү-ясану көзгесенә алдына килеп утырды, чәчләрен рәтләде, битенә, муенына, кулларына әүвәл хуш ислә май, аннары чәчәкләр эссенциясә сөртте, маңгай астыннан гына кыяфәтенә күз төшереп алды, кашын жыерып куйды, экранлы өстәлне якынрак китерде дә саннар тезелгән тактаны тоташтырды.

Томанлы көзгедә әтисенәң таныш кабинеты пәйда булды: кая карама анда китап шкафы, әйләнеп йөри торган призмаларда картограмма, сызымнар. Тускуб кереп өстәл янына утырды. Кулъязмаларны терсәгә белән

читкэрэк этэрде дә күз карашы белән Аэлитаның күзен эзләп тапты. Юка иренле зур авызының бер читендә елмая чагылды:

- Әйбәт йокладыңмы, Аэлита?
- Әйбәт. Өйдә иминлек.
- Күк Уллары нәрсә эшли?
- Алар үзләрен тыныч тоталар. Бик канәгатьләр.

Хәзер йоклыйлар әле.

- Тел дәресләрен дәвам итәсеңме соң үзләре белән?
- Туктадым инде. Инженер ярыйсы сөйләшә. Аның юлдашына белгәнә бик житкән.
- Минем йортны ташлап китәргә ниятләре юкмы соң?
- Юк, юк, һич юк.

Аэлита ашыгыбрак җавап бирде шул. Тускубның карасу күзләре гажәпләнүдән киңәеп китте. Аның авыр карашына чыдый алмыйча, Аэлита артка чигенеп куйды, тәмам канәфиенә сеңгәндәй булды.

- Мин сине аңлап житкермим, - диде атасы.
- Нәрсәне аңлап житкермисең? Әти, нигә син миңа барын да әйтеп бетермисең? Син аларны нишләтергә уйлыйсың? Ялынып-ялварып сорыймын...

Аэлита сүзен әйтеп бетерә алмады – Тускубның йөзен ачу уты ярып үткәндәй булды, кара янып чыкты. Көзгә сүнде. Ләкин Аэлита томанлы көзгедән карашын аера алмады, атасының үзе өчен дә, башкалар өчен дә куркыныч күз карашын күрүдән туктамады.

- Коточкыч хәл, - дип үзалдына сөйләнеп утырды кыз.
- Бик яман хәл булачак. - Ул ялт кына сикереп торды, әмма куллары салынып төште, һәм ул яңадан утырды.

Хәвефле уйларга һаман ныграк бирелә барды кыз. Куркынган күзләре белән үзенең көзгедәге сурәтенә текәлде. Хәвеф аның канын шаулатты, бөтен гәүдәсен дер калтыратты. «Бер дә кирәкмәгән хәтәр эш ләбаса».

Ирексездән аның күз алдына, төнлә күргән төшләрә
сыман, Күк Улы килеп басты. Чәче кардай ак, йөзөндә
борчылу, шаккатарлык үзгәреш, күзләрендә әле сагыш
чагыла, әле Жирнең дымына, Жирнең кояшына туенган,
гажәеп ягымлы нур балкый – томанлы тарлавык төсле
дәһшәтле, акылдан яздыра торган көч балкый.

Аэлита башын чайкап алды. Аның йөрәге ярып-
ярып тибә иде. Саннар сугылган такта өстенә иелеп,
ул көпшәләргә тоташтырды. Томанлы көзгедә сәмсерәеп
беткән бер карт пәйда булды. Канәфи мөдәрләргә чумган
да тик йокымсырап утыра. Йөнтәс юрган өстендә яткан
кипшәргән кулларына тәрәзәдән кояш нуры төшә. Картлач
дөрт итеп сискәнеп китте, күзлеген рәтләбрәк куйды да
күзлек өстеннән генә экранга карап алды, тешсез авызы
белән елмайгандай булды:

– Балакаем, берәр нәрсә булды мөллә?

– Остазым, күңелөмдә шөбһә, борчу, - диде Аэлита.

- Тынычланасым килә, үзем булдыра алмыйм, котым алына.

– Күк Улы аркасында жуйдыңмы тынычлыгыңны?

– Әйе. Мин аны аңлый алмый азапланам. Остазым,
әле яңарак кына әти белән сөйләштем. Миңа ул борчулы
күренде. Күңелем сизә – аларның Мәжлесләрендә көрәш
бара булса кирәк. Мәжлес берәр төрле яман фикергә
килмәгәе дип, котым алына. Ярдәм итә күр.

– Әле хәзер генә, Күк Улы аркасында тынычлыгым
жуйдым, дидең. Аның бөтенләйгә юкка чыгуы хәерлерәк
булмас микән?

Аэлита, дулкынланып, кискен итеп, тиз генә:

– Юк! - диде.

Аның күз карашын күреп, картлач кашын жыерды,
бөрешкән иреннәрен чәйнәштерде.

– Мин синең уйларыңны аңлап житкерә алмыйм әле,
Аэлита, фикер каршылыгы бар шикелле тоела.

– Үзем дә сизәм шул.

– Хаклы булмавыңны энә шуның белән исбатлыйсың да инде. Иң бөөк фикир – ачык, битараф, каршылыксыз фикир булырга тиеш. Мин синең теләгеңне үтәү йөзеннән әтиң белән сөйләшермен, әлбәттә. Мәгәр ул да хискә бирелүчән шәхес, шуның аркасында акылга һәм гаделлеккә хилаф китерердәй эшләр эшләп ташлавы да ихтимал.

– Мин ышанам сезгә.

– Тынычлан, Аэлиита, игътибарлырак бул... Күңел түреңә күз сал. Нидән килеп чыга ул борчуың? Каның тынычлыгын жуйган лабаса.

– Остазым, ул миңа бөтенләй икенче төрле тәэсир итә.

– Ничек кенә тәэсир итмәсен, ул барыбер сине һәлакәткә илтәчәк. Балакаем, фәкать салкын акыл гына, фәкать һәммә нәрсәнең котылгысыз рәвештә һәлакәткә дучар булуын тыныч кына күзәтеп тору гына, фәкать камиллеккә ирешкән жаның, тормыш тәжрибәсенә кызыгудан узган жаның яшәүдән туктаганны көтеп утыру гына бәхет китерә, битарафлык кына. Ә син тормышка кире кайтуны алга сөрәсең. Саклана күр ул ниятеңнән, балакаем. Егылуы бик ансат, таудан тәгәрәве бик тиз дә бит кире менүләре, ай-һай читен, ай-һай озак. Акылыңны жуйма.

Аэлиита аны тыңлый-тыңлай башын кырын салды. Бер мәлне аның иреннәре дерелди башлады, күзенә моңсулык иңде.

– Остазым, Күк Улы әйтә, Жирдә яшәүчеләр акылдан өстен, белемнән артыграк, зирәклектән биегрәк ниндидер нәрсә беләләр, ди. Нәрсә икәнән төшенеп житә алмадым. Шуңа борчылдым. Кичә без аның белән күлдә булдык. Шунда Кызыл Йолдыз калыкты да, ул, шуңа таба кулын сузып: «Жир мәхәббәт томанына уралган, ә мәхәббәтне

татыган кеше мәңге яши», - диде. Остазым, нигәдер миңа бик тә ямансу булып китте.

Картлач йөзен чытты, шактый вакыт дәшми-тынмый утырды – кипкән кулының бармаклары гына кыймылдый иде.

– Ярар алайса, - диде ул аннары, - Күк Улы сине өйрәтсен. Барын да төшенми торып, мине борчыйсы булма. Сак эш ит.

Көзгә сүнде. Бүлмә тынып калды. Аэлиита итәгендә яткан кульяулыгын алып битен сөртте. Аннары игътибар белән, кырыс кына үзенә кыяфәтенә текәлде. Кашлары өскә чөөлдә. Бәләкәй генә зиннәтле тартманы ачып, шуның өстенә иелде, анда яткан әйберләргә караштыра башлады. Индри дигән бәләкәй генә жәнлекнең кипкән аягы кыйммәтле металлга уеп утыртылган иде, шуны алып муенына киде: борынгылар сүзенә караганда, хатын-кызга кыен чакларны шифасы тия икән.

Аэлиита, авыр көрсенеп, китапханәгә юнәлде. Лось тәрәзә буенда китап укып утыра иде – урыныннан торып, каршысына килә башлады. Аэлиита аңа төбәп карады. Шул чаклы да мәһабәт, ягымлы, борчулы булып икән! Кызның йөрәгә кайнарланып китте. Ул «шифалы» муенсага кулын куйды.

– Кичә мин сезгә Атлантиданың һәлакәтен сөйләрмен дигән идем. Утыргыз да тыңлагыз, - диде ул.

АЭЛИТАНЫҢ ИКЕНЧЕ ХИКӘЯТЕ

– Төрле төстәгә китаплардан менә ниләр укып белдек без, - диде Аэлиита.

Ул заманнарда Жирнең тоткасы Йөз Алтын Капу каласы

була. Хәзер инде ул океан төбөндә ята. Шәһәрдән аң-белем нуры агыла, шәһәр үзенең зиннәтлелеге белән күңелләргә алгысыта. Жирдә яшәүче ыругларның күзен кыздыра, комсызлык хисе уята. Мәнә бер заман яш бер кабилә шәһәр өстенә яу белән килә дә аны басып ала. Цивилизация берәзгә үсүдән тукталып кала. Күпмедер вакыт үткәннән соң яңа кан цивилизациягә тагын тергезеп жиберә. Ничәмә-ничә йөз ел үткәннән соң мәңгелек шәһәр өстенә күчмә халыклар ябырыла.

Йөз Алтын Капу каласының нигезен Земзе ыругыннан чыккан Африка негрлары сала. Алар үзләрен бик борынгы заманнарда Гвандана кыйтгасында яшәгән кара тәнлеләр нәселеннән килгән дип исәплиләр. Ул дәү кыйтганы Тын океан йоткан, ә исән калган негрлар кайсы кая таралышып беткән һәм төрлө ыруглар хасил иткән. Аларның күпчелегә кыргыйланган, тик шулай да каннарында үткәндәге бөөклөкнең хатирәләре сакланып калган.

Земзе халкы бик зур гәүдәле, гажәп көчле була. Тагын бер искитмәле үзенчәлегә була ул ыруг кешеләренең. Тропик урманнарның караңгы тау куышларында яшәү дәверендә алар ерактан ук эйбернең асылын һәм формасын танырга өйрәнәләр. Бер магнит икенче магнитны сизә бит, шуның кебек.

Агулы гох чебеннәреннән качып котылырга теләп, Земзе халкы урманнардан чыга да көнбатышка таба агыла. Зур-зур ике дәрәя арасындагы калкурак жирне сайлап алып, шунда төпләнергә ниятли.

Бу якларда ашыйм дисәң – жимешә, аулыым дисәң – кош-корты, ә инде тауларында алтындыр, аккургаштыр, бакырдыр хәтсез күп була. Урманнар, таулар, тыныч кына аккан елгалар карап туймаслык ямьле булып, сәламәтлек бөркеп торалар.

Земзе халкы ерткыч хайваннардан саклану өчен дивар төзи, бу урынга ныклап урнашуын күрсәтү өчен, ташлардан биек итеп пирамида өя.

Пирамида түбәсенә озын колга утыртып, аңа ыругның яклаучысы клитли кошының каурыйларын бәйлиләр. Ул кош аларны юлда килгән чакны гоҳ чебененнән саклаган икән. Земзе халкының юлбашчылары үзләренә төрле кош исемнәрен алып, башларын каурий белән бизәп йөриләр.

Болардан көнбатыштарак кызыл тәнле халык яши. Земзе халкы шуларга һөжүм итеп әсирлеккә төшәрә – жир сөрдәрә, йортлар салдыра, жир астыннан эремә таш, алтынын чыгарта. Шәһәрнең даны көнбатышка еракларга тарала, кызыл тәнлеләрне дер калтырап торырга мәжбүр итә. Земзе халкы көчле була, дошманның ниятен алдан искәреп, кәкре агач кисәкләре ыргытып үтерергә сәләтле була. Агач кайрысыннан көймәләр әмәлләп, дәръяларны гизәләр – кызыл тәнлеләрдән ясак жыеп йөриләр.

Земзе халкы таштан матур-матур түгәрәк биналар төзи, аларның түбәсен камыш белән яба. Йоннан бер дигән киём-салым тукий, төрле әйберләренә сурәтләп уй-фигерләрен яза белә. Бу һөнәрне алар борынгы бабалары истәлегә итеп хәтерләрендә саклап килгән булалар.

Шулай ничәдер йөз ел вакыт уза. Бер заман көнбатышта кызыл тәнлеләрнең юлбашчысы барлыкка килә. Аның исеме Уру була. Гәрчә шәһәрдә туса да, Уру, яшьли далага китеп, анда аучылар һәм жыен күчмә халык арасында яши. Анда ул исәпсез-сансыз гаскәр туплап, шәһәр өстенә яу белән килә.

Земзе халкы шәһәрне саклап калу өчен бар белгәнән эшкә жигә: дошман өстенә ут яудыра, котырган буйволлардан таптата, яшен урынына бумеранглар очырып пыран-заран китерә. Ләкин кызыл тәнлеләр иксез-чиксез күп, әйтеп бетергесез комсыз була. Каланы алып, талап

бетерэлэр. Уру үзен бөтөн дөньяга юлбашчы дип игълан итэ. Кызыл тәнле гаскәриләренә Земзе кызларын алырга әмер бирә. Жиңелгән халыкның урман араларына качып калган өлөшө өөнә әйләнәп кайта да жиңүчеләргә хезмәт итәргә мәжбүр була.

Кызыл тәнлеләр Земзе халкының бөтөн һөнәрләрен, гадәтен һәм сәнгәтен үзләштерәләр. Уру династиясенә баскаклары биләмәләренә чикләрен киңәйткәннән-киңәйтә баралар – көнбатышта күчмә халыкларны тар-мар итәләр, Тын океан буендагы чикләренә балчыктан һәм таштан биек-биек пирамидалар өяләр. Көнчыгышта алар негрларны кысалар. Нигер һәм Конго буйларына, хәзерге Сәхрә чүле урынындагы Урта диңгезнең текә ярларына кирмәннәр салып куялар. Сугыш артыннан сугыш, төзелеш артыннан төзелеш булып, бу эшләр бик нык алга китә. Земзе биләмәләре ул чакта Хамаган дип йөртелә.

Каланы яңа дивар белән уратып алалар, йөз капкалы итеп, ул капкаларны алтын белән тышлыйлар. Дөньяның барлык почмакларыннан кызыксынучылар, каманар агыла. Шәһәр диварлары буенда чатырлар корып яшәүче, базарларны айкап йөрүче төрлө ыруг кешеләре арасында моңарчы күзгә чалынмаган халык та күренә башлый. Алар кара тут йөзлө, ут күзлө, кылыч борынлы кешеләр була. Искиткеч акыллы һәм хәйләкәр була үзләре. Шәһәргә ничек килеп кергәннәрен берәү дә абайламый кала. Әмма бер буын кешеләре үлеп, икенче буын кешеләре аякка баскан арада Йөз Алтын Капу каласының фән һәм сәүдә эшләре аз санлы шул халык кулына күчеп бетә. Алар үзләрен «Аам балалары» дип атыйлар.

Аам балаларының зирәгрәк акыллылары Земзе халкының борынгы язмаларын укый, ерактан әйбер тану һөнәрен үзләштерә. Жир астында алар Йокидагы Негр Башы храмын төзиләр дә шунда табиблык һәм күрәзәчелек

кыла башлылар, дингә ышанучыларга әрвахларны күрсәтү белән шөгыльләнәләр.

Байлыкка һәм белемгә аркаланып, Аам балалары илгә идарә итүне акрынлап үз кулларына төшерәләр. Күпчелек ыругларны үз якларына аударып, Жирнең төрле почмакларында да, калада да бер үк вакытта яңа дин өчен баш күтәрүне оештыралар. Канлы көрәштә Уру династиясә һәлак була. Аам балалары идарә башына менеп утыра.

Әнә шул борынгы заманнарда туры килә Жирнең тәүге тетрәве. Әллә ничә урында тау араларыннан күккә ялкын бөркелә дә күк йөзен корым каплап ала. Төньякта диңгез төбеннән таулы-ташлы утраулар калкып чыга, коры жиргә ялгана да Аурупа тигезлеген хасил итә.

Аам балалары, кулларындагы көчтән файдаланып, кайчакдыр Уру династиясенә буйсынып та акрынлап аңардан читләшкән күп санлы ыруглар арасында культура булдыру өстендә эшлиләр. Әмма алар сугышны өнәп бетермиләр. Йоқыдагы Негр Башы белән бизәлгән кәрапларга ашау-эчү әйберләре, тукумалар, алтын һәм фил сәяге төяп, ерак жирләргә руханиларын жиберәләр. Ул руханилар, сәүдәгәр яки табиб дигән булып, сату-алу белән шөгыльләнәп, авыруларны, гарип-гарабаны өшкереп-дәвалап йөриләр. Товар саклау өчен алар һәрбер илдә пирамидага охшатып бина житкезәләр һәм Йоқыдагы Негр Башын шунда күчерәләр. Шулай итеп культ урнаштыралар. Жирле халык ул килмешәкләргә карата ризасызлык белдерә калса, кәраптан бронз киёмле, каурийлар белән бизәлгән калканнар күтәргән, биек тулга кигән, коточкыч кыяфәтле кызыл тәнлеләр төркеме төшә.

Борынгыдан килгән Земзе биләмәләре кабат ишәя, кабат ныгый. Хәзер инде бу жирләр Атлантида дип атала.

Атлантиданың сәудә кәраплары көнчыгышка, һиндстанга кадәр житәләр. Ул чагында әле анда кара кабилә хакимлек итә торган була. Азиянең көнчыгыш ярларында атлантлар сап-сары яссы йөзлө дәүләргә тап булалар. Тегеләр исә боларның кәрапларына ташлар ыргыталар.

Йокыдагы Баш культына табыну һәммә кешегә рөхсәт ителә. Атлантлар башка халыкларны буйсындыру өчен культтан гажәп оста файдаланалар, әмма ул культның мәгънәсен, ни аңлатканын тирән сер итеп саклыйлар. Атлантлар ул чагында әле зирәкләк орлыгын үстереп кенә киләләр, һәлакәткә дучар ителәсе юлларына аяк кына баскан булалар.

Алар болай диләр:

«Чын дөньяны күрәп тә, тоеп та, ишетеп тә булмый, аның тәме дә, исе дә юк. Чын дөнья ул – акыл агышы. Бу акыл агышының әүвәлгә һәм ахыргы максатын аңлавы мөмкин түгел. Акыл ул – таштан каты, яктылыктан җәһәтрәк йөри торган материя. Бүтән материяләр кебек үк, ул да, тынычланырга теләп, йокыга тала, ягъни акрыная төшә, аның бу халәте акылның әйбергә әйләнүе дип атала. Йоклау дәверендә акыл утка, һавага, суга һәм жиргә әверелә. Табигатьнең энә шул дүрт халәтеннән күзгә күренә торган дөнья хасил була. Әйбер ул акылның вакытлыча куеруыннан гыйбарәт. Түм-түгәрәк яшенгә күк күкрәүле һава укмашкан төсле, куерып килгән акылның да үзәген әйбер тәшкил итә.

Кристаллда акыл тулысынча ял итә. Ә менә йолдызлар арасындагы бушлыкта ул туктаусыз агыла да агыла. Кеше исә акылның энә шул ике төрлө халәте арасында күпер функциясен үти. Без күрә торган дөньяга акыл нәкъ менә кеше аркылы агыла. Кешенең аягы кристаллдан үсеп чыга, аның корсагы – кояш, ике күзе – йолдызлар, башы – галәмгә иңгән савыттыр.

Кеше — дөнъяның хужасы. Аңарга табигать тә, хәрәкәт тә буйсына. Кеше дә, балчык савыттагы кечерәк кенә тишектән яктылык нуры бөркелгән кебек, үзенң акылыннан ургылган көч белән хәрәкәткә идарә итә».

Атлантлар энә шулай диләр. Әмма гади халык аларның тәғлиматын аңлый алмый. Берәүләр хайванга, икенчеләре әрвахларга, өченчеләре потка, тагын әле төнгә кыштырдауга, күк күкрәүгә, яшен яшьнәүгә, базга табыналар. Бу чаклы күп төрле горейф-гадәтләргә каршы көрәшү читен дә, хәвефле дә була.

Шуннан инде Атлантларның иң югары кастасын тәшкил иткән камнар һәркем өчен аңлаешлы, бердәм культ урнаштырырга кирәклегенә төшенәләр. Алтын белән бизәп, дәү-дәү гыйбадәтханәләр төзиләр дә аларны тереклекнең атасы һәм хужасы, ярсулы һәм мәрхәмәтле, үлеп яңадан туучы кояшка багышлыйлар.

Тиздән кояш культы бөтен жир йөзенә тарала. Кояш культына табынучылар бик күп кан коялар. Ерак көнбатыштагы кызыл тәнлеләр кояшны каурайлы елан итеп күрәләр. Ерак көнчыгышта исә кояш, әрвахларның хужасы буларак, кош башлы кеше кыяфәтен ала.

Дөнъяның үзәге булган Йөз Алтын Капу каласында түбәсе болытларга тиеп торган киртләч-киртләч пирамида төзиләр дә Йоқыдагы Башны шунда күчереп куялар. Пирамида алдындагы мәйданга йөзен кеше йөзенә, аякларын арыслан аягына охшатып, канатлар да өстәп, алтыннан үгез сурәте коеп куялар. Аның астында берөзлексез ут янып торырга тиеш була.

Көн белән төн тигезләшкән саен бар халык шунда жыела да, ил белән идарә итүче иң баш кам, Кояш Улы, шәһәрдәге иң чибәр егетне үтереп, үгез эчендә яндыра. Бу вакыт музыкантлар озынча барабаннар кага, шәрә хатыннар бии.

Кояш Улы калага да, барча иллэргә дә хөкемдарлык итә. Бөяләр⁹ кордыра, сугару эшләрен оештыра. Кибетләрдән киём-салым, азык-төлек өләшә, кемгә күпме жир, кемгә күпме мал-туар бирәсен хәл итә. Түрэләр хәтсез булып, аның һәр әмерен гамәлгә ашыралар. һәммә нәрсә кояшныкы булганга, берәү дә «бу минеке» дип әйтә алмый. Хезмәт итү изге эш санала. Ялкауланган өчен тоталар да үтерэләр. Яз житкәч, Кояш Улы беренче булып басуга чыга, үгез жигеп жир сөрә, маис орлыгы чәчә.

Орлык, тукума, аш тәмләткечләр белән гыйбадәтханәләр тула. Атлантларның куе кызыл жылкәнле, авызында кояшны тотып торган елан сурәте белән бизәлгән кәраплары ничәмә-ничә дәръя-диңгезләрне гизә. Тынычлык чамасыз озакка сузылганга, кешеләр хәтта кулларына кылыч тоталар белмәс булалар.

Менә бер заман Атлантида өстенә көнчыгыштан давыл килә.

Азиянең көнчыгыш калкулыкларында кылый күзле, сары йөзле, гажәеп көчле Учкур кабиләсе яши. Аларның башлыклары бер хатын булып, ул хатынны зыяндашы тоталар торган була, хәтта исемен дә Су Хутам Лу, ягъни «ай белән сөйләшә» дип үзгәртәләр.

Учкурларга Су Хутам Лу болай ди:

«Мин сезне алып барасы тарафларда ике тау арасындагы тарлавыкка кояш төшөп югала, анда сарыклар күктәге йолдызлар санынча, анда кымыз елга булып ага, андагы биек-биек тирмәләргә¹⁰ дөяләр көтүе белән сыя, анда сезнең атларыгыз тоягы тимәгән жирләр, тулга белән алып эчмәгән сулар».

⁹ бөя - буа, плотина

¹⁰ тирмә - киездән ясалган күчмә өй, юрта

Учкурлар калкулыктан төшөләр дә, сары тәнле күчмә кабиләләргә һөжүм итеп, аларны буйсындыралар, ә үзләре хәрби башлык булып алалар. Жиңелгән кабиләләрне алар: «Су Хутам Лу күрсәткән кояш иленә безнең белән барыгыз», - дип өндиләр.

Йолдызларга табынучы күчмә кабиләләрнең халкы курку белмәс хыялый халык була. Тирмәләрен жыялар да көтүләрен куа-куа көнбатышка таба кузгалалар. Болар акрын гына бара тора, ел артыннан ел уза тора. Иң алдан Учкурларның атлы гаскәре агыла – шәһәрләргә һөжүм итә, жимереп үтә. Атлы гаскәр артыннан көтүләр, олауларга¹¹ төялгән хатыннар, бала-чагалар бара. Күчмә халыклар һиндстанны читләтеп узалар да Көнчыгыш Аурупа тигезлегенә таралалар.

Күпчелек шундагы күл буйларына төпләнеп тә кала. Көчләрәкләре көнбатышка таба юлны дәвам итәләр. Урта Диңгез ярларында алар Атлантларның тәүге колонияләрен жимерәләр һәм, жиңелгән халыктан сорашып, Кояш иленең кайсы якта икәнен беләләр. Су Хутам Лу шунда үлеп кала. Аның башыннан чәчение белән тиресен кубарып алалар да озын колгага кадкап куялар. Шуны байрак итеп, диңгез яры буйлап китәләр. Бара торгач, болар Европаның читенә житәләр, тау башыннан кешеләр яши торган жирне күрәп алалар. Ул чагында инде Учкурларның калкулыктан төшкәнненә йөз ел узган була.

Күчмә халыклар урман кисеп, сал бәйләргә керешәләр. Ул салларга төялеп, жылымса-тозлы, елганы кичәләр. Атлантида жирләренә басып кереп, күчмә халыклар изге Туле каласына һөжүм итә. Әмма алар биек диварларга менә башлагач, шәһәрдә чаң сугалар. Сары тәнлеләр, шул моңга мәкиббән китеп, шәһәрне жимермиләр, халыкны

¹¹ олау - арбалар кәрваны

үтермиләр, гыйбадәтханәләрне таламыйлар. Фәкать юлда ашарга ризык, юлда кияргә киём-салым гына алалар да көньяк-көнбатышка таба юлларын дәвам иттерәләр. Олаулардан, көтүләрдән күтәрелгән тузан болыты кояшны каплай.

Менә бер заман кызыл тәнлеләр гаскәре күчмә халыкның юлына аркылы төшә. Атлантлар күрер күзгә чибәрләр, иркә-сылулар, киёмнәре алтыннан, каурийлар кадаган була. Учкурларның атлы гаскәре аларны тар-мар китерә. Мәрхәмәтсез кырылыш көн туганда башланып, көн азагынача дәвам итә.

Йөз Алтын Капу каласыннан көнбатыштагы кызыл тәнлеләргә, көньяктагы негрларга, көнчыгыштагы Аам кабиләләренә, төньяктагы циклопларга ат мендереп чапкыннар җибәрәләр. Әллә ничә кешене корбан итәләр. Гыйбадәтканә түбәләрендә бер кабызган утлар яна да яна.

Акыл ияләре Бөек Белем китапларын тау араларына, мәгарәләргә алып китеп яшерәләр, жиргә күмәләр.

Сугыш башлана. Тик инде аның ни белән бетәсе алдан ук билгеле була: Атлантлар мал-мөлкәтләрен генә саклыйлар, ә күчмә халыкта борын-борыннан килә торган комсызлык, утрак тормышка омтылу зур була. Шулай да сугыш озакка сузыла, күп кан коела. Ил бөлгенлеккә төшә. Илдә ачлык башлана, үлөттән халык кырыла. Гаскәрләр, кайсы кая тузынып-таралышып, ни эләкте шуны таларга керешәләр. Йөз Алтын Капу каласын яулап алалар, диварларын кырып салалар. Кояш Улы пирамида башыннан сикереп һәлак була. Гыйбадәтханә түбәләрендәге утлар сүнә. Зирәк акыллы, белдекле кешеләрнең дә бик сирәге тау араларына, мәгарәләргә качып котыла. Цивилизация һәлакәткә дучар ителә.

Бөек шәһәрнең хәрәбәләре арасында, үлән баскан

мәйданнарда сарык көтүләрә йөри, сары йөзлө көтүчә моңсу гына итеп күгелжем жирле, алтынсу күклө, даладагы рәшә сыман күңелне үзенә тартып торган илкәй турында җыр суза.

Күчмә халык үзенә юлбашчыларыннан: «Инде тагын кайларга барык?» - дип сорый. Юлбашчылары исә болай дип җавап кайтара: «Без сезне иң бай илгә алып килдек, шушында төпләнгез дә тыныч кына көн күрегез».

Учкурлар гаскәр башлыклары арасыннан иң зирәк акыллысын сайлыйлар да яулап алынган илгә идарә итәргә куялар. Анысы Тубал исемле була. Ул диварларны төзекләндергә, бакчаларны чүп-чардан арындыргә, басуларны сөрергә, өйләрне рәткә китерергә куша. Гади генә, әмма акыллы законнар чыгара. Тау араларына качкан акыл ияләрен, күпне белүчеләрне үз янына чакыртып ала да: «Тапкыр сүзләрегезне ишетәсем килә», - дип игълан итә. Ул аларны киңәшчеләре итеп билгели, мәгъбәд-потханәләрен яңадан ачарга рөхсәт бирә, тынычлыкта көн итәргә теләвен белдереп, төрлө якларга чапкыннар җибәрә.

Атлантларның арада бер куәтле булган өченче цивилизацияләре әнә шулай башлана.

Күчмә халык жирле кабиләләр арасына сөңеп бетә. Кыргый дуамаллык, тирмәләр һәм көтүләр турында җырлар гына, хикәятләр генә торып кала. Атлы гаскәр һәм хәрби башлыklar нәселеннән чыккан Учкурлар шәһәрнең аксөйкләренә әверелә. Атлантлар фәнне, сәнгатьне сөя, зиннәт эчендә яши. Каланы алар яңа диварлар, җидешәр почмаклы манаралар белән бизиләр, дәү пирамиданың егерме бер чыгынтысын да алтын белән тышлыйлар, тарнаулар¹² торгызалар һәм архитектурада беренче булып

¹² тарнау - канализация, су йөреше

ташбагана кулланалар.

Борын-борыннан сакланып килгән Земзе китаплары да, Аам ыругы язып калдырган китаплар да өр-яңадан укыла. Мәгарәләрден тетелеп беткән «Йокига Талганның жиде папирусы»н табып алалар. Шул ачыштан соң инде гыйлем искиркеч нык алга китә.

Яна белем менә нидән гыйбарәт була:

«Дөньядагы иң зур кодрәт – саф акыл материясе безнең миебездә йоклап ята. Киерелгән хәйдәге укны оста кул тиешле урынга жибәргән кебек, йоклап яткан акыл материясен дә ихтыяр хәясе һәм белем кулы кирәкле максатка юнәлтә ала. Максатка омылган белем – әйтеп бетергесез зур көчкә ия».

Белем фәненең бер өлешен әзерлек чоры – тәненең, ихтыярыңны, акылыңны үстерү тәшкил итә, икенче, төп өлеше исә – табигатьне, дөнъяны танып белү, омылышлы белем материясе табигатьне үзләштерсен өчен кирәкле формулаларны танып белүдән гыйбарәт.

Белемгә тулысынча ия булу, аңа кадәр дә күренмәгән, Жир йөзөндә аннан соң да кабатланмаган культураның яшәү дәвере дөнъяны су басканчыга кадәр, ягъни Атлантиданың һәлакәтенә кадәр, дүрт йөз илленче елдан алып өч йөз илленче елгача сузыла – йөз ел буена дәвам итә.

Жир йөзөндә тулы тынычлык хөкем сөрә. Белем нәтижәсендә Жирнең эшкә жигелгән көчләре кешеләргә искиркеч нык ярдәм итә. Бакчалар, басулар мул уңыш бирә, мал-туар үрчи, хезмәт жиңел була. Халык борынгы гадәтләренә, бәйрәмнәренә яңадан искә төшерә, аңа яшәргә, яратырга, күңел ачарга берәү дә комачаулык итми. Риваятьләрдә ул гасырны алтын дәвер дип телгә алалар.

Нәкъ шул чорда Жирнең көнчыгыш чигендә акыл

билгесе гәүдәләндергән сфинкс сынын ясап куялар. Дөнъяның җиде төрле могжизасы төзелә: лабиринт, Урта диңгездәге колосс, Җәбралтардан көнбатыштарак – баганалар, Пасидунеста йолдызлар телен белүчеләргә манара, Тубалның утырган хәлендәге сыны, Тын океан утравында Лемурлар шәһәре.

Моңарчы тропик сазлыкларга куылган кара тәнле кабиләләргә дә белем нуры үтеп керә. Негрлар цивилизацияне тиз үзләштерәләр, һәм Үзәк Африкада гигант шәһәрләр төзәргә керешәләр.

Зирәк Земзе халкы чәчеп калдырган орлыктан чыккан гөл гөрләп чәчәк ата. Әмма шул чагында белем чишмәсенең серләренә үтеп керә алучы акыл ияләре бер нәрсәне аңлап алалар: цивилизация ничек кенә үсмәсен, кешелек дөнъясының һәлакәткә дучар ителәсе алдан ук хәл ителгән – ул, чаян шикелле, үзен үзе бетерәчәк икән.

Ялгышлыкның сәбәбе Җир йөзәндәге тормышка фәкать кеше акылы тудырган нәрсә дип карауда, шуңа күнәгүдә була. Дөнъяны танып беләм дип кеше фәкать үз-үзен генә танып белә. Бердәнбер чынбарлык – акыл, ә дөнъя – аның күзаллавы гына, төш күрүе генә, янәсе. Чынбарлыкны болай аңлау ахыр чиктә, дөнъяда бер мин генә, һәммә башка нәрсә минем хыялымда гына яши, дип исбатлауга китерергә тиеш була. Шуннан инде бердәнбер кеше икәнлегенә исбатлау өчен, барча халыкның үзара көрәше, кешелек дөнъясының төшәндә күргән кешеләрне пыран-заран китерүе, яшәешне яман төш күрү дип, шуннан килеп чыккан явызлык дип аңлату һәм аңа карата нәфрәт уяту котылгысыз рәвештә килеп чыгарга тиеш була.

Шул ук вакытта искиткеч зур ачыш та ясала: үсемлек орлыкларында йоклап яткан яшәү көчен кисәк кенә ирекке чыгаруның ысулы-җае уйлап табыла. Шартлый торган утлы

материя иреккә чыгу белән төрле якка чәчелә икән. Әнә шул көчне оста кулланып, зур-зур очкычлар ясыйлар.

Алтын дәвер үзен-үзе һәлакәткә китереп житкерә, Атлантида шәһәрләрендә азгынлык хөкем сөрә башлый, йөгәнсез хыялны, бозыклыкка сусауны, ычкынган акылны тыеп торырлык көч калмый инде. Кеше ия булган көч аның үзенә каршы юнәлтелә. Котылгысыз һәлакәтне көтеп яшәү кешеләрне төксе итә, явыз итә, мәрхәмәтсез итә...

Менә бер заман актык көннәр килеп житә. Иң әүвәл коточкыч зур хәвеф килә: Йөз Алтын Капу каласының нәкъ үзәгендә жир тетрәү нәтижәсендә шактый урынны су баса.

Йөз Алтын Капу каласына Магацитллар баш булып ала. Магацитллар, ягъни рәхимсезләр дип иң бай гражданны атыйлар. Алар үзалларына: «Кешелек дөньясы акылның яман төше генә, без аны һәлак итик!» - дип максат куялар.

Һәлакәттән ләззәтләнәр өчен, алар бөтен Жир йөзендә бәйрәм, күңел ачу көннәре игълан итәләр, дәүләт хәзинәләрен, кибетләрен ачып, андагы мал-мөлкәтне халыкка өләшәләр, фонтаннарга шәрап тутыралар, майданнарда ит кыздыралар. Халык тәмам акылдан шаша яза. Көзен була бу хәл, йөзем җимешен җыйган чак була.

Төн уртасында учаклар хәйран нык яктырткан майданнарда ашый-ашый, эчә-эчә, бии-бии, хатыннарны коча-коча тәмам шашынган халык арасында Магацитллар пәйда була. Башларына үткен очлы тулга кигәннәр, калкансыз-нисез, фәкать билләренә көбә камәр такканнар. Уң куллары белән бронза ядрәләр ыргытып, сул кулларындагы кылычлары белән исерекләренә тураклап, һәммәсен һәлак итеп йөриләр.

Бу суешны коточкыч дәһшәтле жир тетрәве генә туктата. Тубалның һәйкәле җимерелеп төшә, диварлар

чөрдөклөнө, тарнау ташбаганалары жиргә килеп төшө, төпсөз ярклардан ялкын ургыла, күк йөзө көлгә күмелә.

Иртәгесен кан төсендәге тонык кояш яктысында хәрабәләр, янып яткан бакчалар, шашынган кешеләр, мәетләр калкып чыга. Магацитлар йомырка формасындагы очу аппаратлары янына йөгөрәләр, тизрәк Жирне ташлап китәргә ашыгалар. Алар йолдызлар дөньясына очып китәләр.

Ничәмә-ничә мең аппарат очканнан соң жир дүртенче тапкыр, тагы да ныграк тетрәп куя. Төньяктан, томан арасыннан диңгез дулкыны күтәрелә дә жир өстендәге һәммә нәрсәне кырып уза.

Давыл күтәрелә, жиргә, өйләргә яшен утлары төшә. Актарылып яңгыр ява, кыйпылчык-кыйпылчык вулкан ташлары булып атыла.

Бөек каланың диварларына ышыкланып, алтын түшәлгән чыгынтылы пирамида башыннан, актарылып яуган яңгыр, көл һәм төтен аркылы үтеп, Магацитлар йолдызлар арасына очып китәләр. Бер-бер артлы өч тапкыр жир тетрәү нәтижәсендә Атлантида яргаланып бетә. Йөз Алтын Капу каласы кайнап торган дулкыннарға чума.

ГУСЕВ ШӘҺӘРНЕ КҮЗӘТӘ

Ихә тәмам әллә нишләде. Гусевның һәр кушканын үтәп кенә тора, аңардан күзен дә ала алмый. Бер яктан көлкә, икенче яктан кызганыч, Гусев аңа кырыс булса да, гадел карый. Ихәкәйнең хискә бирелеп тәмам хәлдән тайган чакларында Гусев аны алдына утырта да, башыннан сыйпый-сыйпый, колак артын кашый-кашый, жыен тузга язмаганны сөйли. Кыз бөтен дөньясын онытып тыңлый.

Шәһәргә качу планы тынгылык бирмәде Гусевның күңеленә. Югыйсә биредә яшәү капкында яту белән бер: андый-мондый хәл була калса, качарлык та, сакланарлык та жай юк. Ә өсләренә хәвеф килгәнә көн кебек ачык. Лось белән сөйләшүдән файда юк: чыраен сытудан гайрене белми, шул Тузкуб кызына мәкиббән киткән ләбаса!

«Тынгысыз кеше сез, Алексей Иванович. Ярый, безне үтерсеннәр дә ди. Без соң үлемнән курка торган кешеләрмени? Петроградта утыралар аны, тыныч булып иде».

Гусев Ихәкәйгә канатлы көймәләр саклана торган ангарның ачкычын сиздермичә генә алып килергә кушты. Кулына фәнәр тотып, шунда керде дә төне бие ике канатлы, тиз йөрешле кечерәгрәк кенә очкычның механизмында казынып уздырды. Механизм гап-гади булып чыкты. Бәп-бәләкәй моторы бөртектә-бөртектә ак металлдан көч ала икән, ә ул металл үзе, электр чаткысы эләгеп, искиткеч зур тизлек белән таркала икән. Электр энергиясен очкыч һавадан ала икән: Марсның полюсларындагы станцияләр һавага берөзлексез көчле ток жибереп торганын Аэлита сөйләгән иде.

Гусев очкычны ангарның капкасына якынрак китереп куйды да ачкычны Ихәгә тапшырды. Кирәк була-нитә калса, йозакны ватуы берни тормаячак иде.

Аннары ул Соацера каласын күзәтү астына алырга ниятләде. Томанлы көзгене ничек итеп эшләтергә икәнән Ихә өйрәттә. Тускуб өендәге бу экранны күзәт тә күзәт, ә сине теге баштагылар һич күрми.

Гусев мәйданнарны, сәүдә урамнарын, фабрикаларны, эшче касабәләрен күзәттә. Кыскасы, белмәгән-күрмәгән жирне калдырмады. Томанлы көзгедә сәер тормыш ага иде.

Әнә фабрикаларның кирпич биалары, тәбәнәк заллары, кояш яктысын юньләп үткәрми торган тузанлы тәрәзәләре.

Күзләрә төпкә баткан, битләрен жыерчык баскан боек кыяфәтлә эшчеләр. Туктый белмәс станоклар, машиналар, бөкреләрә чыккан эшчеләр, аларның күнегелгән хәрәкәтләрә – күңелсез, өметсез эт тормышы...

Әнә эшчеләр бистәсендәгә һәммәсә бер төслә, һәммәсә туп-туры урамнар, ул урамнардан башларын иеп күңелсез генә атлаган эшчеләр. Кирпечтән төзелгән, пөхтәләп себерелгән, бер-берсенә игезәкләрдәй охшаган коридорлардан меңнәрчә еллар бие сакланган торгынлык исе бөркелә. Күрәсең, өметләрә өзелгәндер инде.

Әнә үзәк мәйданнар: керделе-чыктылы йортлар, төрлө-төрлө үрмә гөлләр, кояшта балкып күренгән тәрәзәләр, купшы киенгән хатын-кызлар, урам уртасына өстәлләр куелган, ул өстәлләргә тар гына вазалар белән чәчәкләр утыртылган, яшькелт паркет түшәлгән урамнарда өйләр дә, урам буйлап агылучы халык өстендәгә затлы киёмнәр дә, ир-атның кара жиләне дә көзгедәгә шикелле чагыла. Түбәнтен генә алтын очкычлар очып уза, аларның канатларыннан күлэгәләр төшә, очып үткән кешеләрнең көләч йөзләрә, жилдә жилфердәгән чуар шарфлары күренеп кала...

Гусев шәһәр халкының ике төрлө тормыш белән яшәгәннен шәйләп алды. Дөнъя күргән кеше буларак, аның борыны моннан тыш әле тагын качып-посып яшәүчеләр барын да абайлады. Чыңлап та, зиннәтлә урамнарда, шәһәр бакчаларында ябык чырайлы, ничек житте шулай киенгән бик күп исерек яшьләр буталып йөри иде. Яшь марсианнар бер эшсез, болай гына аны-моны караштыргалап йөриләр иде. «Иһи, без боларны күргән инде», - дип уйлады Гусев.

Ихәкәй аңарга барысын аңлатып-төшендереп утырды. Аны фәкәть Мәжлес бинасын экранга төшерергә генә күндереп булмады.

Коты алынып бакыр башын чайкарга тотына, ике кулын күүкрәгенә кушырып:

– Күк Улы, сорамасагыз ла шуны, үтерсәгез – жиңелрәк булып, мәрхәмәтле Күк Улы, - дип ялвара иде.

Бер мәлне шулай, килүләренә ундүртенче көн дигәндә, иртәнге якта Гусев гадәтенчә канәфигә утырды да, саннар сугылган тактаны тез өстенә куеп, бауны тартты.

Экранда сәер бер күренеш пәйда булды: үзәк мәйданда марсианнар төркем-төркем булып жыелганнар да, нигәдер борчылып, пышын-пышын сөйләшәләр. Урам уртасындагы өстәлләрдән, чәчәкләрдән, чуар кулчатырлардан жыллар искән. Менә мәйданга өчпочмак ясап тезелгән, коточкыч таш курчаклардай, рәхимсез йөзле солдатлар килеп чыкты. Аннан арырак, сәүдә урамында, бер төркем халыкның каядыр йөгереп барганы күзгә чалынды, ул да булмады – әүмәкләшә дә башладылар, ә бер марсиан канатлы очкычта булган икән – капылт кына өскә күтәрелде. Паркта да чыш-пыш килүче борчулы марсианнар күзгә ташланды. Ә бер фабрикада ачулы, ярсулы, шашынган эшчеләр гөж килә иде.

Шәһәрдә ниндидер бер көтелмәгән хәл булып узгандыр, ахрысы. Шуны ачыкларга теләгән Гусев Ихәкәйне иңбашыннан тотып дер селкетте. Ә кыз, аңардан гашыйк күзләрен ала алмыйча, дәшми-тынмый утыруын белде.

ТУСКУБ

Шәһәр хәвеф эчендә калган иде. Көзгеле телефоннар мелт-мелт итә, ниләрдер мыгырдый. Урамнарда, мәйданнарда, бакчаларда марсианнар, төркем-төркем жыелышып, пышын-пышын киләләр. Күктән ниндидер афәт

көтэлэр. Кайдадыр складларда киптерелгән кактус яна дилэр. Көннең үзәге җиткәч, һәммә җирдә су краннарын ачсалар – су беткән, шәһәр халкы күпмегәдер сусыз калды. Көнъяк-көнбатыштан бик ерактан гөрселдәгән тавыш ишетелә. Тәрәзәләргә аркылы-торкылы кәгазь ябыштырдылар.

Хәвеф-хәтәр шәһәрнең үзәгеннән – Мәҗлес бинасыннан килә.

Тускубның кулыннан хакияят китә икән, үзгәрешләр була икән, диләр.

Хәвеф-хәтәр имеш-мимеш, чыш-пыш аркылы тиз арада таралып та өлгөрә:

«Төнлә белән утлар сүнәсе икән».

«Котып станцияләр туктыйсы, ди».

«Магнит кыры юкка чыга, диләр».

«Мәҗлес бинасы базларына кемнәрнедер тотып япканнар икән».

Шәһәр читләрендә, фабрикаларда, эшче касабәләрендә, җәмәгать кибетләрендә исә ул имеш-мимешләренә үзләренчә аңлыйлар. Моңың нидән шулай килеп чыгуын төплерәк беләләр бугай. Унберенче номерлы дәү циркны җир асты эшчеләре шартлаткан, хөкүмәт агентлары дөнья бетереп яшерен корал келәтләрен эзли, Тускуб Соацерага хөкүмәт гаскәрләрен тарттыра икән, дип, борчу катыш булса да, авыз ерыбрак сөйлиләр...

Төш җиткәндә эш туктамаган җир аз калды. Халык, зур-зур төркемнәргә җыелып, ни булыр икән дип көтә, әллә каян килеп чыккан, өсләренә ни җитте шуны кигән, кулларын кесәләренә тыккан егетләренә киләп сарып йөргәнән күзәтә иде.

Көн үзәгендә шәһәр өстеннән, игълан яңгыры аудырып, хөкүмәт очкычлары узды.

Хөкүмәт халыкны коткы таратучы дошман сүзләренә

колак салмаска өнди. Хөкүмәтнең беркайчан да эле мондый көчле һәм тәвәккәл булганы юк иде, дип ышандыра.

Каланың тынып калуы озакка сузылмады – янә берсеннән-берсе яманрак имеш-мимешләр тарала башлады. Боларның фәкать берсе тәгаен дәрәс: бүген кич Мәжлестә эшчеләр юлбашчысы инженер Тор белән Тускуб яман да нык алышачаклар икән, һәм әнә шул көрәш күп нәрсәне хәл итәсе икән.

Кичкә таба Мәжлес бинасы алдындагы галәмәт зур мәйданга халык тулды. Баскычны, ишекләргә һәм түбәгә менү юлларын солдатлар саклый. Салкын җил каяндыр томан куып китерә. Дымлы болытлар арасында чайкалып утырган фонарьлардан алсу яктылык сирпелә. Бинаның карасу диварлары ниндидер пирамидага охшап өскә, караңгыга кереп югала. Тәрәзәләрнең һәммәсендә балкып ут яна иде.

Түгәрәк залның амфитеатрында Мәжлес әгъзалары утырышкан, һәркайсының чыраенда игътибарлы сагаю сизелә. Диварга уеп куелган тонык көзгедә ялт-йолт итеп бер-бер артлы каланың төрле күренешләре алмашынып тора: фабрика эчләре, томанлы урам чатларыннан йөгәрешеп үтүче марсианнар, су цирклары, электромагнит манаралар, һәммәсе бер төсле, тәрәзәсез-нисез келәт биналары, аларны саклаучы солдатлар күз алдыннан уза. Экран каладагы контроль көзгеләрнең әле берсе, әле икенчесе белән элементгә керә. Менә бер заман Мәжлес бинасы алдындагы мәйдан калкып чыга: томан сәләмәләре эчендә йөзгән меңнәрчә башлар күренә, фанарларның яман киң ут божралары күзгә ташлана. Ачулы яңгыраган тавышлар бөтен залны дер селкетә.

Кисәк кенә чылт иткән аваз залдагыларның игътибарын үзенә җәлеп итте. Экран сүнде. Амфитеатр каршындагы алтынсу-кара ефәк япкан гөмбәзгә Тускуб менеп басты.

Чырае ап-ак, кашын-күзен жыерган булуга да карамастан, ул үзен тыныч тота иде.

– Калабызда чыр-чу купкан, - дип башлады ул сүзен, - Каланы дер селкеткән нәрсә – бүген биредә мина каршы сөйләчәкләр икән дигән хәбәр. Әнә шул сүз мәмләкәтебезнең иминлегенә хилафлык китерде. Мондый хәлнең килеп чыгуына мин тыныч кына карый алмыйм. Моның ише дуамаллыкка китерә торган сәбәпләрне төбө-тамыры белән йолкып атарга кирәк. Белеп торам, биредә утыручылар арасында минем сүзләремне бүген үк шәһәр буйлап сөйләп йөриячәк бәндәләр дә бар. Мин ачыктан-ачык әйтәм: калада анархия хөкем сөрә. Агентларымның хәбәр итүенә караганда, ни мәмләкәттә, ни калада анархиягә каршы торырлык көч юк. Озак та үтмәс, дөнья һәлакәткә дучар ителер.

Амфитеатрда ризасызлык авазлары, яңгырады. Тускуб моңа каршы явыз көлемсерәп куйды.

– Дөньяның иминлегенә каза китерүче көч, ягъни анархия, каладан чыга. Яшәүгә табигый омтылыш, жан тынычлыгы шикле күнел ачуларга әрәм-шәрәм ителә. Ә бит каланың жаны – хавра төтене, ягъни төтен иснәп онытылу. Кала нәрсә соң ул дигәндә – шау-шулы чуар урамнар, зиннәтле алтын очкычлар һәм аларга түбәннән көнләшеп караучылар, гамәлгә ашмастай өметләр китерүче игълан, реклама утлары, тузанлы, караңгылы-яктылы коридорлар, шунда эшсез-шөгыльсез каңгырап йөрүче жан көекләре... Кала анархиягә баш июче шәхесне әзерли. Аның нияте – жимерү. Анархияне азатлык дип уйлаучылар нык ялгышалар! Анархия фәкать анархия тудыра. Әнә шул жимерүчеләргә каршы көрәшү – дәүләтнең төп бурычы. Башка юл юк! Анархиягә каршы без иминлеккә омтылуны куярга тиешбез. Мәмләкәтебездәге сәламәт көчләрне бергә туплап, анархиягә каршы көрәшкә ташларга, мөмкин

кадәр азрак югалтулар кичерергә тиешбез. Анархиягә без рәхимсез сугыш игълан итәбез. Саклану чараларыннан вакытлыча гына файдаланырга мөмкин: полиция кайчан да булса үзенең көчсезлеген сиздерәчәк. Без биредә полиция агентларының санын икеләтә үстергән арада анархистларның саны квадратка күтәрелеп арта. Без үзебез башлап һөжүмгә күчәргә – котылгысыз катгый чаралар кулланырга, каланың көлен күккә очырырга тиешбез.

Амфитеатрда утыручыларның яртысы эскәмияләрдән сикерешеп торды, гөж килде. Марсианнарның чырайлары ап-ак, күзләре ут урынына яна иде. Тускуб бер генә карап алган иде – һәммәсе тынып калды.

– Каланың җимереләсәндә шик тә юк, әмма без аны үзебез җимерсәк, хәерлерәк булыр. Шуннан инде каладагы сәламәт халыкны авылларга күчерү планы белән сезне таныштырмакчы булам. Бу максатта без гаҗәеп бай илне – Лизиазира таулары артында яткан, үзара сугышлардан соң ташландык хәлдә калган илне – файдаланырга тиешбез. Искиткеч зур эшләр башкарырга туры киләчәк безгә. Әмма болар һәммәсе бөек максат белән эшләнә. Дөрөс, каланы җимереп кенә без цивилизацияне саклап калабыз, хәтта әле цивилизациянең һәлакәтен кичектерәбез дип әйтеп булмый. Без фәкать Марста яшәүче халыкка тантаналы рәвештә, тыныч кына үләргә мөмкинлек тудырабыз.

Тыңлап утыручыларның котлары алынды, залда чәрелдек тавышлар яңгырады:

- Нәрсә сөйли соң ул?..
- Нишләп үлик әле без?
- Акылдан язгандыр ул!
- Тускубның безгә кирәге юк!

Тускуб кашын гына сикертеп алган иде – амфитеатр яңадан тынып калды.

– Марсның тарихы тәмам. Планетабызда тереклек үлеп бара. Туучылар саны белән үлүчеләр саны үзегезгә мәгълүм. Берничә гасырдан иң соңгы марсиан баеп барган кояшны сүнөп барган күзләре белән соңгы кабат озатып калачак. Үлемне инде без генә туктата алмабыз, нич югы дөнъяның актык көннәре зиннәтле һәм бәхетле булсын өчен, акыл белән эш итик. Безнең алда торган иң беренче һәм иң зур бурыч – каланы һәлак итү. Цивилизация аңардан инде аласын алып бетергән, хәзер исә цивилизацияне тарката гына, шуның өчен һәлакәткә дучар ителергә тиеш.

Амфитеатрның нәкъ уртасында Гор торып басты. Киң иңбашлы бу егетне Гусевның томанлы көзгедән күргәне бар иде инде.

Аның калын тавышы гырылдабрак чыга иде. Яшь марсиан, кулын Тускуб ягына селтәп:

– Ялганчы ул! Хакимлек итүне кулыннан ычкындырмас өчен генә каланы корбан итмәк була. Властьны саклап калу өчен генә безне һәлак итмәк була. Чөнки ул миллионнарны корбан итү бәрәбәрәнә генә хакимлек башында кала алачагын яхшы аңлый. Алтын көймәләргә көнләшөп карап торучылар да, жир астындагы фабрика шәһәрләрендә туып үлүчеләр дә, өметләре өзелөп, бәйрәм көннәренә тузанлы коридорларда ава-түнә йөрүчеләр дә, дөнъя михнәтеннән онытылып тору нияте белән шул нәжес хавра төтенен иснәүчеләр дә Тускубны дошман күрәләр. Моның шулай икәннен Тускуб яхшы белә. Безне төртеп төшерергә ул баз казыган. Үз базына үзен төшерергә кирәк. Безнең үләсебез килми. Без яшәргә туганбыз. Марс халкының бетүгә таба баруы безгә мәгълүм. Ләкин без бу бәладән котылу юлын да күрәбез. Безне Жир коткарачак, Жирдән килгән кайнар канлы, таза-сау раса вәкилләре коткарачак. Әнә кемнәрдән коты алына

аның. Тускуб, Жирдән килгән кешеләрне син үз өңдә яшереп асрыйсың. Күк Улларыннан куркасың, димәк. Син үзеңне көчсезләр, хавра төтененә исергәннәр алдында гына көчле итеп сизәсең. Кайнар канлы, көчле кешеләр килгәч, син үзең дә төнгә күлэгә булып, өрәк булып юкка чыгачаксың. Синең дөньяда иң курыккан нәрсәң әнә шул. Анархия дигән нәрсәне дә, шәһәрне жимерү-һәлак итүне дә син үзең уйлап чыгаргансың. Син үзең канга сусагансың. Халыкның игътибарын башка нәрсәгә юнәлтөп, син ул ике батырны, коткаручыларыбызны мыштым гына һәлак итмәкче буласың. Бу хакта әмер биреп тә өлгергәнсең инде...

Горның кисәк кенә сүзе өзелде, йөзе кара янып чыкты – Тускуб аның күзенә авыр карашын текәгән иде.

– ...Барыбер туктата алмассың... Барыбер әйтеп бетерермен!.. – Инженер бик нык гырылдап сөйли башлады. – Син борыңгы иблис гыйлемен... гипноз кулланасың. Мәгәр күзең белән мине куркыта алмассың...

Гор, актык дәрманын жыеп, олы учы белән маңгаен сөртеп алды. Тирән итеп сулады да чайкалып куйды. Эскәмиягә утырды, башын учларына салды. Тынып калган амфитеатрда аның чытырдатып тешен кысканы ишетелде.

Тускуб кашын сикертте дә тыныч кына тавыш белән сүзен дәвам иттерде:

– Жирдән күчеп килүчеләргә ышанып ятыйкмыни инде? Соңрак шул. Кан тамырларыбызга таза кан кушарга соңгарак калдык шул. Аннары бу мәрхәмәтсезлек булып иде. Моңың белән без фәкать планетабызның әжәл газабын озайта төшәр идек. Михнәтне генә арттырып идек. Чөнки кайчан да бер безне яулап алачаклар, кол итәчәкләр. Ни өчен без, цивилизация кояшына тыныч кына, мәгърур гына сүнәргә ирек бирмичә, йөз еллар буена интегергә тиеш әле? Ни өчен без – әлсәрәгән,

зирэк раса – жулап алуучыларга бил бөгөргө тиеш эле? Кыргыз халык сарай-бакчалардан безне кууп чыгарып, үзе рэхэт сөрсөн, бездән эремә таш казытсын, яңадан-яңа цирклар төзөтсөн өченме? Марсны яңадан жу авазлары күмөп китсен өченме? Калаларыбызны яңадан жаннары гарипләнгән; акылдан язганнар биләсен өченме? Юк инде! Без тыныч кына үз бусагабызда жан бирергә тиешбез. Талцетл кызыл нурларын ерактан гына чәчсен. Планетабызга без читләрне кертмәбез. Котыбларда яңа станцияләр төзөп, планетабызны үтеп керә алмаслык электр кыры белән уратып алырбыз. Жир белән элемтәгә керү ише жинаять планы Соацерада туды, һәм без бу анархия оясын, акылсыз хыяллар оясын пыр туздырырбыз – майданнарын сөрөп чыгарбыз. Яшәеш өчен кирәкле оешмаларны гына калдырып, аларда бөтен жинаятьчеләрне, исерекбашларны, акылдан язганнарны, барлык хыялыларны жыеп эшләтәчәкбез. Бик исән калырга теләсәләр, кала бирсеннәр – аяк-кулларын гына богаулап алырбыз. Ә инде безнең фикергә кушылып, безгә буйсынганнарга авылдан утар бүлеп, рэхәттә яшәтәчәкбез. Егерме мең ел буена ике битебез белән жир себергән икәнбез, инде хәзер кәеф-сафа кылып тик ятарга да хақыбыз бардыр, шәт. Цивилизацияне без алтын дәвер таңы белән очлап куярбыз. Жәмәгатьчелек өчен яңадан-яңа бәйрәмнәр, күңел ачулар оештырырбыз. Тыныч кына көн иткәндә эле без, ихтимал, мин әйткәннән озаграк та, берничә йөз ел артыграк та яши алырбыз.

Амфитеатр тын гына, мәкиббән китеп тыңлады. Тускубның йөзе тимгел-тимгел булып бүртеп чыкты. Менә ул, киләчәк турындагы уйларга чумгандай, күзен йомды, сүзен дә әйтеп бетермәс борын капылт кына туктап калды...

...Тыштан халыкның гүлэгән-үкөргән тавышы залга

килеп керде. Гор аягүрә торып басты. Аның йөзе кыйшайган иде. Башыннан башлыгын йолкып алды да читкә ташлады. Ике кулын алга сузып, эскәмиядән эскәмиягә сикерә-сикерә түбәнгә, Тускубка табан томырылды. Тускубның бугазыннан эләктереп алды да парча мөнбәрдән читкә ыргытты. Ике кулын алга сузган, бармакларын тырпайткан килеш, амфитеатрга таба борылды. Аңкавына кибеппябышкан телен көчкә тибрәндереп:

– Үлем дисез икән – үлем булсын! Сизгә үлем килсен!.. Без көрәшәчәкбез...

Эскәмияләрдән марсианнар сикерешеп торды, берничәсе йөзтүбән яткан Тускуб янына ашыкты.

Гор ишеккә таба сикерде. Солдатны читкә этеп жибәрде. Кара жыләненең чабуы гына жылфердәп калды. Тавышы мәйданда яңгырады. Жылелган халык өстеннән гүя жыл-давил өермәсе үтеп китте.

ЛОСЬ ЯЛГЫЗЫ ТОРЫП КАЛА

– Революция, Мстистав Сергеевич. Бөтен шәһәрләренең асты өскә килгән. Менә әкәмәт!

Гусев китапханәдә әйтте моны. Аның әлже-мөлже килгән күзләрендә шаян очкыннар сикерә, борыны өскәрәк чөөлгән, мыгы тырпаеп киткән. Ике кулын да бил каешына кыстырган.

– Азык-төлек, граната ише нәрсәләрне көймәгә салдым инде. Мылтыкларын да кулга төшердем. Әйдә, тизрәк жыеныгыз, ташлагыз шул китабыгызны, хәзер очабыз.

Лось канәфи почмагына аякларын бөкләп утырган да тонык күзләре белән аңа текәлгән. Ике сәгатътән артык инде Аэлитаның кергәнән көтеп утыра. Әледән-әле

ишеккә килеп колак сала – Аэлитаның бүлмәләреннән берни ишетелми. Лось яңадан канәфи почмагына менеп утыра да кызның аяк тавышы килгәнне көтә башлый. Әкрэн генә атлаган аяк тавышы аның күңелендә күкләрне күкрәтердәй булып яңгырасын алдан ук сизенә. Менә кыз ул көткәннән дә гүзәлрәк, нурлырак булып балкып килеп керер дә яп-якты өске тәрәзәләр турысыннан узар, көзгә шикелле идәндә аның кара күлмәге елкылдап куяр. Шуннан инде Лось тетрәнеп китәр. Аның күңел күге күкрәү алдыннан тынгандай тынып калыр.

– Әллә бизгәк тота инде, Мстислав Сергеевич? Нигә миңа алай карыйсыз әле? Очабыз, дим ич, бар да әзер, мин сезне марском дип игълан итәчәкмен. Бер дә шикләнмәгез.

Гусев бик текәп карагач, Лось башын аска ияргә мәжбүр булды. Акрын гына тавыш белән:

– Шәһәрдә нәрсә эшләнә соң? - дип сорап куйды.

– Шайтаным белгәнме нәрсә эшләнгәнне. Урам тулы халык – гөр килә. Тәрәзәләр коела.

– Барып кайтыгыз соң, Алексей Иванович. Төннән дә калмагыз. Көтәрмен. Күңелегез ни тели, шуны кыландырыгыз. Революция ясыйсызмы анда, мине комиссар дип игълан итәсезме, шулай кирәк дип, атып үтерәсезме – миннән каршы сүз ишетмәссез. Тик мине бимазаламагыз гына. Килештекме?

– Ярар алайса, - диде Гусев. - Их, корт чаккыры нәрсәләр, бөтен жәнжал шулардан чыга: жиде кат күккә менәсең – анда да шул ук хатыннар. Тфү! Төн уртасында әйләнеп кайтырмын. Минә әләкләмәсеннәр дип монда Ихәкәй күз-колак була торыр.

Гусев китеп барды.

Тыштан очкычның һава ярып күккә күтәрелгәне ишетелде. Озак та үтмәде, китапханәгә Ихә башын тыгып

карады.

– Күк Улы, ашарга керегез... - дип дәште.

Лось бу арада Аэлиита белән бергә ак диварлы түгәрәк ашау-эчү бүлмәсендә тамак туйдыра иде. Ашыга-ашыга шунда китте. Бүлмә бик эссе иде. Таш баганалар янындагы биек-биек вазаларга чәчәкләр куелган, аларның исеннән бөркүлек кенә өстәлә иде. Ихә, елый-елый шешенеп беткән күзләрен Лосьтан яшереп:

– Күк Улы, ялгыз гына ашарсыз, - дип белдерде һәм Аэлитаның кашык-савыты өстенә ак чәчкә ябып куйды.

Лосьның чырае кара янып чыкты. Күңелсез генә өстәл янына килеп утырды. Ризыкка кагылмады да, бары тик бер телем ипине ваклап, берничә бокал шәрап кына эчте. Өстәл турысындагы көзгеле гөмбәздән салмак кына булып көн дә төш вакытында ишетелә торган көй агылды. Лось тешләрен шыгырдатып куйды.

Гөмбәздән берсе нечкә, берсе калын ике тавыш агыла. Менә алар икесе бергә килеп кушылалар да кавышу көен сузып жибәрәләр. Күңелне тетрәтерлек нечкәлеккә җиткәч кенә бер-берсеннән аерылалар, һәм шуннан инде түбәнәйгәннән-түбәнәя барып, сагыну моңын сузалар, моңаеп бер-берсенә эндәшәләр, дулкынланалар, янә кавышу көенә җитәләр – энә шулай бер якынаеп, бер ерагаеп, борынгы бер биядәй әйләнәләр, тулганалар...

Лось тар гына чокырны учына кысып тоткан килеш утыра бирде. Ихә, таш багана ышыгына кереп, күлмәк итәген күтәрде дә шуңа йөзен каплады, иңнәре дерелди башлады. Лось, тастымалын ыргытып, урыныннан кузгалды. Җан әрнеткеч музыка, сулуга кабарлык чәчәк исләре, татлы шәрап – берсенен дә файдасы тимәде.

Ихә янына килеп:

– Аэлитаны ничек күрим икән? - дип сорады.

Ихә, күлмәк итәгеннән йөзен алмыйча гына, жирән

чәчле башын чайкады. Лось аны иңбашыннан алды:

– Ни булды? Авырыйдыр, бәлки? Минем аны күрәсем бар.

Ихә Лосьның сузылган кулы астыннан җитез генә шуып чыкты да йөгереп китте. Идәнгә фоторәсем төшөп калды. Күз яшенә чыланып беткән фотода Гусевның хәрби формадан – башына шлем киеп, аркылы-торкылы каешлар тагып, бер кулын кылыч сабына куеп, икенчесенә револьвер тотып төшкән рәсеме иде. Җитмәсә әле артында гранаталар шартлап ярыла. «Гүзәл Ихәкәйгә онытылмас истәлек» дип язып та куйган иде.

Лось, фотоны ачу белән читкә ташлап, өйдән тышка чыкты да болын буйлап әрәмәлеккә юнәлде. Үзе дә сизмәстән эре-эре алдыртып, сөйләнә-сөйләнә барды:

– Күрергә теләми икән – кирәкми. Ни чаклы җәфа чигеп икенче бер дөньяга кил имеш тә, кайчан керер, кайчан керер, кайчан балкып-нурланып бер карар икән дип, канәфи башында көтеп утыр имеш... Жүләрлек ич бу! Диваналык! Бизгәк тота дип Гусев дәрәс әйтә. Шул чаклы татлы исләр иснәгәч... Ахырзаман көткән кебек, бер елмаеп караганны көтеп утыр имеш... Кадалып китсен лә!...

Уйлары күңелен җәрәхәтли һәм Лось кисәк-кисәк кычкырып куйгалый иде. Чама белми атлаганга, сажин-сажин һавага сикерә, килеп төшкәндә чак-чак егылмый кала иде. Чал чәчләре тузгып бетте. Ул үз-үзен күрәлмәс хәлгә килде.

Атлый-йөгерә күлгә килеп җитте. Су көзгә шикелле ялтырый, аның карасу-зәңгәр тигез йөзәндә, көлтә-көлтә кояш нурлары балкый иде. Бөркү. Лось ике кулы белән башын кысып тотты да таш өстенә барып утырды.

Үтә күренмәле күл төбеннән түм-түгәрәк кызыл балыклар күтәрелә, энәләрен кыймылдата, су төсендәге

күзләрә белән Лоська гамьсез генә караш ташлый иде.

Лось аларга пышылдап кына:

– Балыклар, акай күзле, тинтәк балыклар, ишетәсезме, мин бер дә борчылмыйча, тыныч кына сөйлим, - диде.
- Иртәгә үк шәһәргә китәм. Көрәшеп һалак булырмын ичмасам. Туйдым музыкасыннан, туйдым чәчәкләреннән, туйдым күңел алгысытуыннан. Тончыгам мин монда. Чәнчеләп китсен уч төбөндәге тылсымлы шары да, ялган болар бары да, күз буяу!..

Лось аягүрә басты, олы бер таш алып балыкларга тондырды. Башы авырта, яктыдан күзе чагыла иде. Әрәмәлек артыннан очлы тау башын күреп алды. «Салкын һава суламыйча ярамас». Алмаздай жемелдәгән тауга күзен кысып бер карап алды да күксел әрәмәлек аша шул якка атлады.

Әрәмәлектән Лось калкурак бер үзәнгә килеп чыкты, аның аргы башында карлы тау күренә иде. Шунда барган чакны Лось адым саен шлактыр, вак таштыр ише нәрсәләргә, авызларын ыржайтып утырган ташландык шахталарга юлыкты. Еракларда жемелдәп күренгән карны авыз тутырып тешләп алу иде аның нияте.

Бер читтәгә уйсулыктан көрәнсу тузан күтәрелә, ниндидер тавыш ишетелә иде. Лось шунда кипкән канал буйлап баручы зур бер төркем марслыларны шәйләп алды. Очларына пычак бәйләгән таяклар, китмәннәр, эрү таш вата торган чүкечләр күтәрәп, акыра-бақыра, абына-сөртенә атлыйлар иде алар. Артларыннан, көрәнсу болытлардан югарырак, ерткыч кошлар канат кага иде.

Лосьның хәтеренә шәһәрдәгә хәлләр турында бая Гусев әйткән сүзләр килеп төште. «Яшисеңме, көрәшәсеңме, жиңәсеңме, үләсеңме – йөрәгеңне бәйдән ычкындырма инде син», - дип уйлап алды.

Марслылар, таулар артына китеп, күзгә күренмәс

булды. Лось, бу хэллэрдэн дулкынланып, кызу-кызу атлап, барган жиреннән туктап, башын күккә күтәрде. Зәңгәр күктә канатлы көймә түбәнәйгәннән-түбәнәп килә иде. Менә ул, әйләнеп килеп аның баш өстеннән генә очып үтте дә, төшөп тә утырды.

Көймә эчендә кардай ак йонлы тунга төрөнгән берәү аяк өсте торып басты. Тун эченнән, күн тулга астыннан Аэлитаның борчулы күзләре карап тора иде. Лосьның йөрәге дөп-дөп тибә башлады. Аяклары көймәгә таба атлады. Аэлита дымлы тунны кайтарып куйды. Лось аңарга төксә караш ташлады.

– Мин сине алмага кайттым, - диде кыз. - Калада булган идем. Качыйк әйдә. Сине сагынып үләм инде.

Лось чытырдатып көймә кырыена ябышты, көчкә-көчкә генә тын алды.

НАЗ

Лось кыз артына кереп утырды. Кызыл тәнле механик малай очкычны кисәк кенә күккә күтәрде дә алып та китте.

Битләренә салкын җил килеп бәрелде. Аэлитаның кардай ак тунына тау салкыны сеңгән иде. Кыз Лоська таба борылды, аның бит алмалары уттай яна иде.

– Әтине күргән идем. Ул миңа сине дә, иптәшеңне дә үтерергә әмер бирде. - Кызның тешләре елтырап китте. Учын ачкан иде – чылбырга тагылган кечерәк кенә таш савыт күренде. - Икесе дә тыныч кына йокыга талсыннар, җиңел үлем белән үлэргә лаек алар, ди әти.

Кызның соры күзләре дымланып китте. Әмма ул шунда ук көлеп җибәрде, чылбырның божрасыннан бармагын

чыгарды. Лось аның кулын тотып калды.

– Ташлама, - дип, флаконны алып кесәсенә салды. - Хәзер хәятем дә, үлемем дә сиңа бәйләнгән. Ялгызым калып жәфа чигәргә туры килсә, бу тамчыдан сине татырмын.

Аэлита, аңларга тырышып, күзен йомды һәм аркасы белән Лоська сыенды. Тик барыбер ул әйткәннәргә төшенә алмады.

Жил сызгыра, Лосьның күкрәгеннән кызның аркасына эссе бәрә, кулы да йонлы яка эченә чумган – гүя хәзер аларның икесенең дә йөрәкләре бергә тибә, һәм алар бер жан, бер тән булып, дөньяларын онытып, борынгы нурлы хатирәгә очып бара иделәр.

Тик барыбер берни аңламады!

Бер-ике минут чамасы вакыт узгандыр. Очкыч Тускуб утарына якынлашты. Механик малай артына борылып караган иде, - Аэлита белән Күк Улының чырайлары үзгәргәнне күреп, исе китте. Күзләрендә кояш нуры уйный. Аэлитаның кардай ак тунының йонын жил тузгыта. Кыз үзе сокланып якты күк йөзенә текәлгән.

Механик малай очлы борынын якасы эченә яшерде дә мыштым гына көләргә тотынды. Очкычны бер якка янтайтты һәм, таш кебек атылып, өй түренә китереп утыртты.

Аэлита исенә килде, тунының төймәләрен ычкындырмакчы булды, эмма аның бармаклары кош башлары куеп ясалган зур төймәләрдән шуып кына йөрде. Лось аны көймәдән күтәреп алды да чирәмгә бастырды. Аэлита механикка:

– Ябык көймә хәстәрлә, - диде.

Ихәкәйнең күзләре кызарганны да, идарәченең куркудан кыйшайган, кабак шикелле сары чыраен да күрмәде ул – Лоська әледән-әле борылып, елмаеп карый-

карый, аны ияртеп, өйнең түренә, үз бүлмәләренә үтте.

Лосьның әле Аэлиита бүлмәләренә тәүге керүе иде. Тәбәнәгрәк кенә алтын түшәм, диварларына кытай кулатырларындагы кеше сурәтләрен хәтерләтүче рәсемнәр төшерелгән, башны әйләндерә торган әчкелтем-жылымса ис иде монда.

— Утыр, - диде Аэлиита шыпырт кына.

Лось утыргач, кыз аның аягы янына идәнгә утырды.

Лось аның кулларын учына алды, баш очына югары күтәреп куйган көлсу чәченә назлап карады:

— Минем янда, бәлки, сиңа күңелсездер? - дип сорап куйды кыз. - Гаеп итмә инде. Мин Ихәгә аш-су бүлмәсенә күп итеп чәчәк куярга, ялгыз чагыңда улла уйнатырга кушып калдырган идем.

Аэлиита терсәкләре белән Лосьның тезләренә таянды, хыялга чумды.

— Тыңладыңмы соң? Серенә төшендеңме? Мине уйладыңмы?

Кыз тирән итеп сулап куйды. Бәхетле икәнә йөзенә чыккан иде.

— Әти кулыма агу суза, үзе, күреп торам, миңа ышанмый. Аны да, сине дә үтерәм, дигән була. Безнең, гомеребез санаулы хәзер.

Лосьның күзендә тәвәккәллек чаткылары күреп, ул тынып калды.

— Ярар алайса; көрәшеп карарбыз, - диде Лось һәм иреннәрен кысты.

Аэлиита аңа тагын да якынарак елышты һәм пышылдап кына:

— Мин бит сине бәләкәй чагымда төштә күрә идем, - дип пышылдады. - Синең чибәрлегенә сокланмый чара юк. Синдәге көчкә шаккатмый хәл юк. Син — пәһлеван, Күк Улы. Үзең кыю, үзең кече күңелле. Кулың тимер, аягың

таш синең. Күз карашың белән генә дә марслыларны
һәлак итәрлек.

Аның тавышы акрынайганнан-акрыная барды, ахыр
чиктә нәрсә сөйләгәнән дә аңлап булмый башлады. Лось
аның чәчен битеннән сыпырды:

– Нишләвең бу?

Кыз, сабий бала кебек, аның муенына сарылды. Эре-
эре күз яшьләре ябык бите буйлап тәгәрәде.

– Мин шул әле сөя белмим, - диде кыз. - Моңарчы
сөйгәнем булмады... Кызгана күр, миннән йөз чөермә.
Үзеңә кызыклы хәлләр сөйләрмен. Куркыныч кометаларны,
һава кәраплары сугышын, таулар артындагы гүзәл илнең
ни рәвешле һәлакәткә дучар булганын сөйләрмен үзеңә.
Мине сөю сиңа күңелсез булмас. Әле берәүнең дә мине
назлаганы юк иде. Син беренче килгәч тә мин: «Сабый
чакта мин аны күргән идем, сөекле пәһлеваным», - дип
уйлап алдым. Мине күтәрсен иде дә моннан алып китсен
иде, дип хыялландым. Караңгы монда, котылгысыз үлем,
үлем. Кояш та юньләп жылытмый. Котыплардагы боз эрдән
туктады. Диңгезләр кибә. Туманы бакыр төсле ком чүле
каплай бара... Жир, Жир... Пәһлеваным, алып кит мине
шул Жирегезгә. Минем андагы яшеллекне, мул суларны,
болытларны, симез җәнлекләрен, пәһлеваннарны күрәсем
бик килә. Минем әле бер дә үләсем килми...

Аэлита елаудан һич кенә дә туктый алмады. Хәзер
инде ул нәкъ сабий балага әверелде. Пәһлеваннар
турында сөйләгән чагында кулын чәбәкләп куюлары көлке
дә, мөлаем да килеп чыга иде.

Лось аның яшьле күзләрен үпте. Кыз елаудан туктады.
Күк Улына әкият батырына карагандай күтәрелеп карады.

Кисәк кенә караңгылы-яктылы бұлмәдә нидер сызгырып
куйды, шуның артыннан ук бизәнү-ясану өстәлендәге
озынча түгәрәк пыялада томанлы яктылык пәйда булды.

Тускубның башы күренде, бүлмәне жентекләп күздән кичерде.

— Мондамы син? - дип сорады.

Аэлиита мәче житезлеге белән паласка сикерде, очып кына экран янына барды.

— Мин монда, әтием.

— Күк Уллары исәннәрмени әле?

— Юк, әтием, мин аларны агу эчерең үтердем.

Аэлиита салкын, кискен сөйләште. Лоська арты белән баскан килеш, экранны каплап сөйләште.

— Әти, сиңа миннән тагы ни кирәк?

Тускуб дәмәде. Аэлитаның иңнәре күтәрелде, башы артка китте. Тускубның яман зәһәр тавышы яңгырады:

— Ялганлысың! Күк Улы калада йөри. Восстаниегә житәкчелек итә!

Кыз чайкалып куйды. Атасының башы күздән юк булды.

БОРЫНГЫ ЖЫР

Аэлиита, Ихәкәй һәм Лось дүрт канатлы көймәдә Лизиазира тауларына таба очалар.

Кыска-кыска тимер чыбыклар куелган мачта — электромагнит дулкыннарда эшләүче экран берөзлексез сөйләп һәм күрсәтеп тора. Аэлиита уч төбедәй экраннан күзен дә алмый карап бара. Марс өстендәге магнит кырларында тулганган хәвефле телефонограммалар, борчулы сораулар, өндәү һәм жикеренүләрне аңлавы кыен. Әмма Тускубның көчле тавышы, ул хаосны ярып, һаман гүләп тора иде. Экранда исә тынычлыгы киткән дөнья хәлләре берсен-берсе алыштыра торды.

Берничә мәртәбә Аэлиита авазлар боткасыннан:

«...Иптәшләр, тыңламагыз шул лыгырдыкларны... Кирәк түгел безгә мәрхәмәт... Кулга корал алыык, иптәшләр, хәлиткеч вакыт җитте... Бөтен хакимлек сов... сов... сов...» - дип сузып-сузып кычкырган сәер тавышны аермачык шәйләде.

Ихәкәй ягына борылып, ул:

– Синең дустаның кыю да, батыр да, ул чын-чынлап Күк Улы, син аның өчен бер дә курыкма, - диде.

Тегесе тыпырдап алды, жирән чәчле башын чайкады. Аэлиита үзләренең китүләрен беркем сизмәгәнне аңлады. Колагыннан трубкасын салды. Иллюминаторның буланган пыяласын кулы белән сөртте. Лоська таба борылып:

– Күрчә, безнең арттан ихалар килә, - диде.

Очкыч Марс өстеннән шактый биек очып бара иде. Аның ике ягынан, күз чагылдыргыч яктыда, көрән йоннары коелгалаган, яры канатлы ике жәнлекнең бөгелә-сыгыла очып барганы күренде. Түгәрәк башлары, жәнке томшыклары иллюминаторларга юнәлгән иде. Берсе Лосьны күрәп алды да, бөтереләп килеп, тешләре белән пыялага бәрде. Лось читкәрәк тайпылды. Аэлиита көлөп жибәрде.

Азораны да уздылар. Аста Лизиазираның очлы таулары ята иде. Очкыч түбәнгәрәк төште, Соам күле өстеннән очып үтте дә упкын өстендәге киң генә бер мәйданга төшөп утырды.

Лось белән механик очкычны мәгарәгә кертеп куйдылар, аннары иңнәренә кәрзиннәр күтәреп, кызлар артыннан түбәнгә төшә башладылар. Кыяларга чокып ясалган, тарлавыкка илткән басмаларны шәйләве дә читен – гасырлар буе ашалып, тузып беткән иде алар. Аэлиита җил-җил атлап төшөп тә китте. Тау киртләрчәләренә тотынып, әледән-әле Күк Улына борылып карады. Лосьның аяк астынан ташлар кубып түбән тәгәри, упкында кайтаваз булып яңгырый иде.

Аэлита аңа:

Магацитл, таякка йон бэйлэп, шушыннан төшкән инде,
- дип аңлатты. - Менә хәзер изге утлар янган божралар
янына житәбез.

Упкынның урта бер жирендә баскыч тар гына түннэлгә
кереп китте. Караңгы куыштан дымлы һава бөркелде.
Лось иңнәре белән шоп-шома стеналарга бәрелә-бәрелә,
иелеп-бөгелеп, көчкә атлап барды. Кармалап кына
Аэлитаның иңен тапты – йөзенә кызның сулышы килеп
бәрелде. Кызга аңлаешсыз телдә: «Бәгырем», - дип
пышылдады.

Түннэлдән болар караңгылы-яктылы мәгарәгә килеп
керделәр. Кая карама анда базальт багана утыра.
Түрдәрәк сизелер-сизелмәс кенә су пары-бу күтәрелә.
Каяндыр тып-тып тамчы тама, челтер-челтер су агып ята.

Аэлита алдан атлады. Аның кара җиләнә һәм очлы
башлыгы күл өстеннән очып кына узды, ара-тирә су пары
белән капланды. Менә караңгыдан кызның: «Сакланыбрак
атла», - дигәнә ишетелде һәм шундук көймәләп эшлängән
тар гына борыңгы күпер күренде. Лось, аяк атлаган
саен күпернең калтыр-колтыр килүен тойса да, күзенә
кара җиләннән гайре нәрсә күренмәде.

Бер заман яктыра төште. Баш өсләрендә кристаллар
жемелдәде. Мәгарәнең аргы Очында карсаграк кына бер
рәт таш баганалар күренде. Алар артында кичке кояш
нурларына чумган Лизиазираның кыялы таулары һәм
цирклары җәйрәп ята иде.

Колонналар белән янәшә мүге көеп-янып беткән киң
генә терраса да бар иде. Кырыйлары текә. Сизелер-
сизелмәс баскыч һәм сукмаklar югарыга, мәгарәләр
шәһәрәнә илтә иде. Террасаның кыл уртасында яртылаш
жиргә иңгән, мүкләнеп беткән Изге Бусага ята. Ул
гажәеп зур саркофаг саф алтыннан коелган иде. Дүрт

ягына да тупас итеп кош һәм жәнлек сурәтләре ясалган. Капкачында исә йоклап яткан марслы сурәте – бер кулы баш астында, икенче кулы күкрәгендә, анысына улла тоткан. Шушы гаҗәеп сынның әйләнә-тирәсендә жимерек таш баганалар.

Аэлита Изге Бусага алдына тезләнде дә йоклап яткан марслы сурәтен йөрәк турысыннан үпте. Аннары ул ничектер яшланып, уйчанланып калды. Ихә да марслының аяк очына чүгәләде, кочаклап алды, йөзе белән шуңа сыенды.

Сул кулда, кыядагы таушалып беткән язулар арасында өчпочмаклы алтын ишек бар иде. Лось, мүкне алып ташлап, көч-хәл белән ишекне ачты. Бу – Изге Бусаны саклаучы марслы яшәгән куыш булып чыкты. Эче кап-караңгы. Учак төсле бер нәрсә бар, таш эскәмияләр, граниттан чокып ясалган ятагы бар. Кәрзиннәрне шунда кертеп куйдылар. Ихә идәнгә чыпта¹³ жәйде, Аэлитага урын түшәде, түшәмдәге асылмалы таш савытка май салып, аны яндырып жибәрде. Механик малай канатлы көймәне сакларга чыгып китте.

Аэлита белән Лось упкын кырыенда утыралар иде. Кояш очлы таулар артына тәгәри башлады. Таулардан озын күлэгәләр сузылды, шарлавыкларда сына-сына узды. Кайчандыр бу тирәләрдә борынгы Аоллар кешеләрдән яшеренеп яшәгән, ә хәзер биредә күңелсез һәм буш иде.

– Электрәре бу тауларда үсемлек үскән, - дип куйды кыз. - Менә монда хаши көтүләре йөргән, тарлавыклардан исә шаулап-гөрләп сулар аккан. Тума үлеп бара. Ничәмә-ничә мең ел яшәгән тереклек бетә. Бездән соң, ихтимал, Тума бөтенләй бушап калыр...

¹³ чыпта - мунчала тасмалардан сугылган тупас тукыма

Аэлита беравык дэшми торды. Кояш ул арада канатлы еланга охшаган тау, сыртына яшеренде. Кандай кызыл шэфәкъ нуры миләүшә төсендәге караңгы пәрдәне ертты, күккә чөөлдө.

– Ә менә йөрәгем бөтенләй икенче көйне көйли. Аэлита, утырган жиреннән торып, чыбык-чабык, коры мүк жыя-жыя, чокыр буйлап әйләнөп килдө. Итәгеннән шуларны бушатты, аннары мәгарәдән янып торган таш савытны алып чыкты да, тезләнөп, коры үләнгә шуннан ут элдердө. Учак чытырдап яна башлады.

Аннары Аэлита жылән эченнән кечерәк кенә улла чыгарып, тезенә таянып утырды да кылларны чиртә башлады. Кыллар, бал кортларыдай нечкә генә тавыш чыгарып, көйли башлады. Аэлита башын күтәрде дә, төн пәрдәсен ертып жемелдәгән йолдызларга текәлөп, акрын гына, моңлы, басынкы тавыш белән жыллап жылбардө:

Кипкән үлән, коры ботаклар жыл,

Матурлап аны бергә өөп куй.

Ташны ташка чыңлатып,

Ике жанны әйдәүчө син,

И хатын-кыз,

Чаткы чыгар – ут дөрләт син.

Ут янына утырып,

Ике кулың суз ялкынга.

Каршы якта утыручы – синең ирең.

Йолдыздан якты күзө, уттан кайнар,

Чаның фосфор күзләреннән кыюрак.

Белөп тор син:

Кояш әйләнер сүнгән күмергә,

Төшөп югалыр күктән йолдызлар;

Сүнәр дөнья өстендәгә явыз Талцетл, –

Әмма, хатын-кыз, синең учагың мәңгелөк,

Утырасың аңа кулың сузып,
Тыңлар өчен киләчәкнең өнен.
И хатын-кыз,
Хәятне тудыручы мәңгелек көч син...

Учак сүнеп килә иде инде. Улласын тез өстенә куеп, Аэлита күмерләргә төбәлдә – аның йөзе эсседән алсуланып балкып киткән иде.

Аэлита, кырыс тавыш белән:

– Борын-борыннан килгән йола буенча, ир-атка улла жырын жырлаучы кыз аның хатыны булырга тиеш, - диде.

ЛОСЬ ИПТӘШЕНӘ ЯРДӘМГӘ АШЫГА

Төн уртасында Лось канатлы көймәдән Тускуб утарына төште. Өйнең тәрәзләрендә ут күренми – Гусев әле кайтып житмәгән булырга тиеш. Авышрак диварга йолдызлардан аз-маз яктылык сирпелә, күгелжем нурлары кара пыялаларда жемелди. Түбә сөнгеләре арасындагы ниндидер очлы әйбердән күлэгә төшөп торуы Лосьны аптырашта калдырды. Нәрсә булыр икән бу?

Житмәсә механик малай, аңа якын ук килеп:

– Анда бармагыз! - дип пышылдап, котын алды.

Лось маузерын тартып чыгарды. Салкын һаваны бер иркенләп сулады. Упкын өстендәге учак, хуш исләре бөркеп янган үлән, Аэлитаның күмердәй янып торган күзләре килде шул чак аның хәтеренә. Кыз учак янында аңардан: «Кайтасыңдыр бит? - дип сорады, - Бурычыңны үтә, көрәш, жиң, аннары бирегә кайт. Биредә менә, ут янында син үлмисең, син яшисең. Онытма шуны, кайт...» Кыз аңарга якын ук килде. Кызның күзе аның күзе

алдында ук ачылып, йолдызлар жемелдәшкән төпсез караңгы төнгә әйләнде: «Кайт минем яныма, әйләнеп кайт, Күк Улы...»

Бу хатирә болай үзе бер генә секундка сузылды – Лось кубырын ычкындырган арада аның бәгырен көйдереп алды да шундук сүнде, йортның теге ягындагы хәвефле нәрсәнең күлэгәсенә текәлгән килеш, ул үзенең йөрәге ныграк тибә башлавын, мускуллары киерелгәнне тойды: көрәш шул, көрәш!

Ул бик жиңел генә сикерә-сикерә өйгә якынлашты. Бераз тыңлап торды да, бер як дивар яныннан шыпырт кына узып, почмактан ишек төбенә күз салды. Ишек төбөндә үк ватык очкыч яны белән ята иде. Бер канаты өй түбәсеннән дә өскәрәк калкынып, күккә кадалып тора... Лось чирәмдә капчык шикелле аунап яткан берничә гәүдәне шәйләде. Өй эче кап-караңгы, тып-тын.

«Гусев булыр микәнни?» Лось үлекләр янына йөгерде. «Юк, марслылар икән». Берсе баскычта ук баш-түбән ята. Икенчесе һава кәрабының жимерекләренә асылынып калган. Өй эченнән аткан булырга тиешләр.

Лось баскычка ташланды. Тышкы ишек ачык иде. Эчкә керде.

– Алексей Иванович! - дип тавыш бирде.

Тып-тын. Лось ут яндырып жибәрде – бөтен өй эче ялт итте. Башта ул: «Саксыз кыланам», - дип уйлап алды алуын, әмма шундук онытты да. Көймәләп ясалган беренче бүлмәдә үк, ниндидер юешкә эләгеп, аягы таеп китте.

– Алексей Иванович! - дип кычкырды.

Колак салып тыңлап та карады – тынлыктан гайре нәрсә ишетмәде. Шуннан ул томанлы дәү көзгә торган залга узды. Ияген учлап, канәфигә утырды. «Монда көтеп ятаргамы? Ярдәмгә очаргамы? Кая очарга? Ватык кәрап

кемнеке булыр икэн? Үлгәннәре бер дә сугышчыларга охшамаган шул, эшчеләр булмагае. Кемнәр атышкан соң монда? Гусевмы? Тускубныкылармы? Сузар чак түгел».

Саннар язылган тактаны алып, экранны «Мәжлес алды майданы» дигән язуга тоташтырды. Аннары бауны тартты. Гөрселдәгән тавыш аны шундук читкә ыргытты. Экранда кызгылт фанарлар яктысында төтен ургыла, гөлт-гөлт итеп утлар кабынып китә иде. Менә, кулларын як-якка атып, күзен кан баскан берәү килеп керде.

Лось бауны тартты. Экраннан читкә борылды.

«Йә, бу болгавырда ничек табыйм инде мин аны? Шулай ук бер дә хәбәр бирмәс микәнни?»

Лось, ике кулын аркасына куеп, тәбәнәк түшәмле залда йөрөндә дә йөрөндә. Кисәк кенә сагая калды, капыл туктап, ялт итеп артына борылды, маузерын атарга көйләде. Ишек артыннан идән янында ук тузган чәчле, кызарган, жыерчык йөзле берәүнең башы күрөндә.

Лось ишеkkә ташланды. Ишек артында бер марслы кан эчендә ята иде. Лось аны күтәрәп алды да канәфигә илтеп салды. Марсианның эче актарылган иде.

Ул, иреннәрен ялмаштырып, ишетелер-ишетелмәс тавыш белән:

– Ашыга күр, Күк Улы, бетәбез, коткара күр... - диде. - Учимны ач әле...

Лось үлем хәлендәге марслының каткан кулын яздырды, аннан учына ябышкан кәгазьне алды. Көч-хәл белән укып чыкты:

«Сезне алмага хәрби кәрап белән жиде эшчене жиберәм. Егетләр үзебезнеке. Мин монда Мәжлес бинасын камап алдым. Сез шуның алдына, манара янына төшәрсез. Гусев».

Лось, ихатада нәрсә булганын ачыкларга теләп, сораштырмакчы иде дә, марслы, канәфигә тәне тартышып,

гырылдап ята иде инде. Менә аның күзе шардай ачылды, анда курку, өмет чагылды: «Коткара күр...»

Менә күзен томан каплады, авызы ачылды.

Лось курткасын төймәләде, муенына шарфын урады. Тышкы ишеккә юнәлде. Ишекне ачуы булды, кәрап ышыгыннан зәңгәрсү очкыннар атылды, шытырт иткән тавыш ишетелде. Кургашын аның башыннан тулгасын чөеп төшерде.

Лось, тешен кысып, баскычтан түбән атылды, кәрап янына килеп, иңе белән этте – мускуллары шытырдап китте, һәм ул кәрапны посып кына үзен көтеп ятучылар өстенә аударды.

Шартлап металл сынганы, марсианнарның чырылап кычкырганы ишетелде, һава кәрабының биниһая зур канаты һаваны ярып узды да үрмәләп качарга маташучыларын сытып ташлады. Исән калганнары иелә-бөгелә томан сарган болын буйлап йөгәреште. Лось аларны бер сикерүдә куып та җитте, атып та екты. Маузер тавышы күкләрне тетрәтте. Марслыларның берсе чирәмгә йөзтүбән егылды, икенчесе, мылтыгын ташлап, кулы белән битен каплады.

Лось, аны көмешсү куртка якасыннан эләктереп, көчек урынына югары күтәрде. Бу сугышчы булып чыкты. Лось аңардан:

- Тускуб жибәрдеме сине? - дип сорады.
- Әйе, Күк Улы.
- Үтерәм бит үзеңне.
- Мәйлең, Күк Улы.
- Нәрсә белән килдегез? Кәрабыгыз кайда?

Күк Улының ярсулы кыяфәтен күреп коты алынган марсиан агачлар ягына ымлады: шулар ышыгында кечерәгрәк кенә хәрби көймә тора иде.

– Калада син Күк Улын күрдеңме? Аны эзләп таба аласыңмы?

– Алам.

– Мине шунда алып бар.

Лось канатлы хәрби көймәгә сикереп менеп утырды. Марслы рульгә утырды. Мотор үкерде. Төн жиле биткә килеп бәрелде. Караңгы күк йөзөндә чит йолдызлар чайкалышып куйды.

ГУСЕВНЫҢ КЫЛГАН ЭШЛӘРЕ

Тускуб утарыннан Гусев иртәнге унда кузгалды. Аның канатлы көймәсендә авиация картасы, азык-төлек, мылтык һәм алты граната бар – боларын ул Петроградтан ук Лоська сиздермичә генә алып килгән иде.

Төш житкәндәрәк Гусев Соацераны күрде: Үзәк урамнар буп-буш. Мәжлес бинасы алдындагы почмакланып киткән бик зур майданда хәрби кәраплар һәм гаскәрләр – алар өч якта өч дуга хасил итеп тезелгән иде.

Гусев түбәнгәрәк төште. Аны күреп алдылар булса кирәк: майданнан алты канатлы хәрби кәрап қояшта жемелдәп кисәк кенә туп-туры һавага күтәрелде. Ян якларына көмешсу киёмле марсианнар баскан. Гусев алар өстеннән әйләнеп үттө. Сакланып қына қапчығыннан граната чыгарды.

Кәрапта бизәкле тәгәрмәчләр әйләнә башлады, мачтадагы қыска тимер чыбықлар қыймылдашты.

Гусев, көймәсеннән сузылып, аларга йодрык янады. Кәрапта аһ-уһ қилделәр. Көмешсу киёмлеләр қыска ғына мылтықларын күтәрделәр – сары төтен бөркеделәр, қурғашын яудырдылар, көймәнең бер қитен қыеп төшерделәр.

Гусев қилле генә бер сүгенеп алды да рульгә ябышты

— кәрап өстенә томырылды. Кәрап өстеннән өермәдәй үтеп киткәндә граната ыргытты. Аның артында күкләрне тетрәтеп гөрселдәү яңгырады. Рульне борып, шул якка күз салды. Кәрап, төтенли-төтенли, әйләнә-тулгана, өй түбәләренә мәтәлеп барып төште.

Барысы да әнә шуннан башланып китте.

Шәһәр өстеннән очкан чагында Гусев моңарчы томанлы көзгедән күргән мәйданнар, хөкүмәт биналары, арсенал, эшче кварталларын таныды. Озын фабрика бинасы буенда Гусев, ояларыннан кузгатылган кырмыскалар кебек мыжлап торган марслыларны күреп, түбәнгәрәк төште. Халык төрле якка сибелде. Гусев, тешләрен ыржайтып, буш урынга утырды.

Аны танып алдылар. Меңнәрчә кул өскә күтәрелде, һәркем бер үк сүзне кабатлады: «Магацитл, Магацитл!» Халык төркеме кыяр-кыймас кына аңарга якынлашты. Ул аларның калтыранган йөзләрен, ялварулы күзләрен, чәчләре коелып беткән, төче торма төсле кызыл башларын күреп, эшчеләр, кара, фәкыйрь халык икәнәнә төшенде.

Гусев канатлы көймәдән төште, капчыгын иңенә асты да учын киң итеп жәеп жибәрде:

— Сәлам сезләргә, иптәшләр!

Төш күргәндәгә төсле тынлык урнашты. Ваграк халык арасында Гусев пәһлевандай басып тора иде.

— Гәпләшергә жыелдыгызмы, иптәшләр, әллә көрәшергәме? Сүз куертырга булса, вакытым юк, хуш иттек.

Халык төркеме авыр сулап куйды. Берничә марслы тәвәккәлләп тавыш биргәч, барысы да аларга ияреп:

— Коткар безне, Күк Улы, коткара күр! - дип кычкырды.

Гусев аларга:

— Нәрсә, көрәшергәмени исәбегез? - диде дә карлыккан басынкы тавышы белән өстәп куйды: - Сугыш башланды

инде. Хәрби кәрап миңа һөжүм иткән иде – чөеп кенә җибәрдем. Кулга корал алыгыз, миннән калмагыз!

Ул, ат башыннан эләктергәндәй, һаваны йомарлап алды, йодрыгын төйнәде.

Халык төркемен ера-ера аңа таба Гор килә иде. Гусев аны күрү белән таныды. Горның дулкынланудан чырае агарган, иреннәре дерелди иде. Ул Гусевның күкрәгенә ябышты.

– Ни сөйләвегез бу? Кая чакыруыгыз? Хәзер кырып бетерәчәкләр. Коралсыз лабаса без. Икенче төрле юл белән көрәшәргә кирәк...

Гусев аның кулларын йолкып алып ташлады.

– Иң төп корал – тәвәккәллек. Тәвәккәл таш ярган. Җир хәтле Җирдән гәп сатар өчен килмәдем мин. Җир хәтле Җирдән мин сезне тәвәккәллеккә өйрәтер өчен килдем. Мүкләнеп беткәнсез, марслы иптәшләр. Үлемнән курыкмаучылар, минем арттан! Кайда арсеналыгыз? Әйдәгез, коралланабыз! Барыгыз да минем арттан, арсеналга!..

– Ай-яй! - дип чинадылар марслылар.

Этеш-төртеш китте. Гор, ярып, ике кулын да халыкка сузды.

Шулай итеп баш күтәрү башланды. Юлбашчысы да табылды. Башлары әйләнде тәмам. Булдыра алмастайны булдыра алырлар кебек тоелды. баш күтәрүне фәнгә таянып кына, ашыкмыйча гына хәстәрләгән Гор, кичәге бәрелештән соң да сузып килгән, тәвәккәлlege җитмәгән Гор йокыдан уянып киткәндәй булды. Ул уника мәртәбә ярып-ярып нотык сөйләде, аның сөйләгәнә томанлы көзгә аркылы эшче кварталларына тапшырылды. Кырык мең эшче арсеналга таба юл алды, һөжүмдә катнашучыларны Гусев зур-зур төркемнәргә бүлдә, алар өйләргә, һәйкәл һәм агачларга ышыклана-ышыклана бардылар. Шәһәр

хэллэрен хөкүмэт күзәтеп торганны белгәнгә, ул контроль экраннар алдына хатыннарны, бала-чагаларны бастырып, аларга сүлпән генә Тускубны тиргәргә кушты. Шушы юк кына хәйлә дә хөкүмәтне алдарга ярдәм итте.

Гусев, һава кәраплары һөжүм итмәгәе, дип шикләнә иде. Хөкүмәтнең игътибарын алсын өчен, ул коралсыз-нисез биш мең марслыны шәһәр үзәгенә – кычкырып торырга, жылы кием-салым, икмәк, хавра дауларга жибәрде. Озаткан чагында ул аларга:

– Аннан берегез дә исән кайтмаячак. Шунысын исегездә тотыгыз. Барыгыз, - диде.

Биш мең марслы беравыздан:

– Ай-яй! - дип кычкырды да, олы-олы язулы кулчатырларын ачып, тыелган иске жырны шыңшый-шыңшый, үлемгә китте:

Түбәсе пыяла,

Көймәсе тимер,

Таш чүлмәкләрдә

Хавра төтәсли –

Шунда күңел хуш.

Бирегез безгә таш чүлмәкләрне!

Ай-яй!

Шахталарга без таш кисәргә кире кайтмабыз.

Сасы өйләргә,

Машиналарга кире кайтмабыз.

Килә яшисе. Ай-яй! Килә яшисе!

Бирегез безгә таш чүлмәкләрне!

Иләмсез дәү кулчатырларын әйләндерә-тулгандыра, шыңшый-шыңшый, алар тап-тар тыкрыкларга кереп сеңделәр.

Арсенал – иске шәһәрдәге тәбәнәгрәк кенә

дүртпочмаклы бер бина булып, аны хәрбиләр саклай иде. Солдатлар бронза тышлы капка алдына дуга ясап тезелешкәннәр, ә алар артында тимер чыбык спиральләрдән, диск һәм шарлардан торган сәер генә ике машина – Гусев андый нәрсәне теге ташландык йортта да күргән иде инде. Төркемнәр, кәкре тыкрыклардан арсеналга якын ук килеп, аны камап та алдылар. Бинаның авышрак диварлары галәмәт нык иде.

Әле бер почмактан, әле икенчесеннән күзәтә-күзәтә, агачтан агачка йөгәрә-йөгәрә, Гусев урынны карап чыкты. Әйе, арсеналның капкасына бәергә кирәк иде. Гусев бер йортның бронз ишеген каерып алырга да бау белән уратырга кушты. Төркемнәрнең барысына да, «ай-яй!» дип мөмкин кадәр хәтәррәк чинап, һөжүм итәргә әмер бирде.

Капканы саклаучы яугирләр тыкрыктагы тыз-бызга әллә ни илтифат итмәделәр, бары тик машиналарны гына алгарак чыгарып куйдылар. Спиральләрдә миләүшә нур чытырдый башлады. Марслылар, күзләре чагылудан читкә борылып, акрын гына сызгырындылар: «Саклана күр, Күк Улы».

Вакытны әрәм итәргә ярамый иде.

Гусев, аякларын ике якка аерып баскан килеш, бауларны эләктереп алды да ишекне берәз җирдән күтәрде. Авырын авыр, шулай да күтәрәп барырлык иде. Өйләргә ышыклана-ышыклана майданга чаклы барып җитте. Хәзер инде капкалары да яп-якын. Үзенекеләргә пышылдап кына әзерләнәргә кушты. Җиңе белән маңгаен сөртә-сөртә: «Әх, ярысып-гайрәтләнеп китәсе иде бер!» - дип уйлады. Ишекне алдына күтәрде.

– Бәр арсеналга, бәр! - дип акыра-акыра, гөрес-гөрес басып, майдан буйлап солдатларга таба йөгәрде.

Ату тавышлары ишетелде, ишәккә чаңк-чоңк ядрәләр

килеп бәрелде. Гусев чайкалып куйды. Чынлап торып ярсыды-гайрәтләнде дә сүгенә-сүгенә кызурак чабып китте. Ул арада, чыр-чу килеп, чиный-чиный, өй почмакларыннан, агач артларыннан марсианнар ябырылды. Күктә гөрселдәп ядрә ярылды. Әмма эшчеләр ташкыны солдатларны да, аларның дәмшәтле машиналарын да сытып-изеп үтте.

Гусев сүгенә-сүгенә капкага ыргылды, ишеге белән йозакка китереп тондырды. Капка шатыр-шотыр килде, ике якка аерылып төште. Гусев дүрткел ихатага бәрәп керде. Анда рәт-рәт булып канатлы кәраплар тезелгән иде.

Арсеналны алдылар. Кырык мең марслыны коралландырдылар. Гусев көзгеле телефоннан Мәжлес белән сөйләште һәм Тускубны тотып бирүләрен таләп итте.

Моңа җавап итеп хөкүмәт арсеналны яулап алу өчен эскадрилья җибәрде. Гусев бөтен һава флоты белән аларга каршы күтәрелде. Хөкүмәт кәраплары кача башлады. Аларны борынгы Соацера хәрабәләре өстендә куып җитеп, тар-мар китерделәр. Кәраплар берәм-берәм алып сын алдына килеп төштеләр – Магацитл күзен йомган килеш кенә елмаеп тора бирде, аның тәңкәле тулгасында кичке шәфәкъ нуры уйный иде.

Баш күтәрүчеләр күкне яулап алды. Хөкүмәт исә Мәжлес бинасы янына полиция гаскәрләрен җыярга булды. Бина түбәсенә төрле якка түгәрәк яшен шарлары – утлы ядрәләр җибәрә торган машиналар куелды. Алар баш күтәрүчеләр флотының бер өлешен бәрәп төшерергә өлгерде. Төнгә таба инде Гусев яу белән Мәжлес бинасы алдындагы мәйданга кадәр килеп җитте, мәйданнан ук шикелле төрле якка сузылган урамнарда баррикадалар ясатты. Гусев: «Революция ясап күрсәтим әле үзегезгә,

сары шайтаннар», - дип сөйләнә-сөйләнә, урамга түшәлгән таш плитәләрне кубарырга, агачларны егарга, ишекләрне каерып алырга, күлмәккә ком тутырырга өйрәтеп йөрдө.

Мәжлес бинасы алдына арсеналдан алынган ике машинаны куеп, гаскәр өстенә ядрә дә жибәреп карадылар. Әмма хөкүмәт майданны электромагнит кыры белән уратып өлгөргән булып чыкты.

Шуннан инде Гусев ул көндәге иң кыска, иң ачык нотыгын әйтте – баррикада өстенә менеп басты да бер-бер артлы өч граната ыргытты. Алар дөнья кубарып шартладылар: көлтә-көлтә булып ялкын сикерде, ташлар, солдатлар, машина кисәкләре күккә күтәрелде, майданны тузан басты, әче төтенгә күмелде. Марслылар чиний-чиний һөжүмгә күчтеләр. (Тускуб өендәге томанлы көзгедән Лось нәкъ әнә шул моментны күреп алган иде.)

Хөкүмәт майданны магниттан арындыргач, инде һәр ике яктан ут шарлары оча башлады, алар майдан буйлап оча-оча, көрәшүчеләр өстендә шартлап ярылды, зәңгәрсү чишмә булып агылды. Гөрселдәүдән пирамидага тартым йортлар дер калтырап торды.

Көрәш озакка сузылмады. Гусев үле гәүдәләр түшәлгән майданнан, үзе сайлап алган төркем белән Мәжлес бинасына бәреп керде. Бина бушап калган – Тускуб та, инженерлар да качып беткән иде.

ХӘЛЛӘРНЕҢ ҮЗГӘРЕП КИТҮЕ

Баш күтәрүчеләр шәһәрнең Гор күрсәткән иң әһәмиятле пунктларын басып алдылар. Төн салкынча иде. Постта торучы марслылар туңа башлады. Гусев учаклар ягып жибәрергә кушты. Моңа һәммәсә хайран калды: мең

ел буена калада учак ягылмаган, учактагы утлар бары тик борынгы жырларда гына торып калган иде.

Мәжлес бинасы алдында беренче учакны урындык-өстәл ватыкларыннан Гусев үзе ягып жибәрде. Марссылар учакны сырып алдылар да акрын гына: «Улла, улла», - дип чинарга тотындылар. Шуннан инде мәйдан саен учак тергезеп жибәрделәр. Кызгылт ут шәүләсе авыш диварларга, тәрәзәләргә жан кертеп жибәрде, тәрәзә пыялаларында бии башлады.

Өй эчләреннән күгелжем йөзле боек марссылар, котлары алынып, гомердә күрмәгән утларга, баш күтәрүче караңгы чырайлы йолкышларга карап тордылар. Төнлә белән күпчелек йортлар бушап калды.

Шәһәрдә тынлык хөкем сөрә. Чытырдый-чытырдый учаклар гына янып утыра, мылтыклар гына бер-берсенә бәрелеп чыңлап куя, узган-беткән мең еллар кире кайткан да хәзер яңадан шулар башланган сыман тоела иде. Хәтта әле урамнар, учаклар өстендә жемелдәгән йолдызлар да башкачарак булып күренә, һәм учак янында утыручы марссылар, ирексездән башларын югары күтәреп, онытылганнан кире кайткан күренешкә текәлделәр. Гусев, канатлы ияренә атланып, яугир төркемнәрен барлап-тикшереп йөрде. Караңгы күктән, йолдызлар арасыннан мәйданга килеп төшә дә әрле-бирле йөрөнә, аңа иләмсез дәү күләгә тагыла. Шул чагында ул чыннан да Күк Улы булып, таш нигездән төшкән һәйкәл булып күренә иде. Марссылар аңа мәкиббән китеп карадылар, котлары алынып, шыпырт кына: «Магацитл, Магацитл», - дип тәкрарладылар. Беренче мәртәбә күрүчеләр исә аңа таба елыша, кагылып-орынып калырга тырыша. Арада сабылларча кинәнеп елаучылары да очраштыргалый:

— Хәзер үлмибез инде... Бәхетле булырбыз... Күк Улы яныбызга изге ният белән килгән...

Гәүдәләре арык, һәммәсенең өсләрендә бер төсле, тузанлы юк-бар киём, йончыган йөзләрен җыерчык баскан, борыннары очлаеп калган, күзләрендә сагыш, гасырлар буге тәгәрмәч әйләнүеннән, шахта караңгылыгынан башканы күрмәгән ул күзләр, ә инде куллары хәлсез-дәрмансыз, куанычка да, кыюлыкка да ияләшмәгән – әнә шул куллар Күк Улына сузыла, учак нурларын чагылдырган күзләр Күк Улына төбәлә.

– Каушамагыз, егетләр, каушама. Күңелләрегез күтәрәнке булсын, - ди аларга Гусев. - Гомер буена бер гаепсезгә ут йотып яшәргә дигән закон юк ул. Бер дә каушамагыз. Җиңсәк, рәхәтләнеп яшәрсез әле менә.

Төн урталарында Гусев Мәҗлес бинасына әйләнеп кайтты – карыны ачкан, суык тәмам үзәгенә үткән иде. Гөмбәзле һәм алтын көймәле бәләкәйрәк кенә бүлмәнең идәнәндә мылтыклар асқан егермеләп марслы йоклап ята. Көзгә шикелле ялтырап торган идәнне хавра төкереп тутырганнар. Зал уртасында калай патрон савытлары өстендә Гор утыра, электр фанаре яктысында нидер яза. Өстәл өстендә ачылган консервыдыр, җасмандыр¹⁴, ипи катыларыдыр аунап ята.

Гусев өстәл кырыена килеп утырды да умырып-умырып ашарга тотынды. Кулын чалбарына сөртеп, җасманыннан берәз чөмереп алды, тамагын кырып куйгач, карлыккан тавыш белән:

– Дошман кайда соң? Шуны беләсем килә, - диде.

Гор аңа күтәрелеп карады – кызарган күзен Гусевның башына уралган канлы чүпрәккә, ашаганда биеп торган калку яңак сөякләренә, киерелгән борын яфракларына һәм тырпайган мыгына текәде.

¹⁴ җасман - хәрбиләрнең үзләре белән йөртә торган су савыты

– Кая олаккандыр хөкүмэт гаскэрлэре – һич кенә дә очына чыга алмыйм, - дип сүзен дәвам иттерде Гусев. - Мәйданда бер өч йөзе аунап ята ятуын, гаскэрләрәндә бит унбиш меңнән дә ким түгел иде. Җир упканмыни үзләрен. Яшеренгәннәр дияр идең – энә түгел. Җир упса – мин белми калмас идем. Хөрти бит безнең хәлләр. Дошманның һич уйламаганда арттан китереп бәрүе бар.

– Тускубның хөкүмәте, гаскэр калдыгы, аларга ияреп бер ише халык та әби патшабыз Магрның лабиринтларына, кала астына төшөп киткән, - дип аңлатты Гор.

Гусев утырган урыныннан сикереп торды.

– Нишләп аны моңарчы әйтми торасыз?

– Тускубны эзәрлекләүдән бер төрле дә мәгънә чыкмаячак. Утырыгыз да ашагыз, Күк Улы, - Гор, чыраен сытып кына, куеныннан төргәге белән кузаклы борыч сымаграк кипкән хавра чыгарды, шуны капты да тәмләп чәйнәргә кереште. Күзе дымланып, каралып китте, җыерчыклары язылды, - Берничә мең ел элек бездә зур йортлар төзелмәгән – жылыту әмәлен таба алмаганнар, ә электр дигән нәрсәне белмәгәннәр. Кышкы суыкларда кала халкы Марсның эченә, тирәнгә кереп яшеренә торган булган. Су казыган мәгарәләрдән җайлаштырылган иксез-чиксез зур заллар, колоннадалар, түннәлләр, коридорлар планетаның эчке жылысы белән жылына торган булган. Вулкан авызлары аеруча эссе булганга, алардан пар чыгару өчен файдаланганнар. Кайбер утрауларда әле дә булса шул заманнан калган ипсез пар машиналары эшләп ята. Ул җир асты калаларын бер-берсе белән тоташтыра торган түннәлләр бөтен планетаны аркылыга-буйга иңли. Андый лабиринттан Тускубны һич тә эзләп таба алмаячакбыз. Кайчандыр бөтен Марска хужа булган, ике дөнья падишаһы Магр әбинең лабиринт серләре бары тик Тускубка гына мәгълүм. Түннәлләрдән биш

йөзләп хәзерге калага, меңнән артык үлгән калага чыгарга мөмкин. Анда адым саен корал складлары, һава кәраплары саклана торган жирләр. Без бит таркау, юньле коралыбыз да юк. Ә Тускуб кулында армия, аның ягында утар хужалары, хавра плантаторлары, моннан утыз ел элек булып узган рәхимсез кырылыштан соң каладагы йортларга хужа булып алуучылар – һәммәсе Тускуб ягында. Тускуб акыллы, мәкерле. Ул безнең каршылыкны жиңәр өчен, изү-сыту өчен бу хәлләрне юри китереп чыгарды... һәй, алтын дәвер... Алтын дәвер...

Хаврадан тәмам оеп калды Гор, яңаклары тимгел-тимгел булып алланып чыкты. Ул авырайган башын чайкап куйды.

– Тускуб алтын дәвер дип хыяллана. Марсның актык эпохасын – алтын дәверне башлап жибәрмәкче була. Анда инде марссылар сайланып кына, ләззәтләнәргә хақы булганнар гына калачак. Тигезлеккә ирешү мөмкин түгел, тигезлек юк ул. Бар халык бәхетле булсын дип әйтсә дә, бары тик хавра чәйнәп башлары әйләнгән диваналар гына әйтер. Тускуб әйтә: тигезлеккә, гаделлеккә омтылу үзе үк цивилизация ирешкән уңышларга каршы килү була, аны жимерә, ди. - Горның авыз читендә кызгылт күбек күренде. - Тигезсезлеккә, гаделсезлеккә киредән әйләнеп кайтыйк! Ник шунда өстебезгә, ихалардай, иске заман ябырылмый. Колларны богаулап, машиналар янына, станоклар янына бәйләп куйыйк, шахталарга төшерик... Кайгы-сагышка күмик үзләрен... Ә асыл затлар рәхәт сөрсен... Менә бит ул нинди – алтын дәвер. Тешләр шыкырдатып, караңгыда яшә, имеш. Атам-анама нәләр! Дөньяга туганмын – шуның өчен үземә нәләр!

Гусев, папиросын чытырдатып чәйни-чәйни, аны күзәтте.

– Тәмам барып житкәнсез икән!..

Гор патрон савытлары өстендә мәлжәрәгән карт сыман бөкшәеп утырды. Шактый вақыт сүз катмады.

– Әйе шул, Күк Улы. Борынғы Тумада яшәүчеләр табышмакны таба алмады. Бүген мин сезнең ничек сугышканыгызны күрдем. Сез дәртләнеп-хыялланып, гөрләп-янып яшисез икән. Жир Уллары кайчан да булса табышмакны табарлар шикелле. Бездән булмас инде, без картайдык, көлгә әверелдек. Форсатны ычкындырдык ла, форсатны!..

Гусев билен кысыбрак буды:

– Ярый, житте. Иртәгә нишләмәк буласыз инде?

– Иртәдән үк көзгеле телефон аша Тускубны табып, аның белән сөйләшәргә, уртақ тел табарга кирәк булыр.

– Сез, иптәшкәем, бер сәгать буена чүбек чәйнисез, - дип аның сүзен бүлдерде Гусев, - Иртәгә көнгә диспозиция мондый булыр: хакимлек эшчеләр кулына күчкәнән бөтен Марска игълан итәсез, каршылык күрсәтмәүне даулыيسىз. Ә мин ул арада, кыюрак егетләрне сайлап, барлык флотны котыпларга ташлыйм, электромагнит ыстансаларын басып алам. Аннан инде Жиргә, Мәскәүгә телеграм сугам, тизрәк ярдәм жибәрүләрен сорыйм. Аппаратларны төзүгә ярты ел китсә, монда нибары...

Гусев чайкалып китте, лып итеп өстәлгә утырды. Бөтен бина дерелдәп куйды. Гөмбәзләрнең бизәкләре кубып төште. Идәндә йоклап яткан марслылар сикерешеп тордылар да ялт-йолт карана башладылар. Бина тагын да ныграк тетрәде. Тәрәзә пыялалары чыңлап коелды. Ишекләр тупсасына кадәр ачылды. Залга көчәйгәннән-көчәя барган гөрелте бәрәп керде. Мәйданнан шау-шу, мылтык тавышлары ишетелде.

Ишеккә ташланган марслылар кире чигенделәр. Күк Улы – Лось килеп керде. Аның кыяфәтен һич танырлык түгел: күзе төпкә баткан, караеп калган, ниндидер

сәер нур чәчә иде. Марслылар аңардан читкәрәк китеп чүмәштеләр. Лосьның чал чәче үрә торган иде.

Ул нык тавыш белән, аермачык ишетелерлек итеп:

– Шәһәрне камап алдылар, күктә хәрби кәраплар,
- диде. - Тускуб эшчеләр яши торган кварталларны шартлата.

КОНТРПАТАКА

Лось белән Гор бинаның баскычына, колоннадага чыгып кына килгәндә, икенче шартлау яңгырады. Шәһәрнең төньяк өлешендә зәңгәрсу төстәге жилпәзәдәй булып күккә ялкын сикерде. Югарыга ургылган төтен һәм көл өермәләре күренде. Гөрелтесе тынгач, давыл купты. Күк йөзен комачтай шәфәкъ каплады.

Бу юлы сугышчан төркемнәре тулы мәйданда бер генә аваз да ишетелмәде. Марслылар балкыш ягына дәшмитынмый гына караган килеш катып калдылар. Эңә аларның оялары – гаиләләре дә, якты өметләре дә көл булып күккә очты...

Лось һәм Гор белән тиз генә киңәшләшеп алганнан соң, Гусев һава флотына сугышка әзерләнәргә әмер бирде. Кәраплар һәммәсе дә арсеналда калган иде. Монда бары бишәү генә. Гусев боларын күзәтүгә жибәрде. Эңә карагына охшаган зур-зур кәраплар күккә күтәрелде – канатлары уттай балкыды.

Арсеналдан хәбәр иттеләр: әмерне алу белән марслылар кәрапларга утыра башлаган. Хәтсез күп вакыт узгандай тоелды. Төтенле шәфәкъ кызарганнан-кызара барды. Кала тынып калды – күңелгә шом оялады. Гусев әледән-әле марслыларны көзгеле телефонга жибәрә

торды, һава флотын ашыктырды. Үзе, майданга биниһая олы күләгә төшереп, ары чапты, бире йөгөрдө, кычкыра-кычкыра тамагы карлыгып бетте, ничек эләкте шулай торган төркөмнәрне колонналарга тезде. Баскычка якынлашканда мыеги үрә торды.

– Әйтегез шул арсеналдагы... - моннан соңгы сүзләрне Гор аңлый алмады, - тизрәк кыймылдасыннар...

Гор телефоннан сөйләшөргә китте. Шунда гына тегеннән хәбәр иттеләр: һава кәрәпләре сугышка әзер, кузгалырга торалар. Чынлап та, шәһәр өстендәге куе шәфәккә ертып түбәнтен генә очып килгән кәрәпләр күренде. Гусев аягын аерып басты да, башын артка ташлап, күкне иңләгән, торналардай тезелешкән һава кәрәпләренә карап сөенеп торды. Нәкъ шул чагында күкләрне тетрәтеп өченче шартлау яңгырады. Монысы тагын да көчләрәк гөрселдәде.

Зәңгәрсу ялкын сөңгеләре кәрәпләрның юлын кисте – энә караклары әйләнде, тулгандылар һәм күздән юк булдылар. Әле генә алар күренгән урында көлтә-көлтә ялкын һәм төтен күтәрелде.

Колонналар арасында Гор пәйда булды. Башы эчкә тартылган, авызы ачык, йөзе калтырана. Шартлау тавышы берәз тына төшкәч:

– Арсеналны шартлаттылар. Флотсыз калдык, - диде.

Гусев коры гына тамак кыргалады, мыегын чәйнәштергәлде. Лось, аркасы белән колоннага терәлеп, шәфәккә күзәтеп тора иде. Гор, аяк очларына күтәрелеп булса да, аның катып калган сүзләренә карады.

– Бүген исән калганнарга шәфкать булмайчак.

Лось берни дип тә җавап кайтармады. Гусев үжәтләнеп башын чайкады да майданга атлады. Аның әмер биргәнә ишетелде. Колонна артыннан колонна, урамнарда кереп, баррикадаларга урнаша башлады.

Гусев үзе ияргә атланган, менә аның канатлы-күлэгәсе, шәрран ярып кычкыра-кычкыра, майдан буйлап узды:

– Тизрәк кыймылдагыз, үлөксә жыены, тизрәк!

Майдан бушап калды. Янгын яктысында хәзер инде икенче яктан килүче энә каракларын күреп була. Алар дулкын-дулкын булып офыктан күтәреләләр дә шәһәр өстеннән болай таба өерелеп киләләр. Болары Тускубныкылар иде.

Гор:

– Качыгыз, Күк Улы, сезгә котылырга мөмкин әле, - диде.

Лось иңнәрен генә сикертеп алды.

Кәраплар якынайганнан-якынайды, түбәнәйгәннән-түбәнәйде. Менә аларга каршы астан, караңгы урамнан ут шары томырылды. Икенчесе, өченчесе очты – баш күтәрүчеләр энә шулай ядрә артыннан ядрә жибәрә иде. Өерләре белән очкан кәраплар майдан өстеннән бер урап әйләнделәр дә төрлесе төрле якка бүленеп, урамнар, йортлар өстөндә гизделәр. Өзлексез ата-ата, ут бөрки-бөрки баралар иде. Шунда берсе мәтәлеп китте дә, төшкөндә канатлары сынып, өй кыеклары арасында асылынып калды. Кайберләре, майдан кырыена утырып, көмөш чобылы сугышчылар төшерде. Ул сугышчылар урамнарга сибелде. Аларга өй эчләреннән, почмаклардан атарга тотындылар. Ташлар ява башлады. Кәраплар һаман ишәя, майдан өстеннән кара-кучкыл күлэгәләр ялт-йолт узып кына тора иде.

Лось якында гына, чыгынкы террасада, Гусевның киң иңле гәүдәсен күреп алды. Энә бишме-алтымы кәрап аның өстенә жилеп килә дә башлады. Ул, олы бер таш алып, якына килгәнәнә тондырды. Ялтыравык канатлар аны күз ачып йомганчы төрле яктан томалап алды.

Эш болайга киткәч, Лось, майданны урталай ярып, шунда томырылды, төш күргәндәге кебек, очты гына. Аның өстендә дә, моторларын үкертеп, шатыр-шотыр ата-ата, һава кәраплары бөтерелә башлады. Ул, тешен кысып, бер генә әйберне дә игътибардан читтә калдырмыйча, йөгерүен белде.

Майданны үтү белән, почмактагы йортның болдырында яңадан Гусевны күреп алды. Гусевка төрле яктан марслылар ябырылган, ул аларны, аю кебек, кайсын кая чөя тора, йодрыклары белән төя тора. Берсе бугазына ябышкан иде – йолкып та алды, чөеп тә жибәрде һәм өстенә ябышканның сөйрәп болдыр буйлап барды-барды да аяктан егылды.

Лось каты итеп кычырып жибәрде. Өй киртләчләренә ябыша-ябыша болдырга менде. Чыр-чу килүче марслылар өере өстендә янә Гусевның башы калыкты – күзе шардай булган, авызы канга баткан. Берничә сугышчы чытырдап Лоська ябышты. Ул аларны чиркана-чиркана чөеп кенә атты да, әүмәкләшүче төркемгә ябырылып, сугышчыларны бәлүстрәдә аркылы берәм-берәм йомычка урынына ыргыта башлады. Терраса бушап калды. Гусев тормакчы булып азапланып карады, әмма башын тота алмый иде. Лось, аны күтәреп, шәфәкъ яктырткан тәбәнәк кенә бүлмәгә кертте дә паласка салды.

Гусев гырылдый иде. Лось киредән ишек янына килде. Терраса яныннан бер-бер артлы һава кәрапларына утырган очлы борынлы марслылар карангалап узды, һөжүм итәселәрен көт тә тор.

– Мстислав Сергеевич, - дип, Гусев аны чакырып алды. Хәзер инде ул башын тотып идәндә утыра иде, төкерде. - Безнекеләрне тукмап ташладылар... Мстислав Сергеевич, ничек инде ул алай, ә? Очып та килделәр, тураклый да башладылар... Кайсылары үлдә, кайсылары

сызды. Берүзем калдым... йөрәк әрни! - Ул торып басты, алпан-тилпән килеп бүлмәне иңләде, ниндидер атаклы марслының бронздан коелган бүстен эләктереп алды да ишеккә ыргылды:

– Күрсәтермен әле мин сезгә күрмәгәнегезне!..

– Алексей Иванович, нишләвегез бу?

– Түзә алмыйм. Жибәр.

Ул террасага чыкты. Якыннан гына очып барган кәрар канатлары арасыннан шатыр-шотыр аттылар. Террасага пуля яуды.

– Әһә! - дип кычкырды Гусев.

Лось аны бүлмәгә өстерәп кертте дә ишекне ябып куйды.

– Алексей Иванович, без жиңелдек, бу эш тәмам... Ичмасам, Аэлитаны коткарасы иде.

– Бар белгәнегез шул хатын булды инде...

Ул тиз генә идәнгә утырды, битен тотты, мышный-мышный аяк тибеп куйды, аннары әрнеп сөйләргә тотынды:

– Ник шунда тиремне тунамыйлар. Дөрөслек юк ул дөньяда. Дөрөс түгел бу чәнчелгере планета! Коткара күр, дигән булалар, өскә асылыналар. Безгә ничек тә яшисе иде, диләр. Яшисе, имеш!.. Мин нишли алам соң?.. Менә кан койдым. Изделәр безне. Мстислав Сергеевич, эт инде үзем дә: түзә генә алмыйм бит шул хәлгә... Халыкны изүчеләрне ашар идем тотып, яраса...

Ул янә лышкылдый-лышкылдый ишеккә юнәлде. Лось аны иңеннән алып ныгытып кына бер селекте дә ныгытып күзенә карады.

– Әле булып узган хәлләр коточкыч бер саташу кебек. Әйдә, киттек. Бәлки әле өйгә ычкына алырбыз.

Гусев канны бөтен битенә буяды:

– Әйдә соң.

Алар кое шикелле тирән һәм киң баз өстендәге

түгәрәк майданчыкка чыктылар. Баз стенасы буйлап әйләнмәле баскыч төшә иде. Пыяла капкач аркылы ул тирән базга сүрән генә булып шәфәкъ яктысы саркый.

Гусевлар шул баскычтан аска төшә башладылар. Анда тып-тын иде, ә өстә шатыр-шотыр мылтык аткан тавышлар көчәйгәннән-көчәя барды, түбәгә эләгеп, кәрап төпләре шыгырдады. Күк Уллары кереп сыенган өйгә чынлап торып ябырылдылар, ахрысы.

Гусевлар, ашык-пошык спираль баскычтан төшөп килгәндә, саран гына саркыган яктыда көч-хәл белән кыймылдаган берәүне күреп алдылар.

— Алар хәзер монда төшәләр. Тиз булыгыз. Аста лабиринт башлана, - дигән сүзләреннән моның Гор икәннен шәйләделәр.

Горнын башы жәрәхәтләнгән иде. Ул, иреннәрен ялмап:

— Түннәлнең киңеннән барыгыз, - диде. - Дивардагы билгеләргә илтифат итегез. Бәхил булыгыз. Жиргә кайта алсагыз, безнең хәлне сөйләп бирерсез. Сез, жирдәгеләр, бәлкем, бәхетле дә булырсыз әле. Безгә монда боз чүлләреннән гайре нәрсә юк, үлем безгә, кара сагыш... Форсатны ычкындырдык ла... Яшәүне явызланып, ярсуланып яратырга кирәк булган икән...

Югарыдан шау-шу ишетелде. Гусев аска йөгәрде. Лось үзе белән Горны да алып төшмәкче иде, тик марслы, тешен кысып, баскыч култыкчасына ябышты.

— Барыгыз. Минем үләсем килә, - диде.

Лось иптәшен куып житте. Менә алар соңгы аланны да уздылар. Моннан инде баз төбенә текәрәк төшәсе иде. Төшөп житкәч, зур гына таш плитә күреп алдылар. Божрасыннан тотып плитәне көч-хәл белән күтәргәннәр иде — түбәннән өсләренә коры жил килеп бәрелде.

Гусев беренче булып төште. Лось, плитәне кире үз урынына каплаганда, түгәрәк аланда сугышчыларны

шәйләп алды.

Сугышчылар бормалы баскычтан кызу-кызу төшә башладылар. Кулларын алга сузган Горны бәрәп кенә түнтәрделәр...

ӘБИ ПАТША ЛАБИРИНТЛАРЫ

Тынчу һәм бөркү караңгы коридорлардан Лосьлар сагаеп кына атлап бардылар.

– Бoryлабыздыр, Мстислав Сергеевич...

–Тар түгелме соң?

– Киң, колач та җитми.

– Тагын таш баганалар... Туктале, кая килеп чыктык соң әле без?

...Лабиринтка төшкәннәрәнә өч-дүрт сәгать вакыт узды. Шырпыларын яндырып бетерделәр. Гусевның фәнәре дөмбәсләшкән чакта ук төшәп калган иде. Күзгә төртсәң күренмәслек караңгы.

Түнәлләр әледән-әле тармакланып, аркылы-торкылы кисешеп торалар, һаман түбәнгәрәк төшәләр иде. Аратирә аермачык булып тамчы тамганы ишетелә. Курыкканга куш дигәндәй, ниндидер соргылт сызыклар күренә күренүен, әмма ул караңгылык һаллүсинасиясеннән бүтән нәрсә түгел.

– Тукта.

– Ни булды тагын?

– Төбә юк.

Алар туктап колак салдылар. Битләренә төчкелтем, коры җил килеп бәрелде. Ерактан, каяндыр түбәннән ниндидер җан ияләренең тын алганы ишетелгәндәй булды. Курка-курка гына үзләренең ниндидер төпсез бушлык

алдына килеп чыгуларын шәйләделәр. Гусев аяк астыннан көрмәшөп кенә бер таш эзләп алды да караңгылыкка тондырды. Биш-алты секунд узгач, ташның төшөп җиткәне ишетелде.

- Упкын бугай.
- Ә кем сулуй соң анда?
- Бер дә әйтә алмыйм шул.

Кирегә борылганнар иде – диварга килеп төртелделәр. Уңнан капшана башладылар, сулдан капшанып карадылар – куллары стена чыгынтыларына, ярыкларга тиде, балчык коелды. Уңда да, сулда да күзгә күренмәс упкын кырые башланып китә иде. Хәзер инде алар, башлары әйләнөп, бу тар кәрнизгә кайсы яктан килөп керүләрен дә абайлуй алмый азапландылар.

Янәшә баскан көе икесе дә аркалары белән купшакланып торган диварга терәлделәр. Түбәннән ишетелгән сулау тавышы йокыны китерә иде.

- Беттекмени инде, Алексей Иванович?
- Әйе, Мстислав Сергеевич, беттек бугай шул.

Беравык дәшми торганнан соң, Лось акрын гына тавыш белән сагаөп кына сорап куйды:

- Хәзер дә берәр нәрсә күрмисезмени?
- Юк.
- Сулдарак, еракта.
- Юк, юк.

Лось үзалдына гына нидер пышылдап алды да аякларын кыймылдатып куйды:

- Ничек кенә булса да исән калырга кирәк...
- Кемгә ул алай исән калырга?
- Аларга да, безгә дә.

Гусев та аякларын кузгаткандай итте, авыр сулап куйды.

- Әнә ич инде, ишетәсөзме, сулу ала.

- Нәрсә, әжәлме?
- Каян беләсең инде аның нәрсә икәнен...
- Лось, шул ук сәер тавыш белән:
- Монда, яқында гына ул, - диде.

Нәкъ шул вакыт ерактан, бөтен түнәлләрнең буеннан-буена, гөрселдәү яңгырады. Кешеләр басып торган кәрниз, хәтта дивар булып дивар дерелдәде. Караңгы чокырга ташлар шыбырдашып коелды. Шартлау дулкыны тагын да арырак китте, менә ул бөтенләй тынды. Монысы жиденче шартлау иде. Тускуб үзенекен иткән дигән сүз. Шартлауның ераклыгынан Соацераның көнбатыштарак калганын шәйләргә була иде.

Берара коелган ташлар шыбырдашып алгандай булды да тирә-як янә тынып калды. Түбәндә сулу алуны хәтерләткән нәрсәнең дә туктаганын Гусев беренче булып искәрде. Хәзер инде түбәннән икенче төрле тавышлар – кыштырдау, ысылдау ишетелде, ниндидер үзе йомшак, үзе сыек нәрсә кайнап чыккандай тоелды. Гусев шашкан кешедәй кыланды: ике кулын диварга сузып, нидер мыгырдый-мыгырдый, сүгенә-сүгенә, ташларны тибеп очыра-очыра, каядыр йөгереп китте.

– Кәрниз түп-түгәрәк. Ишетәсезме? Чыга торган юл булырга тиеш. Ай-яй, башны бәрдем әле! - Берара ул дәшми-тынмый гына барды-барды да дивар буенда кымшанмыйча басып торган Лосьның нәкъ каршысында каударланып кычкырып жибәрде:

– Мстислав Сергеевич! Ниндидер тотка... Күчерге¹⁵... Ипидер, күчерге...

Тутыккан тимерләр шыгырдап куйды, һәм шундук тузанлы гөмбәзгә яктыртып ут балкыды. Гөмбәз кирпичтән өелгән, ә гөмбәз тирәли түбәндә түгәрәк кәрниз, аның

¹⁵ күчерге - рычаг; рубильник

уртасында тугыз-ун метр киңлегендәге шахта, упкын иде.

Гусев әле күчерге тоткасыннан кулын алмаган. Шахтаның теге ягында, көймәләнеп килгән төштә, диварга сыенып Лось басып тора. Ул яктыдан учы белән күзен каплаган. Бераздан Гусев аның күзеннән кулын алуын, түбән каравын күрде. Лось иелә-иелә нәрсәнедер шәйләргә чамалый иде бугай. Менә ул, бармакларына ябышкан әйберне коярга теләгәндәй, кулларын селтәргә тотынды. Башын күтәргән иде – чал чәче үрә торган, күзендә котчыккыч курку галәмәте.

Гусев аңардан:

– Нәрсә бар анда? - дип сорады, үзе шуннан соңгына кирпич шахтага күз салды. Анда аста коңгырт-көрән, ниндидер йөнтәс нәрсә кыймылдый, әүмәкләнә иде. Ысылдау, кыштырдау шуннан килгән икән. Йөнтәс нәрсә күтәрелгәннән-күтәрелә, кабарганнан-кабара иде. һәммә жирендә ат күзедәй күз, йөнтәс аяк...

Лось:

– Әжәл! - дип кычырып жибәрде.

Түбәндә биниһая күп үрмәкүчләр жыелган булып чыкты. Жылы шахта төбөндә үрчеп ятканнар да ятканнар, ә хәзер, шартлау борчыгач, урыннарыннан кузгалышып, бөтенесе бергә укмашкан хәлдә өскә күтәрелә, кабарына башлаганнар, күрәсең. Алар ысылдыйлар, кыштырдыйлар... Әнә берсе, сыйракларын тырпайта-тырпайта, кәрнизгә дә үрмәләп менеп житте.

Килеп кергән жирләре Лось янында гына икән ич. Гусев аңа:

– Кач тизрәк! - дип кычкырды, үзе шахта өстеннән шул якка сикерде, авыш түшәмгә башын бәрде, Лось янына килеп егылам дигәндә дүрт аякланып калды, аны кулыннан эләктереп алды да туннельгә өстерәде. Бар куәтләренә йөгерделәр.

Туннельнең буеннан-буена бер-берсеннән шактый еракта тузанлы фанарлар яна. Таш багана һәм таш сын ватыкларын да тузан баскан, юл чатларына эшлэнгән тап-тар ишек төпләрендә дә тузан. Гусевлар коридор буйлап бик озак бардылар, аннары көймәләп эшлэнгән, таш баганалы тәбәнәк залга килеп чыктылар. Залның урта бер жирендә симез һәм явыз чырайлы бер хатынның жимерек сыны. Түрдә мәгарәләр караеп күренә. Әби патша сынын да, шулай ук өй жиһазлары ватыкларын да тузан баскан.

Лось барудан туктады. Аның күзе калайланып, зураеп калган иде. Ул, артына борылып:

– Миллионлап алар анда, - диде, - форсатны гына көтеп яталар, чыксалар – бөтен Марска ябырылып, хужа булып алачаклар.

Гусев аны залдан чыга торган, арада иң киң туннельгә өстерәде. Фонарьлар әллә нигә бер генә булып, бик саран яктырталар иде. Озак бардылар. Тирән генә киң бер шарлавыкка життеләр – аның төбөндә дәү машина ватыклары ята, аркылы чыгар өчен түгәрәк күпер салынган иде. Күперне чыккач та яңадан соры диварлы, тузанлы коридор сузылды. Әллә ничек ямансу булып китте. Аяк атлар хәлләре калмады. Лось боек кына тавыш белән:

– Жибәрегез сез мине, ятыйм әле мин, - дип сүз дә кушып карады.

Аның йөрәге тибүдән туктарга житешкән, күңелен сагыш-моң биләп алган иде. Гусевка тагылып тузан ерып бара шунда, абына-сөртенә. Бите буйлап салкын тир ага. Лось кире кайтып булмый торган жиргә күз салган кеше. Әмма ниндидер кодрәтле бер көч аны ул сызыктан читкә сөйрәде, менә хәзер инде ул очсыз-кырыйсыз, буп-буш коридорлардан атлый – үзе ни үле, ни тере.

Туннель кисәктән генә борылып китте. Гусев кычырып жибәрде. Дугаланып киткән ишек пыяласыннан жете-зәңгәр күкне күреп, аларның күзләре камашты. Лось бозлары жемелдәп яткан тауны, күңеленә яқын тауны шундук танып алды. Лабиринт буйлап килә-килә, алар Тускуб утары янына барып чыкканнар иде.

ХАО

– Күк Улы, Күк Улы, - дип дәшкән нечкә генә тавыш ишетелде.

Гусевлар утарга әрәмәлек ягыннан киләләр иде. Күгелжем куаклар арасыннан очлы борынлы бер малай күренде. Аэлитаның механигы булып чыкты ул. Өстендә соры тун. Ике кулын чәбәкләп, тыпырдап биеп тә алды, йөзе жыерчык белән капланды. Куакларны аралап, ул цирк хәрабәләре арасына яшергән канатлы көймәсен күрсәтте.

Аннаны ниләр булганын сөйләп бирде. Төнне тыныч кына уздырганнар икән. Таң алдыннан ерактан гөрселдәү ишетелгән, күктә ажаган уйнаган. Күк Уллары һәлак булгандыр инде, дип уйлап, ул көймәсенә утырган да Аэлита яшеренгән жиргә очкан. Аэлита да гөрселдәүне ишеткән, янгынның күкне балкытканын кыядан күзәтеп торган икән. Ул малайга: «Утарга әйләнеп кайт та Күк Улын көт, әгәр Тускуб сугышчылары кулына эләгәсең икән, дәшми үл, Күк Улын үтергән булсалар, аның үле гәүдәсен эзләп тап, таш флаконын алып, миңа китер», - дигән.

Малай сөйләгәннәрне Лось тешен кысып тыңлады. Аннаны Лосьлар, күл буена барып, әйбәтләп юндылар,

өс-башларын каннан, тузаннан арындырдылар. Гусев каты бер агачтан ат аягы хәтле күсәк кисеп алды. Шуннан соң көймәгә утырдылар да балкып торган аяз күккә томырылдылар.

Гусев белән механик очкычны мәгарәгә кертеп яшерделәр дә һәм үзләре куыш алдына сузылып ятып, хаританы жәеп салдылар. Шул вакытны каяндыр югарыдан, кыялардан Ихә шуып төште, Гусевка текәлдә һәм ике битен кысып тотты. Аның гашыйк күзләреннән яшь чышмә булып акты. Гусев шатлыктан көлеп жибәрде.

Изге Бусага янына Лось ялгызы төшеп китте. Юлда очраган текә баскычлардан, тарлавык һәм күперләрдән жилдәй очып кына узды. Аэлига белән аларга нәрсә булыр икән, котыла алырлармы, әллә һәлак булырлармы? – һич кенә дә башы эшләми: уйлый башлый да – шундук ташлый. Иң әһәмиятлесе, ул хәзер «йолдызлар нурыннан туган» кызны кабат күрәчәк бит! Аның күгелжем ябык йөзенә бер генә карыйсы иде дә шатлык дулкынында онытыласы иде.

Мәгарә эчендәге күл өстенә салынган, буланып торган кәкре күперне йөгереп кенә үтте дә, әүвәл килүендәге шикелле үк, тәбәнәк таш баганалар арасыннан ай нурында коенган тау башларын күреп алды. Упкын өстендәге мәйданнан сакланып кына атлады. Изге Бусаның тонык алтыны жемелдәп тора иде.

Яман эссе, әйләнә-тирә тып-тын иде. Сөеклесе атлап кәргән бусагадагы мүкне назлап үбәсе килде Лосьның.

Түбәндә, бик тирәндә жансыз тау сөңгеләре күренә. Куе зәңгәр жирлектә бозлар жемелди. Күңелдә әйтеп бетергесез сагыш. Менә алар учагының көле, менә алар утырган мүк – Аэлига шунда утырып улла жырын жылаган иде. Кабарынкы сыртлы кәлтә ысылдап алды да ташлар өстеннән шуышып китте, берәз баргач, башын борып

туктап калды.

Лось кыяга якынлашты, өчпочмаклы ишекне ачып, иелә-бәгелә мәгарә эченә керде.

Түшәмнән төшкән ут яктысында, ап-ак мендәрләргә чумып, Аэлита йоклап ята иде. Ялангач беләген баш астына салып чалкан яткан. Ул ничектер яшланып калган шикелле, ябык чыраенда моң-сагыш. Күзен йомган булса да, керфекләре дерелди – төш күрәдер, мөгаен.

Лось аның баш очына килеп чүгәләде дә сагышлы бәхетне бүлешкән жан дустына, сөеклесенә борчу катыш сокланып карады. Шушы соклангыч йөзгә күлгә төшмәсен өчен, гүзәллекнең, яшьлекнең һәлакәтен туктату өчен, ул менә хәзер теләсә нинди газапны кичерергә дә әзер.

Лось караңгы лабиринтта сулыш алган, тирән базда кыштыр-кыштыр килгән һәм чыгар чакны көтеп яткан жан ияләрен уйлап алды. Йөрәге жу итеп китте, ыңгырашып жибәрде. Аэлита уяна-уяна көрсенеп куйды. Уянган мәлгә, берни аңламыйча, Лоська карап торды. Аптыраудан кашлары югары күтәрелде. Ике кулы белән дә мендәргә таянып, торып утырды. Шуннан соң гына акрып һәм назлы тавыш белән:

– Күк Улы... - дия алды, - Сине мин төшемдә күрдем. Имештер, син мине күтәргәнсең дә пыяла баскычлар буйлап югарыга менәсең дә менәсең икән... Мин синең йөрәгең ничек типкәнне ишеттем.

Лось, идәнгә тезләнеп, башын мендәргә салды. Аэлита аның чал чәчен сыйпады.

– Арыгансың, Күк Улы. Арыгансың, ирем. Берәз күз йомар идең онытылып, берәз ял итәр идең...

Ишек төбеннән хәтсез күп умарта корты безелдәвенә охшаган тавыш килде. Әмма ул тавышны Аэлита да, Лось та ишетмәде. Тавыш көчәйгәннән-көчәя барып, тарлавыктан акрын гына, кыяларга сыдырыла-сыдырыла, иләмсез дәү

энэ карагын хәтерләткән хәрби кәрап килгәне күренде.

Кәрап майданчык турысына күтәрелеп җиткәч тә, аннан баскыч төшерделәр. Баскычтан Тускуб, аның белән бергә өсләренә күбә кигән, сырлы-сырлы тимер бүреккә бер төркем сугышчы төште.

Сугышчылар мәгарә алдына дуга ясап тезелештеләр. Тускуб, өчпочмаклы ишеккә килеп, таягы белән төртте.

Лось белән Аэлита дөньяларын онытып йоклап яталар иде. Тускуб сугышчыларына таба борылды да таягы белән мәгарәгә төртеп:

– Алыгыз үзләрен, - дип боерды.

КАЧУ

Хәрби кәраб Изге Бусага тирәсендәге кыялар өстендә әйләнде-тулганды да Азора ягына китеп барды. Ул күздән югалгач кына, Ихә белән Гусев түбән төшә алдылар. Майданчык тапталып беткән, мәгарә ишеге төбөндәрәк, кан эчендә Лось йөзтүбән ята.

Гусев аны күтәрәп алды. Лосьның сулу алганы сизелми, күзен чытырдатып йомган, күкрәгендә һәм башында кан укмашып каткан. Аэлитаны беркайдан да таба алмадылар. Ихә үкерә-үкерә мәгарәдә аның әйберләрен җыеп йөрде. Башлыклы җиләне генә табылмады, мөгаен, үле хәлендәме, тере хәлендәме, шуңа төрөп алып киткәннәрдер.

Ихә «йолдызлар нурыннан туган» кызның киём-салымын бер төөнгә төйнәде, Гусев үзенең дуcтын җәймәгә төрөп җилкәсенә салды да алар, караңгыда кайнап утырган күл өстенә салынган күперләргә кичә-кичә, томанлы упкын аркылы сузылган баскычлардан түбәнгә юнәлделәр. Борын заманнарда Аол кызларының буй-буй альяпкычын

таякка бәйләп – тынычлык һәм хәят билгесен күтәрәп, Магацитл да бит энә шул юлдан кайткан.

Өскә менеп житкәннән соң Гусев, мәгарәдән көймәне чыгарып, дустан шуңа яткызды да бил каешын кысып, тулгасын батырыбрак киде һәм кырыс кына:

– Тере килеш бирелмәм мин аларга. Әгәр инде Жиргә кайтып житсәм... - диде, үз телендә ниндидер өч сүз әйтте, аннары көймәгә менеп утырды, рүлне барлап карады. - Ә сез, егетләр, өегезгә кайтасызмы, башка берәр яры китәсезме... Гаеп итеп калмагыз, - дип өстәде. Борт аша иелеп, механик белән Ихәнең кулын кысты. - Ихәкәү, сине үзем белән алып китә алмыйм, чөнки үлемгә барам. Жылы хисләрең өчен рәхмәт, жанашым. Андый нәрсәне Күк Уллары онытмый аны. Менә шулай. Бәхил бул.

Күзен кысып кояшка күтәрелеп карады, ияк какты да зәңгәр күккә томырылды. Ихә белән соры тунлы малай Күк Улы артыннан озаклап карап калдылар. Әмма алар кыялар артыннан Күк Улының юлын кискән канатлы ноктаны күрә алмадылар. Ә инде Гусев кояш нурына күмелгәч, Ихә, өметсезлектә бирелеп, мүкле ташларга бәргәләнә башлаган иде, - механик малайның, бу бичара да Туманы ташлап китмәгәе, дип коты алынды.

– Ихә, Ихә, - дип эндәште ул кызганыч тавыш белән, - хо туа мирра туа мурра...

Гусев үз юлына аркылы төшкән хәрби корабны тиз генә шәйли алмады. Лизиазира кыяларына күз салгалап, аларны харитага билгели-билгели, ул үзләренең аппаратлары калган кактус кырына таба юл алды.

Аның артында берәз чалкан китебрәк Лось утыра – аны чорнаган жәймә жıldә жылферди, тәнәнә сылана иде. Лосьның әле һәмишә кыймылдый алганы юк, мәрткә киткән төсле күренә, болай үзе үлек шикелле һич тә катып калмаган. Юлдашының үзенә ни хәтле якын, кадерле

икәнән Гусев менә хәзер генә аңлады.

Бәхетсезлек болай килеп чыккан иде: Гусев, Ихәкәй, механик мәгарәдә көлешә-көлешә утырганда, кинәт кенә түбәннән мылтык аткан тавышлар, аннары кемнәңдер чәрелдәп кычкырганы ишетелде. Бер минуттан инде упкыннан тилгәндәй хәрби кәрап күтәрелде, таулар арасын айкап әйләнде дә тулганды. Ә Лосьны ни үле, ни тере хәлендә мүкле мәйданчыкка ташлап калдырганнар иде...

Марстан шул чаклы гайрәте чиккәнгә чыдый алмады Гусев, борт аша төкерде. «Аппарат янына тизрәк җитәсе иде дә Лосьның авызына спирт коясы иде». Тәнән тотып карады – җылысы бетмәгән, мәгарә алдыннан күтәрел алганнан бирле үзгәреш юк иде кебек. «Алла боерса, хәл керер әле». Марсианнар пулясының көче юклыгын Гусев үз тәнәндә татып караган кеше. «Мәгәр нишләптер һушына гына озак килә». Баеп барган қояш ягына борылып караса – югарыдан бер хәрби кәрап төшөп килә, имеш.

Гусевның алар белән очрашырга һич тә исәбе юк иде, шундук төньякка борылды. Хәрби кәрап та борылды, ара-тирә саргылт төтен бөркеде. Моңы күргәч, Гусев югарыга томырылды, яңадан түбәнәйгән чагында тизлекне икеләтә арттырып, дошманыннан котылмак булды.

Салкын җил битне кисә, күздән яшь китерә, ул яшьләрне керфектә килеш үк туңдыра. Әленке-салынкы гына канат кагып барган нәжес иха көтүе көймәгә таба талпынып караган иде дә, зарары тимәде тагын, артта калды. Кайсы юнәлештә очканын Гусев күптән абайламый иде инде. Аның чигә тамырлары бүртеп чыкты, сыек һава боз камчылары белән битен камчылый иде. Шуннан Гусев кисәк кенә түбән төшә башлады. Кәрап күренмәде – офык артында ук калды.

Хәзер инде түбәндә күз күреме җирдә бакырдай

кызгылт чүл жэйрәп ята иде. Әйләнә-тирәдә ичмасам бер агач үсеп утырсачы, берәр төрлө жан иясә булсачы. Көймәнәң күлэгәсә әле сөзәк сыртлар буйлап, әле дулкын-дулкын булып яткан комлыкны айкап, әле яргаланып беткән ялтыравык ташлы жир өстеннән йөздә дә йөздә. Анда-санда гына сырт башында жимерек өйләр күренгәли иде. Чүлне аркылыга-буйга бүлгәлэгән каналлар әллә кайчан корыган-кипкән иделәр.

Кояш тип-тигез ком чүленә торган саен түбәнрәк тәгәрәдә, шәфәкьнәң моңсу бакыр яктысы жәелгәннән-жәелдә, ә Гусевның күз алдыннан үлеп барган Туманың дулкын-дулкын комлыклары, кечерәгрәк таулары, хәрәбәләре бер-бер артлы уза торды.

Кай арада төн дә булып өлгердә. Гусев очкычын тигез генә бер урынга төшереп утыртты. Көймәдән төштә дә, Лосьның битен каплаган жәймәнә кайтарып, күз кабагын күтәрдә, йөрәген тыңлап карады. Лосьның тере диярлегә дә, үлө диярлегә дә юк иде. Гусев аның чәнчә бармагында балдак, ул балдакка чылбыр белән тагылган ачык флаконны күрәп алды.

– Чүл дисәң дә чүл шул! - Гусев көймәдән берничә адым читкә атлады. Гаҗәеп киң, гаҗәеп биек күк йөзөндә боз шикелле йолдызлар калыкты. Алар яктысында Комлыкка соргылт төс йөгердә. Тып-тын, хәтта аяк баскан эзәң шыбырдап ком коелганы ишетелә... Бик нык эчәсә килә. Сагыш баса. - Чүл шул, чүл! - Гусев көймәсә янына әйләнәп килдә дә рүлгә утырды. Хәзер кая очарга инде? Ят йолдызларга карап юлны ничек тапмак кирәк?

Гусев моторны кабызып караган иде – винт ялкау гына әйләндә дә туктады. Мотор эшләми: шартлагыч матдә салынган тартма бушап калган иде.

– Ярар соң, - дип куйды Гусев акрын гына. Янә көймәдән төшөп, күсәген бил каешына кыстырды да

Лосьны күтәреп алды. - Киттек, Мстислав Сергеевич. - Аны иңенә салды да, тубыктан комга бата-бата, алга атлады. Озак барды. Бер сөзәк тауга җиткәч, ниндидер баскычның ком күмеп киткән басмасына Лосьны куйды һәм йолдызлар яктысында калкынып утырган ялгыз таш баганага күз салды, аннары йөзтүбән ятты. Үлеп арыган иде ул.

Шулай хәрәкәтсез күпме ятканын да хәтерләми. Салкын желекләргә үтеп керә иде. Гусев торып утырды, сагышланып башын артка ташлады. Чүл өстендә тоныграк кына кызгылт ут булып янаган йолдызны күрәп алды. Дәү бер кошның күзә хәтле шул йолдызга караган килеш авызын ачып катып калды Гусев.

— Җир ләбаса! - Лосьны эләктереп алды да шул йолдызга таба чапты. Хәзер инде аппаратның кайсы төштә ятканын ул белә иде.

Гусев, мышный-мышный, шабыр тиргә батып, чокырлар аша олы-олы алдыртып, ташларга абыганда ярып кычкыра-кычкыра, йөгәрде дә йөгәрде, аның алдында чүлнең караңгы горизонты чигенгәннән-чигенә барды. Кипшергән авызын берәз гына дымландырып алу нияте белән салкың комга берничә рәт йөзтүбән капланып карады. Иптәшен күтәрде дә, Җирнең кызгылт нурларына карап, янә алга атлады. Аның дәү күләгәсә мәетләр дөньясында бер ялгызы йөзә иде.

Очлы урактай Олла калыкты. Төн уртасында түгәрәк Лихта күренде — аның көмешсу тонык яктысы ком дулкыннарыннан икеләтә күләгә, төшерә иде. Бу ике сәер ай икесе ике юнәлештә — берсе югарыга, берсе түбәнгә тәгәрәде. Алар яктысында Талдетл бөтенләй югалып калды. Еракта Лизиазираның боз яткан түбәләре пәйда булды.

Чүл бетте. Инде таң атарга да күп калмады. Гусев

кактус басуларына килеп чыкты. Бер үсемлекне тибеп аударды да аның дерелдәп торган сусыл итен комсызланып суырды. Йолдызлар сүнде. Миләүшә төсөндәгә күк йөзөндә болытларның аксыл чабулары алсуланып күрөндө. Шул чагында иртәнге тынлыкны бозып шак та шок тимер суккан тавыш ишетелде.

Кактуслар өстөндә калкынып торган хәрби кәрапның рәшәткәле мачталарын күрөп алганнан соң, Гусев моның нәрсә икәнөнә бик тиз төшөндө. Димәк, бая аны эзәрлекләүче марслылар хәзер аппаратны ватып яталар.

Гусев, кактусларга ышыкланып, күрөмчә генә шунда таба йөгөрдө. Менә ул кәрапны һәм аның янында ук үзләренәң тутыгып беткән аппаратларын күрөп алды. Егермеләп марслы зур-зур чүкечләр белән шуны тукмап яталар, имеш. Күрәсең, әле яңа тотынганнардыр. Гусев иптәшен ком өстөнә яткызды да кулына күсәген алды.

– Менә мин сезне! – дип ят бер тавыш белән иләрөп, кактуслар арасыннан атылып килеп чыкты. Кәрап янына йөгөреп барды да күсәгә белән тегенәң металл канатына тондырды, мачтасын бәрөп төшердө, кабыргасына китерөп сукты – анысыннан буш мичкә тавышлары чыкты. Кәраптан сугышчылар коелды, мылтыкларын ташлап, кайсы кая борчак урынына сибелдө. Әле генә аппаратны җимерөп ятучылары исә чиный-чиный буразналарга егылды, кактус араларына үрмәләп керөп югалды. Бер минут эчөндә бөтөн басу бушап калды – өлгөр, җитез, үлемсөз Күк Улыннан котлары алынган иде.

Гусев винтларын борып люкны ачты, Лосьны күтәрөп алып килдө. Күк Уллары эчкә керөп бикләңделәр. Шуннан индө кактуслар ышыгына посып яткан марслылар гәҗәөп бер могҗизага тап булдылар һәм хәйран калдылар.

Өй хәтлө дәү, тутыгып беткән металл йомырка дөбөрөшәтөр килдө, астыннан коңгырт тузан һәм төтөн бөркөдө,

бөтен Туманы дер селкетте. Гигант йомырка, үкереп һәм тирә-юньне дөбер-шатыр китереп, кактус басуында сикергәли башлады, тузан болыты эчендә беравык асылынып торгандай булды да метеор шикелле күккә томырылды – дәһшәтле Магацитларны үз илләренә алып китте.

ОНЫТЫЛУ

– Нихәл, Мстислав Сергеевич, терелдегезме?

Утлы сыекча авызын яндырып алды, бөтен тәнәнә таралды, тамырларына, сөякләренә кадәр үтте. Лось күзен ачты. Аның өстендә түбәнтен генә тузанлы йолдыз яна иде. Күк йөзе нигәдер сәер тоела, үзе сары, үзе сырылган сыман. Нәрсәдер дөп-дөп итеп бәрә дә бәрә, тузанлы йолдыз һаман дерелди.

– Сәгать ничә?

– Сәгать туктаган шул, гөнаһ шомлыгы, - дигән тавыш ишетелде.

– Кайчаннан бирле очабыз соң?

– Байтак бар инде, Мстислав Сергеевич.

– Кая очабыз соң?

– Шайтаным белгәнме аны, берни күрерлек түгел: караңгыда йолдызлар гына жемелдәшә... Галәмгә чумып барабыздыр инде.

Лось, хәтер бушлыгына үтеп керергә тырышып, яңадан күзен йомды, әмма берни исенә төшерә алмады, шундук тирән йокыга талды.

Гусев аның өстенә жылырак нәрсәләр япты да күзәтү көпшәләре янына килде. Хәзер инде Марс чынаяк тәлинкәседәй булып күренә иде. Өстендә корыган

диңгез төпләре, жансыз чүлләр жәйрәп ята. Комлы
Тума кечерәйгәннән-кечерәя төшә, аппарат, аңардан
ераклашканнан-ераклаша барып, ниндидер караңгылыкка
омтыла иде. Ара-тирә берәр йолдыздан нур төшөп, күзнә
чагылдырып ала. Ләкин Гусев, ничек кенә карамасын,
кызыл йолдызны барыбер таба алмады.

Гусев авызын ачып иснәп куйды, телен тешкә бәрәп
алды – Галәм бушлыгыннан очып бару аны тәмам туйдырган
иде инде. Су, ризык, кислород запасы күпме икәнән
тикшерде дә, юрганга төрөнөп, Лось янына калтырча
идәнгә ятты.

Гаҗәп күп вакыт узды. Гусев ашыйсы килеп уяңды.
Лось та күзен ачкан – аның йөзен җыерчык баскан,
яңагы эчкә баткан, картаеп киткән иде. Ул акрын гына:

– Кайда без хәзер, кайда? - дип сорады.

– Әлегә дә баягы шул бер Галәмдә инде, Мстислав
Сергеевич.

– Алексей Иванович, Марста булдыкмы соң без?

– Сездең хәтерегезгә зыян килгәндер, мөгаен.

– Килгән бугай шул... Хәтергә төшереп азапланам
да, бары да төшми. Ниләр булганын һич аңлый алмыйм
– һәммәсә төштә күргән кебек кенә. Су бирегез әле...

Лось беравык күзен йомып торды да калтыравык
тавыш белән сорап куйды:

– Ул да төш кенәмени?

– Кем ул?

Тегесе җавап бирмәде, башын аска иде дә күзен
йомды.

Гусев һәр тәрәзәдән күк йөзәнә күз салды, әмма
берни күрерлек түгел иде. Юрганга төрөндә дә бөгәрләнеп
утырды. Үткәнне искә төшерәсә дә, киләчәкне уйлыйсы
да килми иде. Нигә кирәк уйлау? Тимер йомырка дерелди,
мәлҗерәтә һәм акылга сыймастай тизлек белән төпсез

бушлыкта оча да оча.

Шаккаткыч озак Галәм вакыты узды. Гусев, бөгәрләнеп утырган килеш, калгуыннан арына алмый иде. Лось йоклый. Мәңгелек салкын күзгә күрәнмәстәй тузан булып йөрәккә, мигә утыра иде.

Ачыргаланып кычкырган тавыш колакка килеп бәрелде. Гусевның күзе шар булды, яткан жиреннән сикереп торды. Лосьның башындагы бинты битенә үк төшкән, ул, одеялларын як-якка ыргытып баскан да, кычкырыпмы-кычкыра:

– Исән ул, исән!

Чат сөяк кулларын күтәрә дә, күн стенага ташланып, аны дөмбәсләргә, тырнарга керешә.

– Исән ич ул! Монда минем тыным кысыла... Чыгарыгыз... Булган икән ул, булган!..

Шулай котырына, котырына да, хәлдән таеп, Гусев кулына егыла. Янә тынычланып кала, йоклап китә.

Гусев тагын одеялга төренеп, бөгәрләнеп утырды. Теләкләр сүнде, сүрелде, хисләр суынды. Тимер йомырканың йөрәк тибегенә ияләшкән колак башка тавышларны бөтенләй кабул да итми иде. Лось төшендә саташып сөйләнде, ыңгырашты, ара-тирә аның йөзендә бәхет нуры балкыды.

Гусев, аңа карап, болайрак фикер йөртте: «Дускаем, ханым, татлы төшләр күреп ятасың. Уяна гына күрмә, йоклый бир, йокла... Уянсаң, менә минем шикелле, юрганга төренеп чүмәшерсең дә бозланып каткан агач төбөндә утырган козгын шикелле дер-дер килерсең. һай, бу төнне...»

Күзен йомасы килмәде, ниндидер ялтыравык кадакка текәлгән килеш, утырды да утырды... Гамьсезлек биләп алды, онытылу, югалу килеп житә иде кебек...

Әнә шулай иксез-чиксез вакыт үтте.

Нәрсәдер кыштырдады, шытырдады, йомырканың тимер тышчасына ниләрдер килеп бәрелә башлады.

Гусев күзен ачып жибәрде. Аңына килеп, тавышларга колак салды. Аппарат эреле-ваклы бер өем ташлар арасыннан кысыла-кысыла барган шикелле тоелды. Ниндидер нәрсә ябырылды да стенага ышкылып бара башлады. Шытырдады. Кыштырдады. Икенче яктан да нидер китереп бәргән иде – аппарат дер килде. Гусев Лосьны уятты. Күзәткеч торбалар янына үрмәләп барып житүгә, икесе дә илереп жибәрде.

Әйләнә-тирәдә алмаз шикелле жем-жем итеп торган исәпсез-хисапсыз ташлар өеме. Олы-олы ташларның кристалл кырларыннан очлы нурлар чәчелә. Иксез-чиксез алмаз кырлары артыннан төн пәрдәсен ертып қояш күренә.

– Берәр комета янәшәсенә туры килгәнбез, ахры, - диде Лось пышылдап кына. - Реостатларны эшләтеп карамый булмас. Читкә тайпыла алмасақ, комета безне қояшка өстерәп алып китәчәк.

Гусев өске иллюминаторга таба үрмәләде, Лось реостатлар янына басты. Ташларның бәрелүе отыры көчәя барды. Гусев өстән торып хәбәр бирде:

– Акрынрак, уңда тау кадәресе... Хәзер қызулуй төшсәгез дә була... Тау оча, тау... Уздық шикелле... Кызулагыз, Мстислав Сергеевич, қызулагыз.

ЖИР

Алмаз кырлары – Галәм киңлегендә йөзеп йөргән комета эзе булып, очкыч шактый вакыт шуның тарту көченнән арына алмыйча, метеоритларга бәрелә-сугыла очарга мәжбүр булды. Аның очу тизлеге артканнан-арта

барды, һәм ул, математиканың абсолют законнарына буйсынып, акрынлап үзенең юнәлешен үзгәртте, метеоритлардан читкәрәк авыша алды. Алтынсу томанлык-әллә кайдагы кометаның баш өлеше һәм аның жемелдәве эзе – метеоритлар ташкыны кәкре сызык хасил иткән гипербола буйлап қояш тирәли әйләнәп үтәргә, мәңгелек бушыкка чумарга юнәлдә булса кирәк. Аппаратның очу сызыгы торган саен эллипска охшый барды. Ничек кенә булса да Жиргә әйләнәп кайту өметә уянгач, Лось белән Гусевка да жан керде. Икесе ике якта күкне күзәтергә керештеләр. Аппаратның бер ягын қояш қыздыра башлагач, киёмнәрән салып ташладылар.

Алмаз қырлары түбәндә қалды һәм алар ерақлаша барган саен үзгәрдә: баштарак нур-чаткы булып күрәндә, аннары аксыл томанга әйләндә, ахыр чиктә бөтөнләй күрәнмәс булды. Менә бер заман бик еракта иярченнәрә белән бергә очып йөргән, төрлө төстәгә божралар белән уратылган Сатурнны күрәп алдылар.

Комета тәэсирәннән қотылгач, баштарак Марсның үзәктән қуу көчә белән Қояш системасыннан әтеп чыгарылган аппарат акрынлап яңадан шул системага қиләп керде.

Бер ара қараңғылыкны яқты сызык қисәп узган иде – ул да тонықланды, тәмам юғалып қалды. Алары астероидлар – қояш тирәсендә очып йөргән исәпсез-хисәпсыз кечерәгрәк планеталар икән. Аларның тарту көчә тәэсирәндә аппаратның очу гиперболасы тагы да ныграқ авыша төште. Менә бер заман Лось күзәткән жирәннән күзнә чагылдырырлык балқып янган урақтай тар сәер бер жисемнә күрәп алды: монысы Венера булып чықты. Нәкъ шул чакны диарлөк икәнчә иллюминатордан қарап барган Гусев мышнарға ук тотынды, қызарынып-бүртөнәп, манма суга батып, қычқырып жибәрде:

– Шул, иллә мәгәр шул!..

Караңгылыкны ярып, күңелгә жылы бөркеп, көмешсү-күгелжем шар яна иде. Бераз читтәрәк, карлыган җимеше кадәр генә кечерәк шар аннан да яктырак балкый иде. Аппарат алардан читкәрәк очып бара иде. Шуннан Лось тәвәккәлләп хәвефле җайланмага үрелде – траекториядән читләшү нияте белән аппаратның муенын шул якка борды. Тырышуы юкка булмады – аппаратның очу юнәлеше үзгәргәннән-үзгәрә барып, теге жылы шар акрынлап баш очына күчте.

Вақыт агылды да агылды. Лось белән Гусев әле күзәтү торбасына чытырдап ябыштылар, әле тәмам хәлдән таеп, идәндәге юрганнар өстенә авып төштеләр. Сусаганны бастырырга сулары калмаган иде инде.

Менә иләс-миләс булып яткан Лось юрган, тире, капчыklarның диварга таба шуышуын абайлады. Бил тиңентен шәрә Гусев та һавада асылынып калды. Саташам ахры, дип уйлады Лось. Әмма шундук юлдашының күзәтү торбасы янына диварга сылануын күрде. Ул арада Гусев дивардан бераз аерыла төште, нидер мыгырданып, күкрәгенә ябышты, тузган башын чайкады, йөзәндә күз яшьләре күренде, мыгы сәлперәеп төште:

– Газизем, газизем, газизем!..

Иләс-миләс хәләндә булса да, Лось аппаратның муенын алга сузып Җиргә таба очуын, Җирнең тарту көченә буйсынуын аңышты. Үрмәләп кенә реостатлар янына барды, аларны боргаларга тотынды – тимер йомырка дер калтырап, дөбер-шатыр килде. Лось иелеп алга күз салды.

Караңгыда гажәеп зур, кояшта җемелдәп торган су шары күренде. Океаннар зәңгәрсү булып, утраулар исә яшькелт булып ярылып ята, кайсыдыр кыйтганы болыт каплаган иде. Юеш шар акрын гына әйләнә бирде. Күз

алдын яшь пәрдәсе томалады. Күңеле, елый-елый, әлеге күгелжем-дымлы якты шарга таба тартыла иде. Кешеләрнең ватаны! Тормышның чыганагы! Дөнъяның йөрәге!

Жир шары күкнең яртысын диярлек томалады. Лось реостатларны азагынача борып бетерде. Әмма шулай да, чамасыз тиз очу сәбәпле, тышча артык кызып китте дә резин катламы эреде, күн эчлек төтенли башлады. Гусев, бар куәтен жыеп, люкның капкачын бора алды. Ярыктан үкереп бозлы жил ургылды. Жир, үзенең адашып-саташып йөргән улларын каршылап, кочагын жәйде.

Чамасыз каты килеп бәрелделәр. Тышча шартлап ырылды. Тимер йомырка бугазы белән ямь-яшел үргә батып керде.

Өченче июнь, якшәмбе көн, төш вакыты иде. Аппарат төшкән жирдән шактый еракта — Мичиган күлендә көймәләргә утырып йөзүчеләр, яр буендагы кафе һәм ресторанның ачык террасаларында утыручылар, теннис, гольф һәм футбол уйнаучылар, аяз күк йөзенә кәгазьдән ясалган очалаклар очыручылар — якшәмбе көнне ял итәргә күл буена жыелган, табигать кочагына сыенган әллә ни хәтле кеше биш-алты минут эчендә ниндидер сәер генә улаган тавыш ишетеп торды.

Бөтендөнъя сугышын хәтерләүче кешеләр, күк йөзенә сүз салгалап, авыр туп ядрәләре шундыйрак тавыш чыгарып оча торган иде, диештеләр. Аннары халык жиргә искиткеч тиз төшеп барган озынча күлэгәне шәйләп алды.

Бер сәгать вакыт узмагандыр, аппарат төшкән жиргә хәтсез күп халык жыелып өлгерде. Кызыксынган кешеләр һәммә яктан шунда агылдылар, койма очраса, койма аркылы сикереп чыктылар, кайсы коры жирдән автомобиль белән, кайсы зәңгәр күлдән көймә белән килде. Тимер тышчасы аз-маз көйгән, яньчелгән, шартлаган йомырка яшел үләнле калкулыкта берәз авыша төшеп утыра иде.

Төрлечә юрап карадылар, әмма берсе дә дәреслеккә якин килә алмады. Люкның яртылаш ачык ишегенә чокып язылган «РСФСР. Петроградтан 192... елның 18 августында очып киттек» дигән язуну укыгач исә бөтенләй аптырашта калдылар. Аптырамаслык та түгел бит, ул язуну язганнан соң дүрт елга якин вакыт узган иде...

Серле аппаратның эченнән акрын гына ыңгырашкан тавыш ишетелгәч, жыелган халыкның коты алынды, читкәрәк тайпылды, тынып калды. Полиция төркеме, табиб, фотоаппаратлар күтәргән уника корреспондент күренде. Люкны ачтылар да тимер йомырка эченнән бик саклык белән генә ярым шәрә ике кешене күтәреп чыгардылар. Берсе коры сөяккә калган, чал чәчле карт, анысы һуштан язган; икенчесенең кулы сынган, бите жимерелгән, анысы әрнүдән ыңгыраша иде. Жыелган халык арасында кызганучылар да, елаучылар да табылды. Күкләр гизеп кайткан кешеләрне автомобильгә салып хастаханәгә алып киттеләр.

Ачык тәрәзәдән ниндидер кошның шатлыклы тавышы ишетелә. Зәңгәр күккә, кояш нурына мәдхия җырлый ул кош. Лось мендәргә чумып яткан, кыймылдамый да: тыңлап ята. Җыерчыклы бите буйлап күз яше ага. Бу бәллүр тавышны кайдадыр ишеткәне бар кебек аның. Тик менә кайда икән, кайчан икән?

Бераз ачык тәрәзә пәрдәсен иртәнге җил күпәртә. Яшел үләндә чык бөртекләре җемелди. Дымлы агач яфракларыннан тәрәзә пәрдәсенә төшкән күлгә айкала да чайкала. Кош сайрый да сайрый. Еракта, урман артыннан, куе ак болыт күтәрелеп килә.

Кемнәңдер күңеле шушы җирне юксына, болытларны, чиләкләп яуган яңгырны, иртәнге чык җемелдәгәнне, яшел калкулыкларны, алар арасында йөргән алыптарны үз күзгә белән күрәсе бик килә бит инде. Хәтеренә төште

Лосьның: кояшлы иртәдә кошчык бүтән планетада
Аэлитаның төшләрен сөйләгән-сайраган иде ләбаса...
Аэлита... Тик менә булды микән соң ул? Әллә югыйсә
Лось саташа гынамы? Юк, булмас. Кош бит бәллүр теле
белән кичке эңгердәй күгелжемрәк тәнле, кайгы баскан
ябык чырайлы бер кызның төн уртасында учак янында
мәхәббәт турындагы борынгы җырны җырлавын сөйли ич
әнә.

Лосьның җыерчыклы йөзеннән күз яше тикмәгә генә
ага дисеңмени? Кош бит әнә шул йолдызлар артында
калган кыз турында, чал чәчле, битен җыерчык баскан
хыялый картның күкләр гизеп кайтуы турында җырлай.

Җил тәрәзә пәрдәсенә ныграк өргән иде – аның
түбәнге кырые йомшак кына җилфердәп, бүлмәгә дым, бал,
туфрак исе бөркелеп керде.

Әнә шундыйрак бер иртәдә хастаханәгә Скайльс килеп
керде. Лосьның кулын нык итеп кысты:

– Кадерле дустым, тәбрик итәм, - диде, эшләпәсен
артка этәрәп, койка янындагы артсыз урындыкка утырды.
- Бу сәяхәттән сез бик нык ябыгып калгансыз. Әле
генә Гусев янында булдым: менә ул бирешми ичмасам.
Ике кулы да гипста, сынган җирләре тагын бар, ә үзе
кайтуына сөенеп бетә алмый, көлә дә көлә. Мин аның
хатынына, Петроградка телеграмма суктым, биш мең
доллар акча да салдым. Сезнең хакта үземнең газетама
хәбәр иттем – «Юл язмалары»гыз өчен бихисап зур
сумма акча алырсыз. Тик менә аппаратыгызны азмы-күпме
камилләштерергә туры килер. Ипсез төшкәнсез. Шайтан
алгыры, Петроградтагы шашкын кичтән соң дүрт елга
якын вакыт узган икән ич! Берәр рюмка һәйбәт коньяк
эчеп җибәрегез, шундук терелерсез.

Гәптәшенә кайгыртучан һәм ягымлы итеп карый-карий,
Скайльс бертуктаусыз сөйли дә сөйли. Аның кояшта

янган йөзендә гамьсезлек, ә күзләрендә исциткеч зур кызыксыну чагыла иде.

Лось аңарга кулын сузды:

– Килүегез әйбәт булды әле, Скайльс.

МӘХӘББӘТ АВАЗЫ

Жданов исемендәге яр бие урамының буеннан-буена кар бөтерелә, тротуарларны себереп уза, шашкан кар бөртекләре чайкалып торган фонарьлар тирәсендә әйләнә дә тулгана. Ишек төпләренә, тәрәзәләргә кар тула. Елга артындагы паркта өөрмә улый, өөрмә котыра.

Яр буеннан Лось кайтып бара. Якасын күтәргән, җилгә каршы берәз бөкрәя төшкән. Җылы шарфының очы җилдә җилфердәп бара, аягы тая, битен кар камчылый. Аның көн уртасында заводтан өенә, ялгыз фатирына кайтуы. Бу тирәдә яшәүчеләр аның киң кырлы эшләпәсенә, авыз-борынын каплаган шарфына, берәз бөкресе чыга төшкән гәүдәсенә ияләшеп беттеләр һәм хәтта, ул баш иеп исәнләшкәндә, җил аның чал чәчен тузгытканда, сәер итеп каравына – беркем күрә алмаганны күреп кайткан күзләренең карашына да гәҗәпсенмиләр иде инде.

Аның өөрмәгә каршы барган килбәтсез гәүдәсе, җилфердәгән шарфы башка вакытны берәр яшь шагыйрьне рухландырган да булыр иде. Ләкин заманалар үзгәрде: шагыйрьләрнең хәзер кар-буранга да, йолдызларга да, башка дөньяларга да әллә ни исләре китми, аларны бөтен илдә яңгыраган чүкеч тавышы, пычкы чыжылдавы, урак кыштырдавы, чалгы чыңы – көндәлек күңелле җырлар рухландыра.

Лосьларның Җиргә әйләнеп кайтуларыннан соң ярты

ел вакыт узды. Марстан ике кешенең кайтуын хәбәр иткән беренче телеграмма бөтен дөньяда зур кызыксыну тудырган булса да, хәзер инде ул кызыксыну бетте, сүрелде шикелле. Лось белән Гусев йөз илле банкет, гыйльми жыелыш, мәжлестә шактый нык сыйланып алдылар. Гусев Петроградтан Машасын чакыртты, аны курчак шикелле итеп киендерде, ике-өч йөз интервью бирде, мотоцикл алып жибәрде дә, түгәрәк күзлек киеп, ярты ел эчендә Американы һәм Европаны аркылыга-буйга айкап чыкты – марслыларны ничек итеп дөмбәсләвен, үрмәкүчләр һәм кометаларны, үзләренең Жидегән Йолдызга очып китә язучыларын сөйләп йөрдө-йөрдө дә, Сәвит Рәсәенә кайткач, «Исән калган хезмәт ияләрен коткару өчен Марс планетасына сугышчан отряд әзерләү жәмгыяте» оештырып жибәрде.

Лось Петроградтагы бер механика заводында Марстагы шикелле универсаль йөрткеч ясарга кереште.

Сәгать алтыда ул һәркөн менә шулай өенә кайта. Ялгызы тамак туйдыра. Йоклар алдыннан берәр китап алып ята. Әмма аңа шигъри юллар сабий тәтелдәве булып, роман исә беркатлы уйдырма булып тоела. Шуннан инде утны сүндерә дә, караңгыга текәлеп, уй-фикер диңгезенә чума.

Лось бүген дә көндәгечә өенә кайтып бара. Кар өерелеп өскә күтәрелә дә ыжгырырга-сызгырырга тотына. Өй кәрнизләрендә, өй түбәләрендә кар бөтерелепмә-бөтерелә. Фонарьлар айкала да чайкала. Тын алулары авырлаша.

Лось барудан туктады да башын югары күтәрде. Жил кар болытын икегә аерып жибәрде. Төпсез караңгы күктә жемелдәп янган йолдыз күренде. Лось ул йолдызга шашкын күзен текәде, йөрәгендә шуның нурын йөртә бит ул... «Тума, Тума, сагыш йолдызы...» Кар болытының

чабулары янә бергә кушылды, төпсез караңгылыкны томалады, йолдызны күренмәс итте. Шушы кыска гына вакыт эчендә Лосьның хәтере ничектер ачыкланып китте дә моңарчы исенә төшерә алмаган вакыйга аермачык булып күз алдына килде...

Йокы аралаш бал кортларының ачулы безелдәвенә охшаган тавыш ишетелде. Шак-шок китереп суктылар. Аэлиита калтыранып куйды, тирән итеп сулу алды, уянып китте һәм бизгәк тоткан шикелле дерелдәргә тотынды. Лось караңгыда аны күрә алмады, йөрәк тибешен генә сизде. Ишеккә тагын китереп бәрделәр. Тыштан Тускубның: «Алыгыз үзләрен!» – дигәнә ишетелде. Лось Аэлитаны ике иңенән кысып кочаклады, аның пышылдап кына:

– Ирем, Күк Улы, бәхил бул инде... - дигәнән ишетте.

Аэлитаның бармаклары битенә кагылганны тойды. Кармаланып аның кулын тапты, агулы флаконны йолкып алды. Аэлиита бер тын белән сәер сүзләр пышылдады:

– Мине бит Магрларның әби патшасына багышлаган булганнар... Борын заманда хөкем сөргән Магрларның явыз законы исә гадәткә каршы барган кызны лабиринтка, коега ташларга куша торган булган. Син ул коены күрдең бит, әнә шул коега... Тик мин, шуны белә торып, Күк Улының мәхәббәтенә карыша алмадым. Бәхетле мин. Рәхмәт сиңа – яшәп калдым. Рәхмәт, ирем...

Аэлиита аны үпте – Лось аның иренендә әчкелтем агу исен тойды. Шуннан соң ул флаконда калган сыекчаны үзе эчеп бетерде. Ә анда әле шактый, Аэлиита чак кына эчкән иде. Ишеккә мылтык түтәсе белән бәргәнне ишеткәч, Лось торып та карады, мәгәр аның аягы-кулы тыңламый, эһһене чуала башлаган иде инде. Шуннан ул Аэлитасы янына кире килеп, аның гәүдәсе өстенә ауды, кочаклап алды. Мәгарәгә марслылар бәреп кергәч, ул кымшанмады да. Алар аны читкә алып ташладылар, хатынын плацка

төрделәр дә алып чыга башладылар. Лось, актык кабат талпынып, плащ чабуына ябышты, эмма, шалт-шолт атып, мылтык түтәсе белән күкрәгенә бәргәләп, аны аяктан ектылар... Ул мәгарәнең алтын ишеге төбөндә аунап калды.

Лось жыл дип тормады, яр буйлатып алга чапты. Яңадан туктады, өөрмәгә уралып, теге чакны караңгы күкләрне иңләгәндәге кебек үк кычкырып жибәрде:

– Исән, Аэлитам исән, исән...

Жир йөзөндә тәүге тапкыр әйтелгән шушы исемне жыл котырынып килеп күтәрәп алды да күктә бөтерелгән кар бөртекләре арасына алып кереп китте. Лось ияген шарф эченә яшерде, кулын кесәсенә батырды, айкала-чайкала өөнә таба атлады.

Аның ишек төбөнә автомобиль килеп туктаган. Фонарьларыннан күтәрелгән ут баганаларында кар бөртекләре бөтерелә иде. Йөнтәс тунлы берәү тротуарда биеп аягын жылыта иде.

– Мин сезне алмага килдем, Мстислав Сергеевич, - диде ул шат тавыш белән, - утырыгыз әйдә, киттек.

Гусев иде бу. Юлда барганда төшендереп бирде: бер атна буена һәр көнне гажәеп көчле радиодулкыннар ниндидер сигнал бирә икән, бүген дә сәгать жидедә шуны көтәләр икән. Шифрын аңлый алмый азапланалар икән. Бер атна буена бөтен дөнья газеталары шул сигналлар турындагы фикерләр белән тулган була, арада: ул сигнал Марстан килми микән, диючеләр дә бар икән. Радиостанциягә Лосьны бүген энә шул серле дулкыннарны тыңлап карага чакырулары иде.

Лось аны-моны әйтмичә генә машина эченә чумды. Киңәеп киткән ут көлтәсендә кар бөртекләре шаян сикерешә башлады. Дымлы жыл биткә килеп бәрелде. Неваны каплаган кар чүле өстендә шәһәрнең шәмәхә

балкышы уйный, яр буенда фонарь утлары... Ерактан бозваткыч кычкырганы ишетелә.

Кызыл Таң урамының очына житкәч, машина түгәрәк түбәле йорт алдындагы карлы-жилле мәйданда жил сызгырган агачлар төбенә туктады. Рәшәткәләп эшлэнгән манаралар башында, алар арасына сузылган тимер чыбыкларда жил уйный, кар болытлары томалап киткән. Лось кар көрте өелә башлаган ишекне ачып жибәрде, жылы өйгә килеп керде, шарфын чиште, эшләпәсен салды. Алсу яңаклы, юантык гәүдәле берәү, аның суыкта кызарган кулын жылы йомшак учларына алып, нидер аңлатмакчы булып азапланды. Сәгать жиде тулып килә иде инде.

Лось радиодулкыннарны кабул итә торган аппарат янына утырды, колакчынны колагына киде. Менә-менә сәгать жиде тулыр... һай, шул вакыт дигәнең, йөрәкнең ашкынып тибүләре, галәмнең салкын бушлыклары!..

Аның колагына акрын гына пышылдаган тавыш ишетелде. Лось шундук күзен йомды. Борчулы пышылдау авазы яңадан кабатланды. Ниндидер сәер сүз иде бу. Лось ачыграк ишәтергә тырышты. Чит планета телендә әллә кайлардан ишетелгән сагышлы тавыш аның йөрәгенә яшен утыдай бәрәп керде.

— Син кайда, Күк Улы, син кайда, син кайда?

Тавыш тынып калды. Лось күзен тутырып алдына текәлде дә катып калды... Аэлита, мэхәббәт, мәңгелек авазы, сагыш тулы тавыш бөтен Галәмне гизә, аны эзли, дэшә, чакыра иде:

— Син кайда, жаныем, син кайда, кайда?..